

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1972

949. Bencsik

A TARTALOMBÓL

JANUS PANNONIUS
— CSORBA GYÖZÖ:
ELEGIAK

MARCEL PROUST
— GYERGVAI ALBERT:
AZ ELTŰNT IDŐ
NYOMÁBAN

*

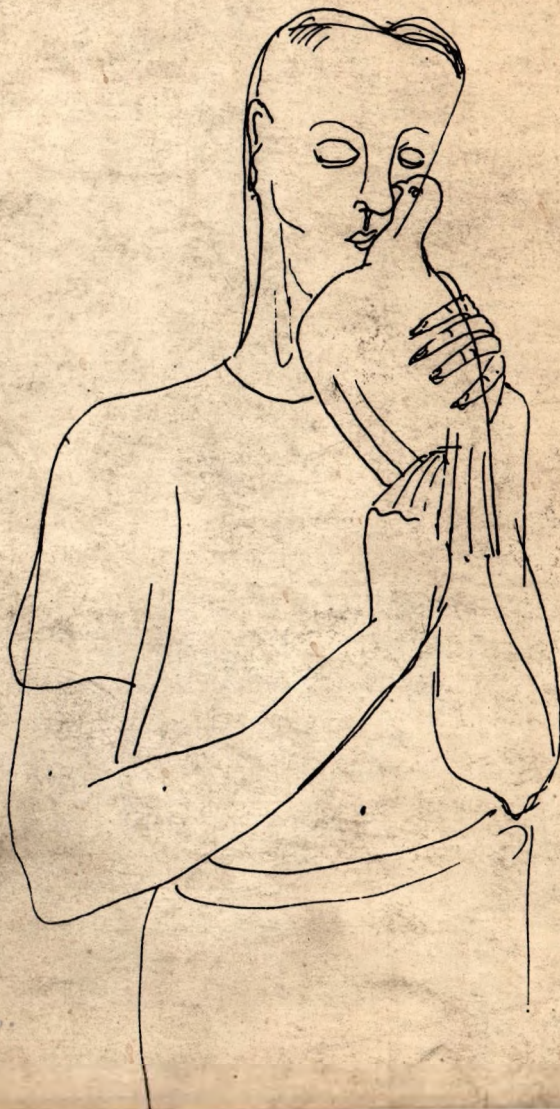
GARAI GÁBOR
TAKÁTS GYULA
WEÖRES SANDOR
VERSEI

*

KENDE SANDOR
KOLOZSVARI
GRANDPIERRE EMIL
SOBOR ANTAL
SZÉPPRÓZAJA

*

BERTHA BULCSU:
BALATON
CZINE MIHÁLY:
TALÁLKOZÁSOK
VERES PÉTERREL
INTERJÚ GARAI GABORRAL
RÓNAY LÁSZLÓ:
TAKÁTS GYULÁRÓL

2

SZÁMUNK SZERZŐI:

**BERTHA BULCSU
BÉCSY TAMÁS
CZINE MIHÁLY
CSORBA GYŐZŐ
DEVENYI IVAN
FUTAKY HAJNA
GARAI GÁBOR
GYERGYAI ALBERT
HARS ÉVA
JANUS PANNONIUS
KÁROLYI AMY
KENDE SÁNDOR
KISS DÉNES
KOLOZSVARI
GRANDPIERRE EMIL
MARAFKÓ LASZLÓ
D. NÁDOR TAMÁS
NÉMETH TIBOR GYÖRGY
PROUST, MARCEL
RADNAI ISTVÁN
RÓNAY LASZLÓ
SIMON ZOÁRD
SOBOR ANTAL
TAKATS GYULA
WEÖRES SÁNDOR**

KÉPEK:

**BENE GÉZA
BOKROS BIRMANN DEZSŐ
KÁDAR BÉLA
KERNSTOK KÁROLY
MARTYN FERENC
MÓSER ZOLTÁN**

KERÉNYI
BÉLA

A.P. 233

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XV. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM

1972. FEBRUÁR

TARTALOM

JANUS PANNONIUS: Az árvíz, Siratóének anyjának, Borbálának halálára, Mátyás magyar király válasza Antonio Costanzi olasz költőnek. (Részletek.) – <i>Csorba Győző</i> fordításai – – – – –	99
MARCEL PROUST: Az eltűnt idő nyomában. (Részletek a „Guermites hercegnő”-ből.) – <i>Gyergyai Albert</i> fordítása – – – – –	103
*	
GARAI GÁBOR versei: Ködben és hóban . . . , Halotti beszéd	117
BERTHA BŰLCSU: Interjú Garai Gáborral – – – – –	119
MAGYARORSZÁGI CIGÁNY DALOK: Nincsen kedvem a világon, Rám baj kerekedik, A zöld erdő alján, Gyere velem, Mici. – <i>Weöres Sándor</i> fordításai – – – – –	128
KÁROLYI AMY: Vízit (vers) – – – – –	129
KENDE SÁNDOR: Kajdi Tibor levele (elbeszélés) – – –	130
SOBOR ANTAL: A madarakkal délre (elbeszélés) – – –	139
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: Az utolsó hullám (regény, VI. rész) – – – – –	142
RADNAI ISTVÁN: Csend hidja (vers) – – – – –	147
MARAFKÓ LÁSZLÓ versei: Öregjeink, Éjszaka riadóztatták, Én csak – – – – –	148
BERTHA BŰLCSU: Balaton – – – – –	149
KISS DÉNES versei: Koronázza, Látomás, Kötés – – – –	156
CZINE MIHÁLY: Találkozások Veres Péterrel – – – –	157
BÉCSY TAMÁS: A líraiság és a mai dráma (tanulmány, VII. rész) – – – – –	165

TAKÁTS GYULA versei: Meglelni azt, Fölnézve lobogódra, Bacchus könyvéből, Vulkaní szerelem, Hetykén forgatta	169
RÓNAY LÁSZLÓ: Virágba borult kert (<i>Takáts Gyuláról, tanulmánykötete ürügyén</i>) - - - - -	172
FUTAKY HAJNA: Örkeny István groteszkjei - - - - -	177
D. NÁDOR TAMÁS: Zenei könyvekről - - - - -	181
DÉVÉNYI IVÁN: Borsos Miklós: Visszanéztem félutamból -	184
SIMON ZOÁRD: Ladányi Mihály: Kedvesebb hazát - -	185
NÉMETH TIBOR GYÖRGY: Kristó Nagy István: Regények, drámák, remények - - - - -	186
HÁRS ÉVA: A pécsi irodalom kistükré, XIII. - - - -	189

KÉPEK

SWIERKIEWICZ RÓBERT metszetei - -	138, 171, 176, 188
-----------------------------------	--------------------

Műmellékleten

1-2. MARTYN FERENC: Lapok a „Janus Pannonius” sorozatból 3-4. Garai Gábor-portrék (<i>Móser Zoltán</i> fotói)	
---	--

A borítón

A pécsi Modern Magyar Képtár új szerzeményeiből:

BENE GÉZA: Nő, galambbal

BOKROS BIRMANN DEZSŐ: Kuporgó férfiak

KERNSTOK KÁROLY: Nőrablók

KADÁR BÉLA: Modellek

J E L E N K O R

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly

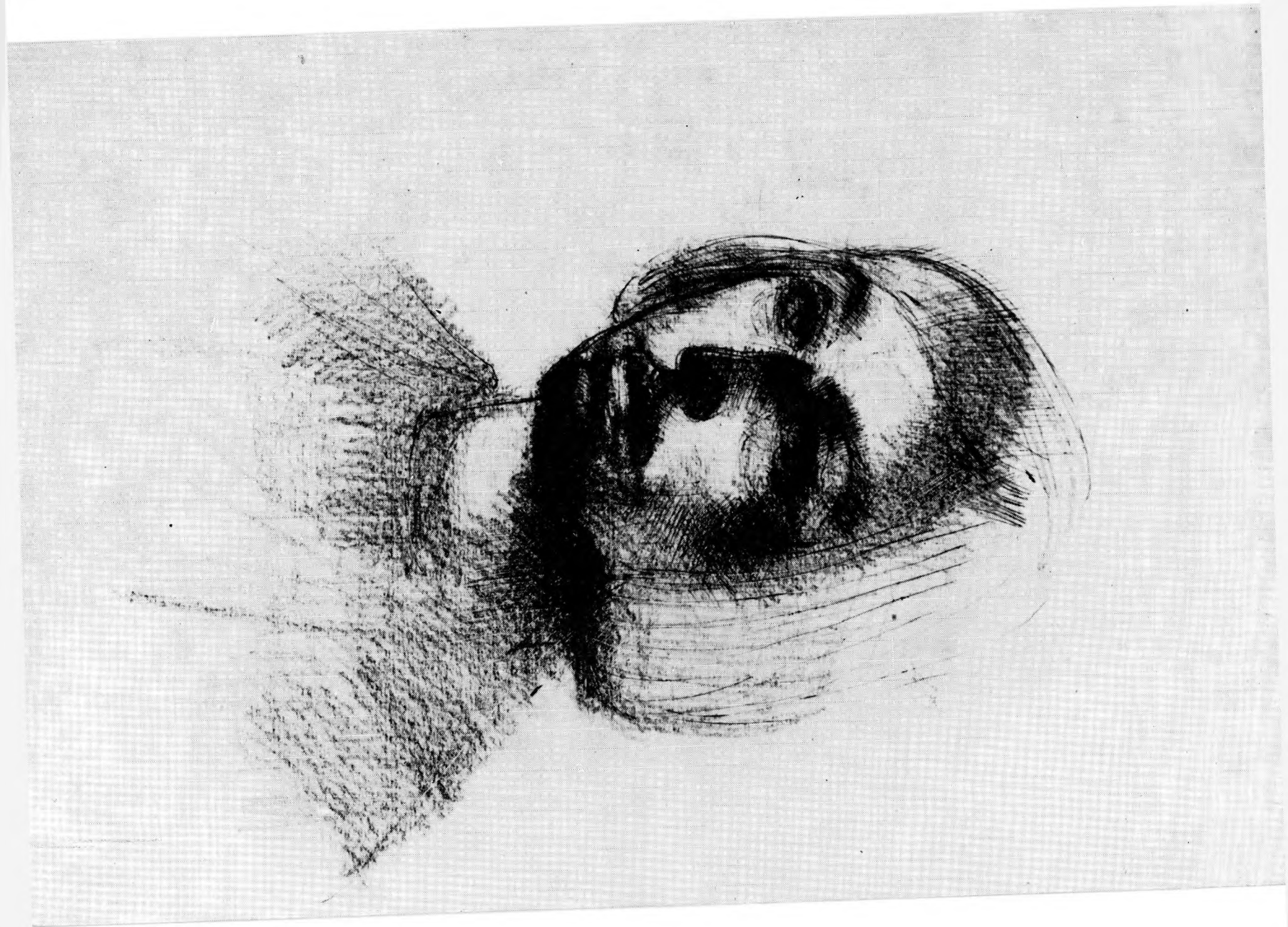
Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 175. Telefon: 13-05.

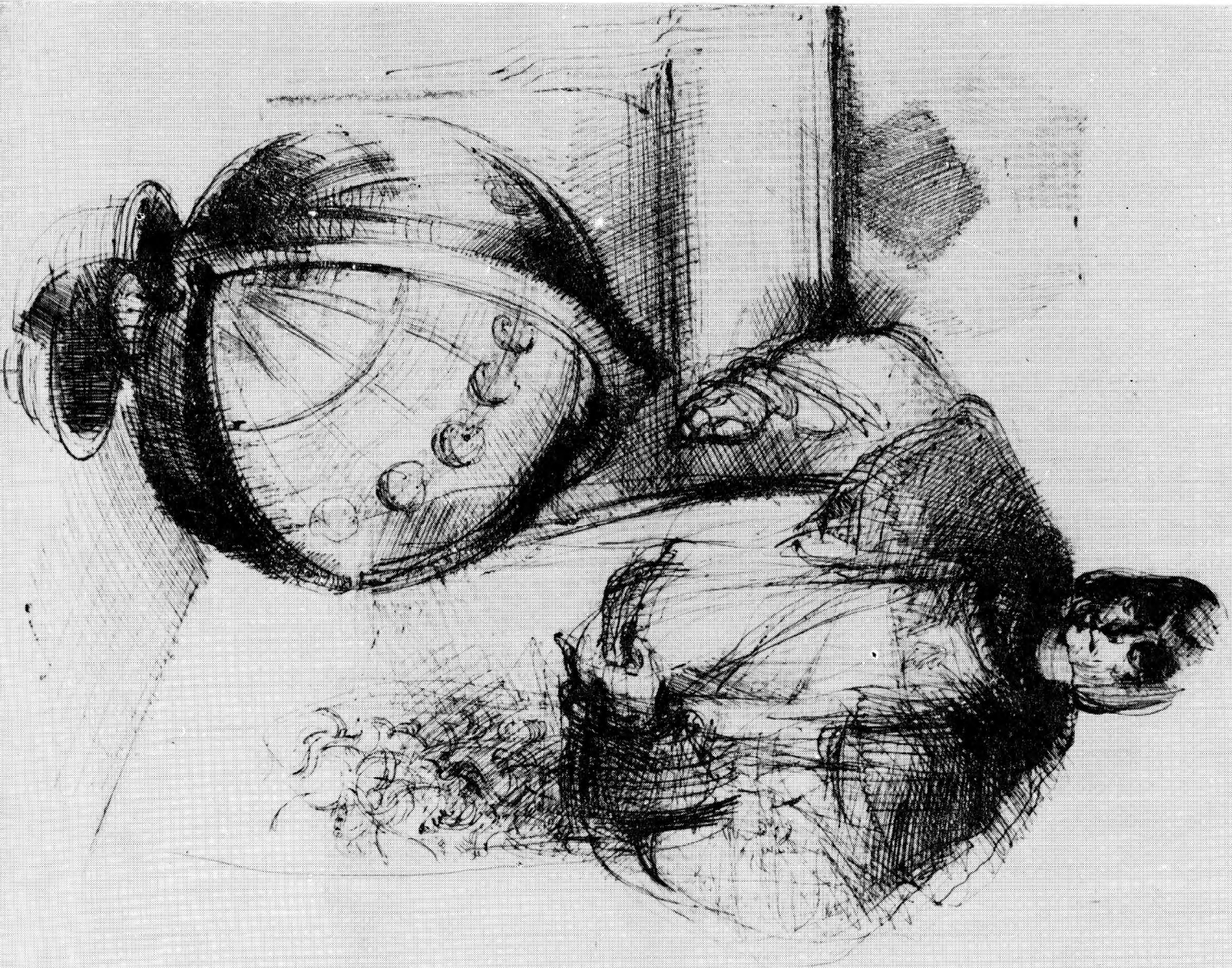
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta, Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,- Ft. Egyéni előfizetési csekk számla száma 60 068. Közületi előfizetési csekk számla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.

71-6308 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

AZ ÉLŐ JANUS

ELÉGIÁK

Igazán nagy költővé Janus Pannonius az elégiáiban nőtt. Ha az epigrammák *elméjének* szikrázásai, az elégiák – hogy képszerűen folytassam – *szívének* tündöklései. Ezek a tündöklések általában fátylasak, borongók, de mindig tömör, erős izzásúak.

Az emberről és a költőről belőlük tudunk meg legtöbbet. Nem első-sorban tárgyi vonatkozásban, bár sok bennük az önéletrajzi elem is. És vallanak a korról, de itt megint inkább a kor világszemléletéről, életérzé-seiről, közérzetéről, noha ugyancsak szépszámú történelmi konkrétummal.

Ezúttal három elégiát mutatunk be, terjedelmi okokból ismét csak részletekben. Az egyikben a családi-, a másikban a természet-líra, a harmadikban a politikai költészet szólal meg.

A Siratóének anyjának, Borbálának halálára 1463-ból, *Az árvíz* 1468-ból, a *Mátyás király válasza* 1464-ből való.

Az elsőhöz csupán annyi megjegyzést, hogy Janus anyja, Vitéz Borbála, Vitéz János testvérhúga 1463. december 10-én halt meg Pécsen, ahol fia püspöki székbe emelése óta lakott.

Az a hatalmas árvíz, amelyről a második elégia szól, 1468 őszén öntötte el szinte a fél országot, Janus szülőföldjét, a Szerémséget is.

A *Mátyás király válasza* az 1464 tavaszán indított újabb törökellenes hadjáráttal kapcsolatos. A költő – humanista szokás szerint – ura, ezúttal a király nevében írja a verset.

CS. GY.

Az árvíz

*Ekkora zápor ugyan mit akarhat a terhes egekből?
Ó, mire készül e sok fergeteges zivatar?
Honnan e bő víz a felhőkben, felhők a magasban?
Volt-e a Dél szele már ennyire bős erejű?
Máskor ivott-e ilyen habzsolva a tarka szivárvány?
Vagy tán rejtekuton szállt föl a tengeri hab?*

*Ó, nem is egy évet gyászol csak a gazda! A termés
vesztével vele vész már a jövői vetés.
Szennyes a néhány rothadt fürt a csupasz venyigéken,
s szétszorgatva borát pattan a gyöngye bogó.
Allat sincs sehol és a zsufolt sok város ezernyi
népét éhinség várja, hab önti körül.
Míg itt jajgatok, új iszonyat támad: kidagadnak,
s bőgve elárasztják partjuk a nagy folyamok.
Megtöltik legelőszőr a völgyeket és a lapályos
tájakat, aztán túlnőnek a dombokon is.
Már a rengeteg erdőknek csak a csúcsai állnak
szárazon, és szilajul verdesi zöldjük az ár.*

Fölmenekült a magas partokra a vad s a madár, de
talpuk alá csap a hab, hajtja, riasztja tovább.
Hal megy az emlősök vackába, a szablya-fogú kan
barlangjába sötét tinhal uszik nehezen.
Körbe tekergő kígyó nyugszik a zugban, ahol még
nem régen bundás, nagyfülü nyul remegett.
Rák ül a rókaverembe; hol eddig a szárnyasok éltek,
s költöttek, most ott tojnak a vízi lakók.
Ez mind semmi! De sorsa miatt vacogó sereg embert
nyájjal, akollal visz messze a nedves özön.
Kis falu volt? mocsaras táj most, a hegyekbe bolyongó
pórok a mélybe merült bérc tetejét keresik.

Nos hát, rajta, hugocskám, fussunk gyorsan Olimposz
felhőn túl nyomuló isteni bérceire,
vagy, míg van szabad út, parnasszusi Cirrha hegyére,
ez magasabb annál, hogysen elöntse az ár.
Földanya csontjait, a köveket mögibém vetem ott én,
s feltámasztom majd ezzel a férfinemet.
Te kavicsot markolsz föl, s éppúgy hátradobálsz,
ez meg a nők seregét hozza a földre megint.
Új Deukalion így leszek én, új Pyrrha te, és így
kél majd magvunkból újra e lenti világ.

Siratóének anyjának, Borbálának halálára

Mért jajgassak? Friss gyászomra akadhat-e gyógyír?
Ó, de hisz édesanyám halt meg, a könnyem övé.
Hát ez a nap keserű nap lesz, míg élek a földön,
s bár keserű, mégis megmarad ünnepinek.
Virradjon rám messze, parázsló Líbia táján,
vagy Lycaonia szép boltja deritse fölém.
Mert amikor csak pályáján megfordul a gyors év,
újjátépi sebem mindig a régi idő,
megrikatnak az emlékek, fölocsúdik a hálám,
sírnál lerovom, jámbor, a tiszteletem.

Őszintén érző nem számolgatja az évet,
s azt hiszi, hogy sohasem lesz öreg a szeretett.
En téged, mert hatvanon onnan esett a halálszél,
lelkem-anyám, emiatt tán ne sirassalak el?
Addig hordoztál méhedben magzatot, engem,
míg tizszer nem járt körbe az egyhavi hold.
Tán a nehéz vajadás kárt is tesz gyönge hasadban,
hogya Juno akkor nem siet ágyad elé.

Aztán csöpp fiadat lágyan melledhez emelted,
számba erőltetted kedvesen emleidet.
Folyton ölelgettél, s méghozzá, minthacsak egyikét,
rejtegetett, dajkált édesen édes öled.
Ő nem irigykedtek! Noha másik két fiad is volt,
drágábbnak láttál engemet egymagamat.
Jel van a gyermekben? Jósképesség az anyákban?
Vagy késő sarjat több szeretet melegít?
Majd amikor már biztos lábbal jártam a földön,
s ejteni már tisztán tudta a nyelvem a szót,
tüstént rá fogtál, tanulékonyt, a tudományra,
hogy ne fecséreljem otthon a napjaimat.
És ami hasznót a gyapjú hoz neked és a szövése,
tandíjként viszi el mind a te kis tanulód.
Még csak alig kezdtem kóstolni a szép-tudományba,
s jól bizonyítottam, hogy mit ígér a jövőm.
Bátyád akkor Olaszba utaztat: e távoli földön
gyűjtsem a tudnivalót, – annyi az óhaja csak.
Költségén meglaktam sorra Velence vidékét,
épp tizenegy évkört járt be eközben a Nap.
Mennyit vágyhattál e tömérdek időben utánam!
Mennyi öröm, féltés lepte be váltva szived!
Majd, hogy Itália végképp visszaadott a hazámnak,
s itt gyerekeemberként főpapi szék fogadott,
házamban töltötted öregkorod, egyszerű módon,
s jobban tetszett, mint bármily egyéb menedék.
Egyszer azon fáradtál, hogy kedvemre mivel légy,
máskor reszketegen fontad a lenfonalat.
Míg nem kezdte a Párka utolját sorsfonaladnak,
s nem számolta eléd a maradék napokat.
Összeszaladt a keserves hirre az árva rokonság,
annyi fehérnép, hogy már a szobákba se fért.
Sírtak a kislányok, gondjuk nemrég te viselted,
s egy-lányod készült riva lefogni szemed.
Én meg az asszonyos ajjajt higgadtan csitítottam,
színlelt jókedvvel dugva a bánatomat.
Hogy gondommal fájdalmad jobban ne növeljem,
s látva szorongásom, hogy ne szorongj magad is.
Am te anyám voltál még most is, e szörnyeteg órán,
édes a sír, mondtad, hisz fiad élve marad.
Már-már fátylasodó szemmel türkészted az arcom,
s hűlő szád folyton súgta-motyogta nevem.
Ekkor: pillanat! és kisuhan jó lelked a légbé,
dermedt tagjaid otthagytá az ágy melegén.
Mért most még el, anyám, amikor jobb-sorba jutottál?
Ő hiszen éppen most kellene élned, anyám!
Boldognak láthatsz, mert látod fölvirulásom,
s minden kényelmet meg tudok adni neked.

*Meghaltál, s összhangban tetted az addigiakkal,
jó élet végén jó a halál maga is.
Mindent megcselekedve, amit rendelték a dogmák,
földi bilincsektől menten a mennybe röpdülsz.
És most, szent anya, égi lakó, áldjon meg az Isten,
tévelygő utamat védje, segítse imád.
Látjuk még, tudom én, egymást, ha a harsona fölzeng,
s mind a világegyetem sarkai visszaverik.
Addig aludjon tested békességgel a sírban,
és a nehéz kőlap könnyű legyen porodon.*

Mátyás magyar király válasza Antonio Costanzi olasz költőnek

*Most még – hisz te tudod – nincs nemzet a földön olyan, kit
árva ügyünk mellé vonna a lelkesedés.
Gallia alszik. Ibéria? Nem fontos neki Krisztus.
Anglia pártharcban vesztí sovány erejét.
Elvetemült Germánia meg csak ülészik egyre,
ad-vesz Itália, és pénzügyeket bonyolít.
Senkit sem bánt gondunk, legföljebb ha Velencét,
őt szerződéses jog köti össze velünk.
Hallottuk, hogy igen komolyan gyűrközik a harcra,
karcsú gályáit rengeti máris a hab.
Mennyire más a mi sorsunk, mint azoké: mi közömbös
lenni nem óhajtunk, s persze nem is lehetünk.
Sokkal szomszédabb annál a gyalázatos oszmán,
semhogy hosszabban hagyna nyugalmi időt.
Úgy döntöttem ezért, hogy folyton zaklatom én is,
csak ne emeljen az Ég gátat a tervem elé.
Erre tanít fennkölt példája magasztos atyámnak,
erre, amely hitemért éget, a szent szerelem.
Így esküdt föl a rómaiak vesztére a hős Pun,
s hogy Tróján bosszút áll, nagy Achilles is így.
És amit elkezdtem, mindaddig nem hagyom abba,
mígnem a tengeren átűzöm a vad törököt.*

*Rontsunk hát a szorongó ellenségre serényen:
meghálálja, tudom, bőven a Föld meg az Ég.
Túl örök élet vár ránk s boldogság, sose múló,
itt lent megbecsülés, dús evilági javak.
Persze, akárhogy lesz: kicsi vagy nagy támogatás, mi
nem hagyjuk cserben drága hazánk s a hitünk.*

CSORBA GYŐZŐ fordításai

Az eltűnt idő nyomában

(Részlet a „Guermantes hercegnő”-ből)

A Jelenkor olvasói talán nem veszik rossz néven, ha századunk nagy regényírója, Marcel Proust századik születésnapját a folyóirat nem egy hagyományos „emlékezéssel” ünnepli meg, hanem hatalmas regénysorozatának egy magyarul még meg nem jelent fejezete közlésével. „Az eltűnt idő nyomában”, ez a hétrészes roppant regény, vagy ha tetszik: emlékirat, magyarul eddig csak az első két rész, a Swann és a Bimbózó Lányok kiadása révén vált ismeretessé, míg Guermantes hercegnő, a harmadik rész, egészében csak ezután kerül majd az olvasó elé. Tudjuk, hogy Proust e nagy művében a maga korát és életét eleveníti meg első személyben s regénye ily módon emlékiratnak tetszik, legalábbis első pillanatra, s hogy e két műfaj elegyítésével az író a regénynek új változatát hozta létre, amely egyrészt a spontán emlékezésen, másrészt az eltűnt és megtalált idő fogalmán és folyamatán alapul. Az itt közölt részlet megértéséhez legfeljebb annyit kell csak tudnunk, hogy míg Proust az első részben családjuk egy barátjának Swann-nak szerelmét s házasságát mutatja be mintegy előjátékkul, a másodikban meg előbb Swann lányával, Gilberte-tel való játékait a párizsi Champs-Élysées-n, majd egy sereg „bimbózó” lánnyal Balbec-ben, egy tengerparti vakáció keretében, itt, ebben a harmadik részben a Guermantes-név, a Guermantes-család s főképp Guermantes hercegnő köré csoportosulnak a meditációk és az emlékezések. Guermantes hercegnő neve, varázsa, jó és kevésbé jó tulajdonságai sok mindent jelképeznek a regényben: egy történelmi név vonzóerejét egy feltörő fiatal nagypolgár képzeletében, aztán a Proust korában még nagy szerepet játszó arisztokráciát s magát azt a „nagyvilágot” minden csábításával és örvényével, ahova az elbeszélőnek, épp a Guermantes-család révén, sikerül már a harmadik részben bejutnia. Családja ugyanis Guermantes-ék párizsi palotájában kapott lakást s Proust most közelről figyelheti a nagyurak életmódját, miután apai rokonai törzsfészekében Combray-ban annyit hallott már az ottani kastélyos nagybirtokosok legendájáról. Maga François, Prousték szakácsnéja, házvezetőnője, házi jó szelleme, akit egy combray-i nagynénjüktől „örökölték” s hoztak Párizsba, s aki a vidéki spontán látás és a paraszti józan önzés monumentális megtestesülése, körülbelül úgy szerepel a fellengzős Proust mellett, mint egy női Sancho Panza egy fiatal Don Quijote árnyékában...

GY. A.

Françoise ki nem állhatta a madarak reggeli csevetelését. A házbeli „cselédlányok” minden szava idegesítette; ide-odajárásuk egy cseppet sem volt az anyére, s csak tűnődött, miért és merre járnak reggeltől-estig; ugyanis új lakásba költöztünk. A személyzet persze éppúgy izgett-mozgott régi lakásunk tetőszobáiban, de hát ismerte mindannyit; s az ő jövés-menésüket baráti elevenségnek érezte. Most viszont még a csendre is fájdalmas erőfeszítéssel figyelt. S mivel ez az új környezetünk legalább oly nyugodtnak látszott, mint amily lármás volt azelőtt a körútra néző lakásunk, ha egy arra járó ember csak messziről dudolgotott (még gyengén is jól hallatszott, akár egy zenei motívum), a száműzött Françoise-nak azonnal könnyek gyűltek a szemébe. Ezért ha egyrészt mulattam is rajta, hogy annyira bánkódott a mi régebbi bérházunk miatt, ahol mindenki „respektált” bennünket, úgy hogy, Combray-i szokás szerint, sírva csukta be a bőröndjeit s kijelentette, hogy a régi ház többet ért minden más otthonunknál, másfelől mivel magam is ugyanolyan nehezen szoktam az új dolgokhoz, mint amily fesztelen könnyedséggel váltam meg a régiektől, egyre közelebb éreztem magam a mi öreg szakácsnénkhöz, mikor láttam, hogy ebben az új házban való megtelepedésünk, ahol a házmester, aki persze még nem ismert bennünket, nem is mutathatta neki azt a kellő tiszteletet, amely pedig oly szükséges volt az ő jó erkölcsi emésztéséhez – egyszóval mikor észrevettem, hogy így már-már a sorvadással rokon állapotba került. Csakis ő, vagyis Françoise, érthetett meg engem igazában; nem pedig az a fiatal inas, akinek a lehető legkevesebb köze volt Combray-hoz, s akinek a költözködés, egy új városrészben való lakás afféle vakációnak tetszhetett, mivel a dolgok újsága éppoly megnyugtató volt, mint-hogyha csak utazna, mintha csak vidéken, falun élne; s egy kis nátha, mintha egy léghuzattól kapta volna a vasúti kocsni egy rosszul záródó ablaka miatt, ugyanazt a jóleső benyomást keltette benne, minthogyha csak ismeretlen tájakat élvezhetett volna; minden egyes tüsszentésre boldog volt, hogy ilyen jó helyet talált, mivel mindig oly uraknál szeretett volna szolgálni, akik sokat utazgatnak. Épp ezért nem is gondolva rá, egyenesen Françoise-nál kerestem vigaszt; de mivel hurcolkodás közben nevettem az ő könnyein, mert akkor még közömbös voltam, most viszont ő maradt jéghideg az én szomorúságommal szemben, mivelhogy ugyanazt érezte. Az idegesek állítólagos „érzékenységgel” egyidőben önzésük is növekszik; nem tudják másoknál elviselni az az oly bajokkal való dicsekedést, melyeket saját maguknál egyre fontosabbnak tartanak. Françoise, aki egy légycsípést is halálosan komolyan vett, ha róla volt szó, most, mikor én szenvedtem, elfordította a fejét, ne legyen meg az örömöm, hogy lássam, mint szánhatná, vagy akárcsak észrevenné a szenvedésem. Ugyanigy tett, valahányszor beszélni akartam vele az új házról. Egyébként mikor két hónap múlva vissza kellett neki menni pár otffeledt ruháért a régebbi lakásba, miközben én, a hurcolkodás miatt, még mindig „höemelkedésről” panaszkodtam, s akár egy óriáskígyó, miután elnyelt egy egész ökröt, szinte kínosan felfúvódtam egy régimódi szekrény láttán, mert nem tudtam „megemészteni”, – Françoise, a nők állhatatlanságával, kijelentette hazajövet, hogy valósággal fulladozott a mi régi körutunkon, meg hogy amikor odatartott, egészen eltévesztette az útját, meg hogy sose látott még olyan kényelmetlen lépcsőházat, de nem is menne oda vissza „akár egy egész országért”, s még hogy ha kerek egymilliót kínálna neki valaki (mondanom sem kell, hogy mindez inkább csak jámbor feltevés volt) s hogy *mindennek* (vagyis a konyhának és a folyosóknak) sokkal jobb „az ábrázatja” ebben a

mi új lakásunkban. Már most itt az ideje, hogy elmondjam: ez a mi új lakásunk, ahova azért költöztünk, mivel nagyanyám betegeskedett, s bár titkoltuk előtte, elsősorban öneki volt jobb levegőre szüksége – ez a mi új lakásunk a Guermantes-palotához tartozott.

Oly korban, mikor a Nevek, a beléjük helyezett Ismeretlen képét nyújtva s ugyanakkor egy valószínűs helyet is jelentve számunkra, kényszerítnek bennünket a kettő azonosítására, olyannyira, hogy hajlandók vagyunk egy város lelkét kutatni, amelyet ez semmiképp sem foglalhat ugyan magába, de amelyet már nem tudunk kiűzni a nevéből – ugyanezek a nevek nemcsak a városoknak s folyóknak adnak egy bizonyos egyéniséget, akár csak példának okáért az allegórikus festmények, nemcsak a kézzelfogható világot színezik különbségekkel s népesítik be csodákkal, hanem a társadalom világát is: akkor aztán minden egyes kastélynak, úrilaknak, palotának megvan a maga Asszonya vagy sajátos tündére, mint az erdei manók vagy a vízi istenségek. Némelykor, neve mélyébe rejtve, a tündér át is alakul képzeletünk mozgalma szerint, mert hiszen az táplálja; így élt bennem Guermantes hercegnő saját külön légköre, miután éveken keresztül nem volt más, mint egy laterna magica vagy egy templomi üvegfestmény visszfénye, s már-már kezdte kioltani eredeti színeit, amikor egészen más álmok hatoltak minden közébe, az erdei vízesések tajtékzó nedvességével.

Csakhogy a tündér semmivé foszlik, ha közelebb kerülünk ahhoz a valószínűs lényhez, aki az ő nevére hallgat, mivel olyankor a név ezt a lényt kezdi tükrözni, s nincs benne semmi a tündérből; a tündér megint újjászülehet, ha távolodunk ettől a lénytől; de ha közel maradunk hozzá, a tündér végleg eltűnik, s vele együtt maga a név is, mint az a bizonyos Lusignan-család, amelynek azon a napon kellett megszakadnia, mikor védőtündére, Meluzina végleg odahagyta. Akkor aztán maga a Név, amelynek egymás fölé festett rétegei legmélyén végül is megtalálhatjuk egy idegen teremtés eredeti szép arcképét, egy hölgyét, akit sosem ismertünk, – a Név nem más, mint egy személyzeti igazolvány afféle banális fényképe, amelyhez csak azért folyamodunk, hogy megtudjuk, ismerjük-e vajon s köszöntsük-e avagy ne egy járókelő személyében. De ha egy régi év élménye – mint az oly érzékeny hangszerek, amelyek sokáig megőrzik azoknak a művészeknek stílusát és hangszínét, akik egyszer játszottak rajtuk – megengedi emlékezetünknek, hogy ezt a nevet azzal a sajátos csengéssel halljuk, amelyet fülünk akkor, régen érzett, ezt a nevet, amely látszólag nem változott, olyankor egyszerre megérezzük azt a bizonyos távolságot, amely oly különbözővé teszi a név azonos szótagjaitól keltett egymásutáni ábrándjainkat. Egy pillanatra, abból az újra hallott csicsergésből, amely egyszer, régesrég egy tavaszon kísért, oly módon sajtolhatjuk ki, mint a festők kis tubusaikból, azoknak a napoknak pontos, régfeledt, titokzatos és egészen friss árnyalatát, amelyekről azt hittük, hogy igen jól emlékszünk rájuk, amikor, mint a rossz festők, egész, egyetlen vászonra kiterített múltunkat a szándékos emlékezet közhelyes és egyforma tónusaival tolmácsoltuk. Már most, éppen ellenkezőleg, az ily pillanat minden egyes kis alkotó paránya azokat a ma már nem ismert színhatásokat alkalmazta, egy új és eredeti műhöz, valami hasonlíthatatlan harmóniában, amelyek például még ma is képesek engem elbűvölni, ha valami véletlen folytán a Guermantes-név hirtelen, a maitól oly különböző hangszínt éreztem velem, azt, amelyet Percepied kisasszony esküvőjén éreztem, valami enyhén mályvaszerűt, nagyon is fénylőt, nagyon is újat, ami oly bársonyossá varázsolta a

fiatal hercegnő dúsan dagadozó nyakkendőjét, s mint egy le nem szakítható s újra kihajtó kék virágot, szemének azurban és napfényben fürdő mosolyát. Ez az akkori Guermantes-név ugyancsak hasonló egy kis gömbhöz, amelyet vagy oxigénnel, vagy más gázzal töltöttek meg: ha sikerül felszűrnom s kihozni belőle, amit magába rejt, egyszerre annak az esztendőnek combray-i levegőjét szívom magamba, amely a tér sarkából fúvó széllel galagonya-illattal keverve jön felém, amely a közelgő esőt jelzi, s hol kioltja a napot, hol meg hagyja, hogy szétterüljön a sekrestye piros gyapjúszőnyegén, amelyet ragyogó színbe burkol, majdnem muskátlis-rózsaszínbe s abba a szinte wagneri derűbe és ujjongásba, amely olyan nemességet kölcsönöz az ünnepségnek. De még az ehhez hasonló ritka pillanatokon kívül is, amikor hirtelen megérezzük e ma már halott szótagoknak remegőn eredeti teljességét éppúgy mint régi formáját és csiszoltságát, ha a köznapi életnek szédületes forgásában, amikor a neveket csak gyakorlati célból használják, s épp ezért el is veszítik minden színezetüket, mint azok a nagyon is sebesen forgó kristálycsigák, amelyek így egészen szürkévé válnak – másfelől ha álmainkban eltűnődünk a múlton, s próbáljuk meglassítani, felfüggeszteni az örök mozgást, amely elsodor bennünket, lassankint látjuk, mint tűnnek fel, egymás mellett, de teljesen elkülönülve egymástól, mindazok a színezetek, amelyeket életünk során ugyanaz az egy név nyújtott egymást követő korszakainkban.

Szó sincs róla, ma már nem tudhatom, mily formában tűnhetett fel a Guermantes-név a szemem előtt, mikor dajkám – aki épp úgy nem tudta akkor, mint ahogy én se tudom ma, kinek a dicsőségére alkothatták – azzal a régi gyermekdallal ringatott a bölcsőmben, hogy *Hódolat Guermantes márkínének*, vagy mikor a vén Guermantes marsall, néhány esztendővel később, oly büszkévé tette a dajkámot a Champs-Elysées-n, ahol megállt előttünk, kijelentette: „Milyen szép kisgyermek!” s egy kis cukorkás-dobozból egy csokoládé bonbonnal kínált meg. Az első gyermekség évei többé már nincsenek bennem, rajtam kívülállókká váltak, s éppen olyan keveset tudhatok meg belőlük, mint abból, amit mások mondhatnának a születésem előtti időkből. De később már sorban rátalálok hét vagy nyolc különböző alakzatra, ugyanennek az egy névnek bennem élő időtartamában; az elsők voltak a legszebbek: de álomképem, amelyet a valóság arra bírt, hogy hagyjon el egy többé már nem tartható hadállást, el-elsáncolta magát, mindig valamivel hátrább, míg aztán végül is kénytelen volt komolyan visszavonulni. S bár közben Guermantes hercegnő el-elhagyta otthonát, amely e névből származott, egy-egy évente halott szó mindig újraformálta ábrándjaimat, s évről évre megtermékenyítette ugyanazt az egy nevet, s ez az otthon még köveiben is visszatükrözte ábrándjaimat, mivel e kövek oly áttetszők lettek, mint egy felhő vagy egy tó felszíne. Egy inkább karcsú óratorony, amely messziről afféle narancsszínű fényfoltnak látszott, s ahonnan a várúr és hitvestársa alattvalóik életéről s haláláról dönthettek, átengedte a helyét – Guermantes-felőli sétánk végén, ahol annyi szép délután követtem, szüleim társaságában, a Vivonne-folyó kanyargásait – annak a vízbő területnek, ahol a hercegnő megtanított, hogyan kell halászni a pisztrángra s hogyan hívják azokat a lila és piros fürtű virágokat, melyek a környékbeli tanyák alacsony falait ékítették; aztán ez is átváltozott magává az ősi földdé, a költői dominiummá, ahol a büszke Guermantes-család, mint egy sárguló s címeres torony, amely túléli a századokat, úgy emelkedett máris egész Franciaország fölé, mikor az ég még üres volt ott, ahol később a párizsi és chartres-i Notre-Dame épült; mikor a laoni dombtetőn nem foglalta még el a

helyét a katedrális hajója, akár az özönvízi bárka az Ararát-hegy tetején, telis-tele a Pátriárkák és az Igazak szobraival, amint szorongva nézelődnek az ablakok párkányánál, megenyhült-e már az Úr haragja, belsejében azoknak a növényeknek az őseivel, amelyek elszaporodnak majd a földön, s pattanásig megakva mindenféle állatokkal, amelyekből még a tornyoknak is jutott; ahol az ökrök, békességben sétálva a tetőkön, felülről nézik Champagne mezőit; amikor az utazó, ha estefelé elhagyta Beauvais-t, még nem látta, mint követik, keringve, a lemenő nap aranyvászánára kiterítve, a katedrális fekete és szétágazó szárnyai. Ez a Guermantes olyan volt, mint egy regény kerete, egy képzelt táj, amelyet nehezen tudtam elképzelni, viszont annál erősebben vágyódtam arra, hogy fölfedezzem, valóságos földek és országutak közé ékelve, amelyek meg hirtelen, két mérföldre egy vasútállomástól, a heraldika jeleivel népesedtek be a szememben; emlékembe idéztem a szomszéd helységek neveit, mintha csak a Parnasszus vagy a Helikon lábánál húzódnának, s oly értékesnek látszottak, akár csak – a topográfia terén – egy titokzatos jelenség keletkezésének a feltételei. Látni véltem a sok címert, amelyek ott pompáznak a combray-i templomablakok legeljén, s amelyeknek rekeszei századról századra telítődtek a legnevesebb családokéval, mindazokkal, amelyeket ez a fényes dinasztia házasság vagy szerzemény útján a maga körébe terelt, Németország, Olaszország s Franciaország minden szögletéből: Észak roppant földjei, Dél hatalmas városai mind idegyűltek Guermantes-ba, hogy szerves egységgé alakuljanak, s anyagiasságuktól megfosztva Guermantes-ba foglalták jelképesen azurszínű pajszmezőn, akár ezüstös kastélyukat, akár zöldszínű őrtornyukat. Nem egyszer halottam dicsérni a híres guermantes-i faliszőnyegeket, s máris látni véltem őket kék és kissé vaskosan középkorias szövésükkel, felhőként övezve ezt a legendás amarante-színű nevet, annak az ősi erdőségnek a szélén, ahol Childebért oly sűrűn vadászott, s a környező földeknek titokzatos távlatát s a századok legmélyét, s úgy éreztem, hogy, akár egy utazás segítségével, behatolhatok a titkaikba, ha csak egy percre is odajutok Prizsban Guermantes hercegnő közelébe, aki e helység hűbérúrnője s tavi tündére is egyben, mintha arcában s szavaiban ugyanaz a helyi varázs rejtőzne, mint a szálfákban és a folyópartokban, s ugyanazok a százados szokások és jellegzetességek, mint levéltára régi formuláiban. De aztán megismertem Saint-Loup-t; s tőle tudtam meg, hogy a kastélyt csak a XVII. század óta nevezték el Guermantes-nak, mert családja csak akkoriban szerezte meg birtokául. Előzőleg a szomszédságban laktak, s hűbéri címük és jellegük nem e vidékről származott. Guermantes, a falu a kastélytól kapta ugyanezt a nevet, azután épült csak oly módon, hogy ne ronthassa le a távlatait, s egy még érvényes szokásjog szigorúan szabályozta az utcások tervrajzát s korlátozta a házak magasságát. Maguknak a faliszőnyegeknek Boucher volt a tervezőjük, egy műkedvelő Guermantes jutott hozzájuk a múlt században, hogy aztán odahelyezze mind az ő maga festette közepes vadászkepek mellé, egy plüssel és török kelmével kárpitozott csúnya szalonba. Ezzel a leleplezésével Saint-Loup olyan idegen elemeket csempészett a Guermantes-névbe, amelyek útját állták annak, hogy tovább is a szótagok zengéséből sajtoltam ki a kastély építészeti szerkezetét. Akkor aztán e név mélyéből eltűnt a tóban tükröződő kastély, s amit Guermantes hercegnő otthonának láttam ezentúl, az párizsi palotája, vagyis a Guermantes-palota maradt, éppoly átlátszó, mint a neve, mivel már nem volt semmi olyan anyagi és át nem tetsző elem, amely megszakíthatta és elsötétíthette volna tisztá átlátszóságát. Mint ahogy a szentegyház sem csak a templomot jelenti, hanem a hívek gyülekezetét, ez a Guer-

mantes-palota azokat is magába foglalta, akik a hercegnő körében éltek, viszont mivel e meghitt lények, akiket még sosem láttam, csak afféle híres és költői nevekként éltek bennem, azzal, hogy csak a nevüket tudtam, méginkább védtek és növelték a hercegnő titokzatosságát, s valami egészen tág fénykört terítették köréje, amely sohase szűnt meg, legfeljebb fokonzint halványodott.

Azokon az estélyeken, amelyeket időnkint itt, a palotájában adott, mivel a vendégeknél nem képzeltem semmi testet, se bajszot, se cipőt, még csak egy olyan mondatot sem, amely akár köznapinak, akár emberi s értelmes módon eredetinek tetszhetett volna, ez a név-kavarodás, amelyben annyi anyag sem volt, mint egy szellemek vacsoráján, vagy mint egy kísértetek bálján, e körül a meissenai kis porcelán-figura, vagyis Guermantes hercegnő körül, az ő üveg-otthonának kirakati átlátszóságot kölcsönzött. Majd amikor Saint-Loup egy-egy anekdotával mulattatott unokanővére káplánjáról vagy a kertészeiről, a Guermantes-palota átalakult – mint amilyen a régi Louvre volt – afféle királyi kastélynak, amelyet, Párizs szívében, régörökölt földek vettek körül, valami ősi s furcsa módon mindent túlélő jog alapján, s minthogyha e földek felett ma is afféle hűbéri előjogokat gyakorolna. De aztán ez a hajlék is eltűnt, amikor idejöttünk lakni Villeparisis márkiné közelébe, mégpedig egy, a Guermantes-ékéval egészen szomszédos lakásba, amely az ő palotájuk egyik szárnyában foglalt helyet. Egyike volt ez azoknak a régi és tán imitt-amott ma is létező házaknak, ahol a díszudvar két oldalán – akár mint a demokrácia növekvő árján idehozott iszap, akár mint jóval régebbi időknek az öröksége, mikor a különböző mesterségek a hűbérúr otthona köré csoportosultak – műhelyek, bolti hátterek, sőt suszter- vagy szabókamrák sorakoztak, mint aminőket nem egyszer a katedrálisok oldalához támaszkodva láthatunk, mivel az építők esztétikája nem tartotta szükségesnek, hogy kiemelje közülük, egy papucskészítő házmesterrel, aki tyúkokat is tartott s virágokat is nevelt maga körül – míg az udvar legmélyén, a palotaszerű házrészben egy igazi „grófné” lakott, aki ha távozott hazulról ódon kétlovas hintóján, pár virággal a kalapján, amelyek mintha a kapus kis kertjéből kerültek volna hozzá (a kocsis mellett inassal, akinek az volt a feladata, hogy leszálljon a kocsiból minden arisztokrata palota előtt s egy előre behajlított névjeggyel kopogjon be mindenüvé) – mosolyait küldözte s kezelegyintéssel köszöntött a házmester gyermekeinek, éppúgy mint a palota arra járó polgári bérlőinek, akiket egy kalap alá vett mind, egyenlősködő göggyében s fennhéjázó szeretetreméltóságában.

Ebben a házban, ahova beköltöztünk, az az előkelő dáma, aki az udvar mélyén lakott, egy választékosan öltözködő és még fiatal hercegnő volt. Guermantes-néről s a palotáról Françoise révén hamarosan részletes értesüléseket szerezhettem. Guermantes-ékkal ugyanis (akiket Françoise nem egyszer csak úgy említett, „azok ott lenn, akik itt alattunk laknak”) állandóan foglalkozott, reggeltől kezdve, amikor, mialatt anyámat fésülte, időnkint egy-egy tiltott, ellenállhatatlan s titkos pillantást vetett az udvarra, mindig pár szavas megjegyzéssel: „Nézd csak, megint két kedves nővér, biztosan odamennek azokhoz ott lenn”, vagy pedig: „Ejnye, de szép fácánjaik vannak a konyhájuk ablakában, nem nehéz kitalálni, honnan valóik, a herceg biztosan vadászni volt”, – egész estig, amikor meg, ha hallotta, miközben éjjeli dolgaimat rendezgette, hogy valahol zongoráznak vagy énekelnek, mindjárt arra következtetett, hogy: „Vendégek lehetnek odalenn, mert nagy vigasságot hallok”; ilyenkor szabályos arcát, a már fehér fürtök alatt, eleven s mégis illendő mosoly világította meg

egy percre, s mindegyik vonásával a maga helyén oly finom és öntudatos rendet teremtett közöttük, mintha csak táncolni készült volna.

De Guermantes-ék életének legizgalmasabb pillanata, az, amely Françoise kíváncsiságát a legjobban izgatta, s a legnagyobb elégtételt s egyben a legnagyobb fájdalmat szerezte neki mindannyiszor, pontosan az az időpont volt, amikor a nagykapunak mind a két szárnya kitérült, s a hercegnő a hintájába ült. Ez rendesen valamivel azután szokott történni, amikor a személyzet végre végzett azzal az ünnepi ceremóniával, amelyet nem illet félbeszakítani, amelyet ők az ebédjüknek hívtak, s amely közben mindnyájan annyira „tabu” alatt álltak, hogy olyankor még apám sem mert volna csöngetni nekik, annál is inkább, mert jól tudta, hogy akár egyszer, akár ötször csöngetne sorra egymásután, egyikük sem zavartatná magát, s ilymódon egy ily tapintatlanságot csak a maga kárára követhetett volna el, nem is minden kár vagy veszély nélkül. Françoise ugyanis (aki, mióta öregasszonnyá változott, minden egyes alkalommal afféle „helyzethez illő arcot” iparkodott formálni) bizonyosan egész nap olyan vörös és ékirásos arcvonásokat mutatott volna, amelyek odakinn egész sorát jelezték az ő sérelmeinek, s igaz, nem éppen érthetőn, elégedetlenségének mélyebb okait. Egyébként mindezt előttünk is kifejtette amúgy félhangon, anélkül, hogy bármit is megérthettünk volna a szavaiból. Ezt az eljárást – amelyet dühítőnek, bántónak, kétségbeejtőnek tartott, már mint a mi számunkra – úgy nevezte, hogy egész nap „csendes miséket” mondott nekünk.

Mikor aztán az ebédszertartásnak utolsó aktusai is befejeződtek, Françoise, aki, mint hajdanában az ókori keresztényeknél, egyszerre volt miséző és hívő, felhajtott még egy pohár bort, leszedte nyakáról az asztalkendőt, összehajtotta, letörölte vele bortól és kávétól nedves ajkát, beszorította egy gyűrűbe s megköszönte, fájó pillantással, a fiatal inasnak, aki buzgón kínálta: „Még egy kis szőlőlevet, anyám; olyan arómája van, hogy még”, hogy mindjárt kinyissa az ablakot, azon a címen, hogy szétreped a forróságtól „ebben a nyomorult konyhában”. S miközben fordított az ablakzáron, hogy egy kis levegőt kapjon, ügyesen amolyan közömbös pillantást vetett az udvar mélyére, megbizonyosodott lopva, hogy a hercegnő még nem készült el, megvető és szenvedélyes tekintettel dédelgette, de csak egy percre a befogott hintót, s miután percnyi figyelmet szentelt szemével e földi dolgoknak, tekintetét az ég felé emelte, amelynek előre kitalálta zavartalan tisztaságát, mint ahogy arcán megérezte a levegő enyhességét és a napfény melegét; s elnézte a tető sarkán azt a helyet, ahol tavaszunkint, épp a szobám kéménye felett, éppolyan galambok raktak fészket, mint aminők Combray-ban az ő konyhájában turbékoltak.

– Hejh, Combray, Combray, sóhajtotta. (S az a majdnem éneklő hang, amelyen ezt a fohászt szavalta, éppen úgy mint arcának szinte provençe-i szabályossága, arra engedhetett volna következtetni Françoise-nál, hogy délvidéki eredetű, s hogy az a haza, amelyet sirat, már csak választott hazája. De, azt hiszem, tévedtünk volna, mivel minden tartománynak megvan a maga „délvidéke”, s hány bretonnal vagy szavojaival találkozhatunk életünkben, akiknél épp-úgy megtaláljuk, akár csak a délvidékieknél, a hosszú és rövid hangok enyhe áttételeit!) Hejh, Combray, látlak-e még egyszer, te szegény jó szülőföldem! Lesz-e még egy áldott napom, amikor ott ülhetek a te galagonyáid meg szegény orgonabokraink alatt, s hallgathatnám a sok pintyökét meg a Vivonne-t, mert úgy folyik ám, mintha csak susogna valaki, ahelyett, hogy egyre ezt a betyár csengőt hallgatnám, mert nincs az a félóra, hogy a mi fiatalurunk egyszer meg ne rántaná, akkor aztán szaladhatok végig a vaksötét folyosón. És még akkor

azt mondja, hogy nem jövök elég gyorsan, talán azt várja, ott legyek, mielőtt még csengetne, s ha csak egy percig is kések, olyan dühös, hogy szinte félek. Hajjaj, te szegény Combray! talán már csak holtomban látlak, ha majd úgy dobnak, mint egy követ, abba a megásott sírverembe. Akkor aztán már nem érzem ám a te szép fehér galagonyádat. De tudom, hogy halálos álmomban is halom majd ezt a hármás csengetést, hisz már az életemet is pokollá tette.

De beszédét félbeszakította az udvarban lakó szabó többször ismételt hívása, azé, aki annyira megtetszett egyszer nagyanyámnak, mikor látogatóban járt Villeparisis márkinénál, s aki most Françoise-nak is teljes rokonszenvét élvezte. Amikor hallotta, hogy nyílik az ablak, azonnal felemelte a fejét, hogy magára vonhassa Françoise-nak a figyelmét, mivel köszönni akart neki. Az a lányos kacérság, amellyel a mi Françoise-unk fiatal korában rendelkezett, olyankor Jupien úr kedvéért szinte átfinomította a mi öreg szakácsnének egyébként mogorva ábrázatát, akit amúgy is megvénített már a kor, a rosszkedv és a tűzhely forrósága, s a tartózkodás, a meghatottság s a szemérem valamilyen kedves keverékével bölintott szeretetreméltón a szabó felé, de egyetlen szó nélkül, mert jóllehet nem követte anyámnak az intelmét, hogy ne nézegessen az udvarba, annyira azért mégse mert dacolni az intellemmel, hogy az ablakon át beszélgesse, mivel akkor az asszonya, legalábbis Françoise szerint, egy fél-órátig „prédikált” volna neki az illendőségről. Mutatta a befogott hintót, mintha csak azt mondta volna: „Milyen szép lovak, ugy-e?” de közben meg ezt mormogta: „Milyen rozoga saroglya!” s főképp mert tudta előre, hogy a szabó majd azt feleli, kezét a szája elé téve, hogy meghallják, bár halkán szólt: „*Maguknak* is lehetne, ha olyan nagyon akarnák, talán még több, mint önekik, de hát ugy-e nem kívánnak ilyet.”

Amire Françoise, szerény, kiterő s egyben elragadtatott mozdulattal, amelynek az ő nyelvén körülbelül ez volt a jelentése: „Mindenkinek a gusztusa szerint; itt minálunk az első az egyszerűség”, azonnal becsukta az ablakot, mert félt, hogy anyám még meglepheti. Ezek a „maguk”, akiknek több lovuk lehetne, mint Guermantes-éknak, egyszerűen mi voltunk, de Jupiennek igaza volt, amikor azt mondta, hogy „maguk”, mert, kivéve az önszeretetnek pár tisztán egyéni kis örömét (mint például amikor szüntelenül köhögött, s az egész ház attól félt, hogy elkapja a nátháját, bosszantó vigyorgással esküdözött, hogy egy cseppet se náthás) Françoise egyébként valóságos szimbiózisban élt velünk, mint az olyan növények, amelyek egy állattal olymódon élnek teljes közösségben, hogy az állat táplálja őket azokkal a táplálékokkal, melyeket ő szerez, ő eszik, ő is emészt meg e növényeknek, s ő is adja át nekik végső és emészthető állapotban; erényeinkkel, vagyonunkkal, életmódunkkal, helyzetünkkel nekünk kellett előállítani önérzetének azokat az apró elégtételeit – persze azzal az elismert joggal, hogy szabadon követelheti ebédje külön szertartását, amellyel, régi szokás szerint, az ebéd utáni kis levegőzés is járt a nyitott ablakon keresztül, meg hogy nyugodtan sétálhat az utcán bevásárlás ürügyén, és hogy minden vasárnap meglátogathatja az unokahúgát – amelyek elengedhetetlenek voltak élete szükséges elégedettségéhez.

Épp ezért igen érthető, hogy Françoise, eleinte, már-már elsorvadhatott volna – egy oly házban, ahol még nem ismerték apámnak hírnevéhez való jogcímét – még pedig egy oly bajban, amelyet ő unalomnak hívott, de persze a corneille-i erőteljes értelemben, vagy ahogy a katonák írják, mielőtt öngyilkosok lesznek, mivel nagyon is „unták maguk” a falujuk vagy a menyasszonyok miatt. Françoise-nak az unalmát épp Jupien orvosolta gyorsan, mivel mindjárt

egy ily élénk örömet szerezhetett néki, s amellet sokkal finomabbat, minthogyha elhatároztuk volna, hogy mi is tartunk fogatot. „Igen rendes népek ezek a Julienék (így Françoise, aki az új neveket szívesen azonosította a már ismeretekkel), igen-igen rendes népek, és ez az arcukon is meglátszik”. Jupien csakugyan megértette és meg is magyarázta mindenkinek, hogy csak azért nincs fogatunk, mert nem is akarunk tartani.

Françoise-nak ez a barátja nemigen élt odahaza, mivel kapott valamilyen munkakört egyik minisztériumban. Eredetileg szabó volt a „lánnyal”, akit nagyanyám Jupien édes leányának nézett, de aztán minden előnyét elvesztette mestersége gyakorlatának, mikor a kislány, aki már serdülő korában oly ügyes volt, hogy egyedül rendbe hozta nagyanyám elszakadt szoknyáját egy Villeparisis-nénál való látogatás alkalmából, s miután végleg és kizárólag a női ruhavarrás felé fordult, hamarosan a szoknyavarrás szakmájában kezdett feltűnni. Először csak afféle kisegítő volt egy varrónőnél, elvégzett egy-egy öltés-félét, felvarrt egy fodrot, egy gombot vagy egy „nyomós” gombot, vagy csipőre kapcsolt egy kiszabott derekat, majd csakhamar második, sőt első segédmunkásnő lett, s miután magához szoktatott néhány hölgyet a legjobb körökből, otthon kezdett dolgozni, vagyis a mi udvarunkban, legtöbbszörre műhelybeli egy vagy két kis barátnővel, akiket mint afféle tanuló lányokat alkalmazott. Akkor aztán már nem is volt szükség Jupien jelenlétére. Igaz, hogy a kislány még nagykorában is kapott olykor egy-egy mellényrendelést. De barátnői segítsége mellett nem volt már szüksége senkire. Így aztán nagybátyja, Jupien nyugodtan kereshetett állást. Eleinte még hazajött ebédelni minden délben, de mikor végleg helyettesíthette, akit csak kisegített eleinte, mindig csak vacsorára ért haza. „Véglegesítését”, szerencsére, jó pár héttel később kapta, mint amikor mi odaköltöztünk, így aztán Jupien elég soká tűntethetett a kedvességével, hogy segíthesen Françoise-nak az első, oly nehéz idők apró szenvedéseinek legyőzésében. Egyébként, bár jól láttam, milyen hasznos volt Françoise-nak „átmeneti orvoság” címén, megvallom, hogy Jupient, legalábbis eleinte, nem éreztem nagyon rokonszenvesnek. Néhány lépés távolságra, tökéletes ellentétben azzal a hatással, amelyet másképp kövér és piros arcával kelthetett volna az emberben, szeméből oly szánakozó, vigasztalan és álmatag tekintet áradt mindenkire, mint-ha nagyon beteg lenne vagy valami nagy gyász érte volna. Minderről nemcsak hogy szó sem volt, hanem mihelyt beszélni kezdett, mégpedig igen választékosan, inkább hideg és gúnyos volt. Ennek a furcsa ellentétnek tekintete és beszéde között valami nem éppen rokonszenves hamisság volt a következménye, s emiatt ő maga is feszélyezettnek látszott; mint egy utcai ruhás vendég egy estélyi frakkos urai között, vagy mint aki egy fejedelmi személyiségnek felelne, de mivel nem tudja, hogyan szóljon hozzá, úgy oldja meg a nehézséget, hogy pár semmitmondó szóra szűkíti a társalgást. Jupien szavai – mert hisz itt pusztán hasonlatról van szó – ellenkezőleg mindig igen kedvesek és behizelgők voltak. Talán szemének egész arcán uralkodó eláradása miatt (amire, ha már ismertük, nemigen ügyeltünk többé) a magam részéről egy-kettőre felfedeztem ritka értelmességét, amely olyan természetesen irodalmi jellegű volt, mint aminővel az életben igen ritkán találkoztam, mégpedig oly értelemben, hogy, bár valószínűleg inkább műveletlen volt, néhány sebtében olvasott könyv révén végleg magáévá tette, vagy csak ügyesen alkalmazta, a francia nyelv legfinomabb, legötletesebb fordulatait. Legtehetségesebb ismerőseim mind fiatalon haltak meg. Épp ezért meg voltam győződve, hogy Jupien sem fog soká élni. Amellet jó volt és könyörületes, csupa finomság és nagylelkűség.

Szerepe Françoise életében nem sokáig volt nélkülözhetetlen. Françoise ugyanis megtanulta, hogyan és kivel helyettesíthesse. Még akkor is, ha egy boltiszolga vagy egy urasági inas valamilyen csomagot hozott nekünk, Françoise, mintha nem is törődne vele, s épp hogy csak széssel kínálta fölényesen közömbös arccal, folytatva tovább a munkáját, oly ügyesen használta fel azt a pár percet, amit az illető, anyám válaszára várva, a konyhában kellett hogy töltsön, hogy szinte sose távozhatott anélkül a fejébe vert és végleges biztosság nélkül, hogy „csak azért nincs fogatunk, mert mi magunk sem akarjuk”. Ha már most annyira ragaszkodott ahhoz, hogy mindenki tudja, „milyen nagyon gazdagok vagyunk” (Françoise ugyanis nem ismerte, mint ahogy Saint-Loup mondta volna, a névmások jó használatát, és így beszélt: „micsoda népek” vagy „mifajta úriember”), vagyis hogy mindenki elismerje a mi tekintélyes vagyónunkat, nem abban a hitben tette, mintha a pusztá gazdagság, mindennemű más erény nélkül, a legfőbb jót jelentené az ő értéktábláján, viszont az erény, vagyon nélkül, szintén nem volt az eszményképe. A gazdagságot ő afféle szükséges feltételnek tekintette, amely nélkül az erénynek se érdeme, se varázsa nem maradna. Az egyiket oly kevéssé választotta el a másiktól, hogy végül is az egyik jó tulajdonságait a másikra is átruházta, az erénytől egyúttal kényelmes életet is kívánt, a gazdagságban viszont bizonyos dicséretet is vélt felfedezni.

Ha becsukta az ablakot, amely gyorsan csak lehetett (különben anyámtól, úgy látszik, rettentő szidalmakat kapott volna), Françoise, nagy sóhajok közt, kezdte lerakni a konyhaasztalt.

– A rue de la Chaise-ben is laknak Guermantes-ok, mondta az inas. Egy barátom dolgozott ott; második kocsis volt náluk. És ismerek valakit, az már nem volt a pajtásom, hanem csak a sógora, aki meg együtt katonáskodott Guermantes báró egy vadászával. Miattam tehet amit akar, nem az apám, nem félttem! tette hozzá az inas, aki egyre az esztendő divatos dallamait dúdolgatta, s mindig a legújabb tréfákkal fűszerezte a beszédét.

Françoise, az ő fáradt és öregasszonyi szemével, amely egyébként Combray-ből is mindent bizonytalan távolban látott, kitalálta, nem is a tréfát, amely e szavakban leledzett, inkább csak a szándékát, mert hisz semmi köze nem volt az inas mondókájához, viszont tudta az inasról, hogy tréfás kedvű s amellet a szavait teljes erővel hangsúlyozta. Ezért hát jóindulatúan s elkáprázva mosolygott, mintha csak azt mondta volna: „No ez a Victor, mindig a régi!” Egyébként szinte boldog volt, mert tudta, hogy az ilyen tréfák, ha messziről is, de odakötik azokhoz az illendő társasági örömhöz, amelyekért minden körben kicsípi magát az ember, s azt se bánja, ha netán meghülne. Egyszóval azt hitte, hogy az inas az ő igazi jóbarátja, mert hisz folyton méltatlankodott azokon a rendeleteken, amelyekkel a köztársasági kormány a papságot sújtotta. Françoise akkor még nem tudta, hogy legkegyetlenebb elleneink nem azok, akik ellentmondanak nekünk s iparkodnak meggyőzni bennünket, hanem akik felfűjják, esetleg maguk találják ki a legvigasztalanabb híreket, anélkül, hogy csak látszólag is igazolni próbálnák őket, nehogy még csökkentsék a bánatunkat, s netalán még valahogy elfogadtatnák velünk azt a pártot, amelyet, végső gyötrelmünkre, legteljesebb kegyetlenségében s győzelmeben állítanak elénk.

– A hercegnő biztosan rokonságban van azokkal is, szólalt meg újra Françoise, hogy folytassa a társalgást a rue de la Chaise-i Guermantes-okról, mint ahogy egy zeneművet az andanténál kezdenénk újra. Nem tudom, kitől hallhattam, hogy van egy köztük, aki a herceg unokahúgát vette feleségül. Egyszóval ugyanaz a „falámia”. Mert nagy család ám a Guermantes-család, tette hozzá

tisztelettel, mivel e család nagyságát egyfelől tagjai nagy számára, másfelől meg nevének ragyogó hírére alapította, akárcsak Pascal a Hit igazságát egyfelől az értelemre, másfelől meg a Szentírás tekintélyére. Mivel ugyanis csak egy szava volt erre a kétféle nagyságra, úgy vélte, hogy egységet formálnak: szökincse helyenkint hibás volt, mint bizonyos drágakövek, s ez Françoise gondolkodását is időnkint homályossá tette:

– Most jut eszembe, nem-e az „övejék” az a Guermantes-kastély is, amelyik tíz mérföldre van Combray-tól, de akkor meg az alger-i Guermantes-ék is a rokonaik. (Anyámmal soká töprengtünk, ki lehet az az alger-i rokon, míg aztán végre kitaláltuk, hogy Alger nevén Angers városát érti. Megtörténhet, hogy ami távolabbra esik tőlünk, ismerősebb, mint ami közelebb van. Françoise ismerte Alger nevét azokról a csúf datolyásdobozokról, amelyeket újkor kapunk mindig ajándékba, viszont sose hallott Angers-ról. Beszédmódja, mint maga a francia nyelv s még inkább a helynév-kincse telistele volt tévedésekkel). Már arra is gondoltam, hogy megkérdem az első inasuktól. Hogy is hívják? szakította félbe a tulajdon beszédét, mintha valami ceremóniás szokás után kutatna, s aztán ő felelt saját magának: Hát persze, Antoine-nak hívják! mintha ez az Antoine név valami rangot jelentene. Ő mondhatná meg legjobban, dehát olyan úrhatnám féle, olyan, mint egy tanítómaster, mint akinek tilos a szó vagy hogy elfelejtett beszélni. Még csak nem is felel a szóra, hogyha beszél vele az ember, tette hozzá Françoise, majdnem olyan fordulattal, mint Madame de Sévigné. Dehát, mondta, ezúttal minden őszinteség nélkül, ha tudom, mi rotyog a fazekamban, mit törődöm a másokéval. Annyi biztos, hogy itt nincs minden rendjén. Meg aztán nem nagyon bátor (ez az ítélet már-már arra engedett volna következtetni, hogy Françoise véleménye megváltozott a bátorságról, amely Combray-ban a férfiakat szerinte a vadakhoz tette hasonlónak, dehát erről szó sem volt. Bátor nála annyi volt, mint dolgos). Azt is mondják, hogy tolvaj, mint egy szarka, dehát nem kell elhinni mindenféle mendemondát. Ezeknél senki se maradhat meg, mindig a házfelügyelők miatt, mind irigyek s összevissza hazudoznak a hercegnőnek. De ami igaz, az igaz, ez az Antoine lusta, mint egy lajhár, és az „Antoinette”-e se ér többet önála, tette hozzá Françoise, aki, mikor kitalálta, milyen női nevet adjon az első inas feleségének, e nyelvtani találékonyosságát az oly, biztosan öntudatlan emlékféléből meríthette, mint amilyen a franciában a chanoinesse, a chanoine mellett.* Tulajdonképp nem is tévedett. Van egy utca a párizsi Notre-Dame mellett, amelynek rue Chanoinesse a neve (mivel annak idején csupa kánonok lakott benne), s ezt a nevet valaha olyan franciák adták neki, akiknek a mi Françoise-unk lényegileg ma is a kortársa volt. Egyébként alig párc múlva újabb példát szolgáltatott erre a nőnévképzésre, mert még azt is hozzátette: Az már egészen biztos, hogy a guermantes-i kastély is a hercegnő tulajdona. És ebben a községben ő a polgármesterasszony.** Ez pedig nagy szó, elhiheti.

– Meghiszem azt, hogy nagy szó, felelte komoly hittel az inas, mivel nem értette meg Françoise csúfolódását.

– Ugyan, fiam, gondolod, hogy nagy szó? de hisz az effajta népeknek polgármester vagy polgármesterné annyit ér majdnem, mint a semmi. No hiszen, csak az enyém volna az a guermantes-i kastély, tudom, nem sok szemetet csinálnék itt Párizsban. Mi terem a fejükben ezeknek a nagyuraknak, mikor megvan mindenük, mégis egyre itt élnek, ebben a nyomorúságos város-

* Kanonok és kánonok.

** Mairesse (maire-ből).

ban, ahelyett, hogy elmennének Combray-be, hiszen szabadok, s nem tartja vissza őket senki sem. Mire várnak, hogy egyszer végre nyugalomba meheszenek, mikor mindenképpen megvan; csak nem arra, hogy meghaljanak? Én bizony, ha csak száraz kenyérem volna, meg tűzifám télire, már régesrég otthon lennék bátyám kis házában, Combray-ban. Ott legalább tudom, hogy élek, nem kell látnom ezeket a nyomorult házakat, és ott annyi lárma sincs, hogy éjszaka még a békák brekegését is meghallom legalább két mérföldről.

– Hát bizony az szép lehet, lelkesedett a fiatal inas, mintha ez a végső vonás éppolyan jelleget adna Combray-nak, mint a gondolázás Velencének.

Egyébként, mivel később jött hozzánk, mint az első inasunk, iparkodott oly dolgokkal mulattatni Françoise-t, amelyek nem annyira őt, az inast, hanem szakácsnőnket érdekelték. Françoise meg, aki egész fintort vágott, ha szakácsnőnek címezték, a fiatal inas iránt, aki mindig mint afféle „házvezetőnről” beszélt róla, éppen olyan sajátos jóindulatot érzett, mint azok a bizonyos másodrendű hercegecskék, akiket jó szándékú fiatalok azért is Fenségnek titulálnak.

– Az ember ott tudja, mit csinál, és nem téveszti össze az évszakokat. Ott nem úgy van, mint errefelé, ahol húsvétra éppúgy nem lesz egy szál tavaszi boglárka, mint akár télben, karácsonyra, s még csak egy kis reggeli harangszót se hallok soha, amikor nagynehezen kikeveredek az ágyamból. Oda-haza minden óra hangos a templomi harangszótól, pedig csak afféle falusi harang, de nyugodtan mondhatod: No a bátyám mindjárt itthon lesz, látod, mikor nyugszik le a nap, harangoznak ebédre, vacsorára, az embernek van ideje, hogy egy kicsit körülnézzen, mielőtt meggyújtaná a lámpát. Itt meg mindig, éj van-e vagy nappal, és az ember lefekszik, anélkül, hogy elmondhatná, mit is csinált egész nap, rosszabbak vagyunk az állatoknál.

– Azt mondják, Méséglise is szép hely, ugy-e igaz, asszonyság? szakított a félbe az inas, mert kezdte a társalgást kissé elvontnak tartani, s eszébe jutott véletlenül, hogy egyszer az asztalnál Méséglise-ről beszélgettünk.

– Meghiszem azt, Méséglise, válaszolta Françoise, azzal a nyílt mosolylyal, amely mindig az ajkára ült, valahányszor Méséglise, Combray vagy Tansonville került szóba. Ezek a szavak annyira hozzátartoztak a létéhez, hogy ha kinn az életben vagy egy beszélgetésben hallotta őket, olyan vidámság fogta el, mint aminőt egy tanár kelthet a diákok közt az osztályban, ha valami korabeli személyiségre tesz célzást, akiről azok sose hitték, hogy a neve valaha is szóba kerülhessen a katedrán. Amellett annak is örült, hogy ezek a helységek mást jelentettek néki, mint másnak, régesrég pajtásokat, akikkel sok mindenben tartott össze; s úgy mosolygott feléjük, mintha lelket lelt volna bennük, mivel önmagából is sok mindent talált az emlékekben.

– Hát bizony, fiam, jól mondd, Méséglise takaros egy helység, kezdte újra ravasz-kás mosollyal; dehát hol is hallottál róla, Méséglise-ről, édes egy fiam?

– Hol hallottam Méséglise-ről? de hiszen mindenki ismeri; nem egyszer emlegették előttem, nem egyszer, de inkább sokszor is, felelte bűnös pontatlansággal, mint azok a barátaink, akik teljesen képtelenek számot adni valamiről, valahányszor próbálunk tárgyilagos értesülést szerezni egy ügy fontosságáról, egy ügyéről, amely minket érint, s épp ezért vagyunk kíváncsiak a mások értékelésére.

– Hát fiam, annyit mondhatok, hogy jobb ott a cseresznyefák alatt, mint idebenn a tűzhely mellett.

Itt már Eulalie-ról is úgy beszélt, mint egy jó teremtsérről. Mert mióta Eulalie meghalt, Françoise teljesen elfeledte, hogy nem nagyon szerette életében, mint ahogy nem szeretett senkit, akinek nem volt mit enni otthon, aki „szédelgett az éhségtől”, aztán csak, mint egy ágrólszakadt, úgy szaladgált a jó gazdagok körül, és hozzá még hancegett is. Most már nem bánta, mint régen, hogy Eulalie minden héten olyan jól ki tudta csalni nagynéném rendes borralalóját. Ami meg nénémet illeti, Françoise reggeltől estig szinte az éjig magasztalta.

– Dehát akkor Combray-ban lakott, az asszonyunk rokonánál? kérdezte a fiatal inas.

– Bizony, Octave-né nagyságánál, egy igazi szent asszonynál, ahol mindig volt bőven minden, szép is, jó is, jó asszony volt, nem sajnált az embertől semmit, se a foglyot, se a fécánt, bizony, édes jó fiam, jöhettek hozzá vacsorára akár öten vagy hatan, nem hiányzott az asztaláról se a hús, és milyen hús! se a bor, vörös vagy fehér, semmi, amit megkívánhattak. (Françoise a „sajnálni” igét ugyanolyan értelemben használta, mint La Bruyère). S minden mindig az ő költségére, még akkor is, ha a család hónapokig, évekig maradt nála. (Amivel egy cseppet sem akart megsérteni bennünket, mert hisz az ő fiatal-korában a „költség” nemcsak afféle bírói költséget jelentett, hanem egyszerű kiadást.) Elhíheted, senki se ment el őtöle éhesen. Mint ahogy a plébános úr nem is egyszer magyarázta nekünk, ha van asszony, aki számíthat rá, hogy a jó Istenhez jut, biztos, hogy ő lesz az első. Szegény asszonyom, mintha most is hallanám azt a gyöngye hangját: Françoise, tudja, én nem eszem semmit, de azt akarom, hogy minden étel olyan jó legyen, mintha én is ennék. Persze, hogy nem öneki főztünk. Ha látta volna, annyi súlya sem volt, mint egy csokor cseresznyének, mintha nem is élt volna. Sosem akart rám hallgatni, sose ment volna orvoshoz. Ott bizony nem ettek soha csak úgy állva, sebtében. Megkívánta, hogy mindenki kedvére egyen-igyon a házban. Itt meg, láttad, ma reggel is még azt a kis kávémat se ihattam meg kedvem szerint. Itt mintha csak hajtanák az embert, soha nincsen megállás.

Françoise főképp azért haragudott, mert apám a reggelihez mindig pirított kenyeret kért. Szentül hitte, csak azért, hogy neki több munkát adjon, és hogy „megtáncoltassa” kissé. – Az már igaz, mondta az inas, hogy sose láttam ilyesmit! – Úgy mondta ezt, mint aki már mindent látott az életben, és minthogyha ezeréves tapasztalások birtokában minden országot, minden szokást ismert és kipróbált volna, és sehol sem találkozott a pirított kenyér használatával. „Igen, igen, morgott az első inas, de ez sem lesz ám mindig így, tudják-e, hogy Kanadában sztrájkolnak a munkások, s a miniszter mondta is nemrég egy este az urunknak, hogy kétszáz ezer frankot kapott érte.” Az első inas távolról sem vette ezt tőle rossz néven, nem mintha ő maga nem lett volna rendes, becsületes ember, hanem mert meg volt győződve, hogy a politikusok kivétel nélkül mindnyájan gazemberek, s a sikkasztás vagy megvesztegetés bűnét nem látta olyan komolynak, mint a legkisebb lopását. Még csak nem is gondolt arra, jól hallotta-e ezt a történelmi kijelentést, s még azon a valószínűtlenségen sem akadt fenn egy pillanatra, hogy maga a bűnös tette ezt a kijelentést apám előtt és hogy apám nem dobta ki azonnal az illetőt. Dehát Combray filozófiája nem hagyta remélni Françoise-t, hogy a kanadai sztrájkok netán befolyásolhatnák a piritóskenyér szokását: „Amíg a világ világ lesz, mondta, meglátják, mindig lesznek urak, akik megfuttatják a szegényembert, s mindig lesznek cselédek, hogy megtegyék a kedvüket.” Az örökös futkáró-

zás elmélete ellenére, anyám, aki biztosan másképp mérte Françoise reggelizésének az idejét, így szólt: „Dehát mi van odakinn, már több mint két órája ülnek a konyhaasztalnál”. S félénken csengetett háromszor vagy négyszer. Françoise és a fiatal inas, éppúgy mint az első inas, nem úgy hallották a csengettyűszót, mint egy nekik szóló hívást, s eszükbe se jutott felkelni, hanem mint a hangszerek első hangoló próbáit, mielőtt egy hangverseny újrakezdődne, s amikor mindenki érzi, hogy pár perc múlva vége a szünetnek. Ezért hát, mikor a csengetések egyre többször és erősebben ismétlődtek, a mi személyzetünk végre mégiscsak kezdett felfigyelni, s amikor már úgy találták, hogy nem marad sok idejük, s hogy közel a pillanat, amikor újrakezdődik a munka, egy, a többenél zengzetesebb csengettyűszóra nagyot sóhajtottak, s bele-törődve a változhatatlanba, a fiatal inas kiment, hogy elszívjon egy cigarettát az ajtó előtt, Françoise, pár reánk vonatkozó észrevételt formálva, mint például, hogy „biztosan viszket már nekik a talpuk”, felment a hatodik emeletre, hogy rendbehozza a holmijait, míg az első inas, aki levélpapírt hozott a szobámból, egykettőre befejezte sürgős magánlevelezését.

Bár Guermantes-ék első inasa eléggé pöffeszkedőnek látszott, Françoise már korán, az első napokban megtudta, hogy Guermantes-ék nem valami ősrégi jog alapján laknak ebben az ingatlanban, hanem mert épp mostanában bérelték itt ki a lakásukat, s hogy a kert, ahova a lakás nézett azon az oldalon, amelyet nem láthattam, inkább kicsi volt, s hasonló a szomszédházak kertjeihez; így aztán azt is megtudtam, hogy nem volt ott se főúri vad, se holmi megerősített vármalom, se pilléres galambdúc, se földesúri kemence, se ívelt csűr, se kis kastély, se álló vagy felvonó hidak, se repülők, se vámházak, se őrtorony, se szabadságlevelek a falon, sem pedig útjelző kereszték. De mint Elstir, mikor Balbec öble elvesztette előttem a titkát, s csak akármilyen, bármikor felcserélhető részévé vált a glóbuson található teljes sósvíz-mennyiségnek, egyszerre bizonyos egyéni színnel ruházta fel ezt az öblöt, mihelyt kijelentette, hogy ez a Whistler opálos öble kék-ezüstös harmóniáiban, ugyanígy a Guermantes-név is, miután Françoise csapásai véglegesen lerontották a belőle kelt utolsó várat, mikor apám egy régi barátja azt mondta egyszer a hercegnőről: „Övé a legeslegelső hely a faubourg Saint-Germain-ben, az ő házuk a legelőkelőbb az egész faubourg Saint-Germainben”. Igaz, hogy a faubourg Saint-Germain első háza, első szalonja édeskeves volt azokhoz a főberleti lakokhoz képest, amelyeket egymásután elképzeltem. Mindegy, azért még ebben is, bár mindenképpen az utolsóban, volt valami, ha mégoly szerény elem, amely, saját lényegén túl, valami egészen titokzatos választékosságot sugárzott.

GYERGYAI ALBERT fordítása

Ködben és hóban...

*Ködben és hóban és
temetések után,
és halálos kockázatok előtt,
két tűz között
a felelősség füstös harcvonalan –
hinni kellene mégis
valami jóban,
mint hisz a katona, ki roham-szünetben
megír egy tábori lapot:
Várjatok, megjövök!
Túlélem, megjövök!*

*Hát, várjatok meg, földbe bújt virágok,
várjatok, fagytól ezüstös rügyek;
hó alatt alvó tüvek, várjatok,
sirhanttá görnyedt, s föltámadt hegyek,
várjatok, megjövök!
S nyáresti hűvösség öreg-fa-árnyban,
könnyű szélről pezsgő híg szürkület,
hajnalok, derékig piros sugárban,
szétnyílt barackok, tündöklő ölek...*

*És várjatok meg, egyetlen fiam
jövendő gyermekei,
jövendő unokáim;
valamit majd vénen is kitalálok:
képzelt játékok kis kockáiból
összerakunk egy nagy, valódi világot,
megcsodálni szépet és élni jót...
Aztán elüldögélek a verandán
jó bor mellett,
s más gondom nem maradván,
kézzel töröm meg néktek a csonthéjú diót.*

Halotti beszéd

Anyánk nyugszik itt, halkan lépjetelek,
Ez a marék hamu,
ez ő,

leánykori nevén
Zabó Irén,
ki Somlójenőn született,
s meghalt a semmiben,
hetvenöt évesen
egy számozott vaságyon.

Látjátok, fiaim, s z ü m t ü k k e l,
s látjátok, lányaim, mivé leszünk!
Öt gyermeket szült, hatot fölnevelt
(egyét eltemetett, kettőt befogadott);
s megsokasodtak ivadéka.
És nem szerzett magának
más kényelmet – csak ezt itt.

Maradjon hát velünk örökre már,
ki értünk éjszakákat átvirrasztott,
mosta szennyesünk, főzte vacsoránk,
s ha jöttünket neszelte, állt az úton
türelme fogytán is, jeges szelekben . . .

Tudott haragot tartani, s feledni;
virágos kedve túltett hét lakodalmon;
szép kezétől magról termőre fordult
két év alatt az almafa,

... s a rózsák
első hóig virultak . . .

Elvégeztetett.
Anyánk nyugszik itt, halkan lépjetelek.
Ez a marék hamu,
ez ő,
el nem temethető, el nem feledhető.

Soha magát meg nem tagadta,
inkább
meghalt,

semhogy roskadtan, félig éljen.
Már bölcsen és megbocsátón tekint ránk:
állócsillag lett az anyátlan égen.

Interjú Garai Gáborral

Nyirkos decemberi este. Ballagok az utcán. Tudom jól, hogy Garai Gáborhoz megyek. Nyugodt vagyok, gyomrom s agyam mozdulatlan. Mintha tavasz lenne, s én egy kioszkba tartanék . . . Még soha nem jártam Garai Gábor lakásán, kávéházi asztalánál sem ültem. Miért vagyok ilyen nyugodt? Barátom nekem a Garai Gábor? Nem barátom. Rokonom? Nem rokonom. Földim? Nem földim. Ismerősöm? Igen, ismerősöm . . . Egy arc, életsors a mából. S ez a generációmnak már elég? Mindenesetre megnyugtató. – Az utca, amelyikben lakik, a Fehérvári útról ágazik el a Duna felé. Körben gyárak. Az utcán munkások tolongnak, kezdő mérnökök, kezdő házások, gyerekek, vastag asszonyok, borostás arcú, külvárosi öregemberek. – Összetalálkozunk a ház előtt. Éppen kiszáll a kocsijából. A gyér utcai világításban jól hat ez a megérkezés. Igen . . . A jelentős ember hazaérkezett. Várom, hogy csattan a koci ajtaja. Fülelek, nem csattan. Egy perc, s már mellettem áll. Kezet fogunk, nekivágunk a lépcsőknek. Köhécsel. Ránézek, megáll, megállok. Milyen arcot vártam? Nem voltunk soha barátok, de jól ismertük egymást. S ez az arc? Mint egy civilizált indián, aki éppen hazatér a népe, családja számára kijelölt rezervátumba. S a bőre is, teljesen kreol, barna, indus, indián . . . Persze a fagy, s az európai telek kiszívták, meggyötörték a bőrét, de mégis . . . Fáradt? Fáradt . . . A hajszoltság ott ül a szemében. Megszólal:

– Az is lehet, hogy még itt találjuk az orvost . . . A fiam szíve, tudod . . .

– *Nem akarlak zavarni . . .*

– Nem, nem . . . Vártalak, csak mondom, hogy az orvost még . . . Nálunk, tudod . . .

Nemrég az autójával belerohant egy autóbuszba. Ez jut eszembe. Miért? Egyébként is mibe rohanjon bele? Az autóbusznál nagyobb szörnyek alig közlekednek a magyar utakon. Meg kellett volna néznie az autóját. Közelről, déli fényben. Kedvelem a gyűrődéseket. Arcon, testen, karosszérián . . .

Az orvos persze már elment. Bemutatkozom Garai feleségének, teenager fiának. Leülök, Garai elővesz az aktatáskájából egy kis üveg Ballantinés-t, amit most kapott ajándékba, és az asztalra teszi. Jön aztán a szóda, a poharak és az amerikai mogyoró. Valamilyen idegesség vibrál a levegőben. Félzavak reppennek ide-oda. Nem értem, miről van szó . . . A lakást méricskélem. Két kis szűk szoba. Zsúfolt íróasztal, a közepén modern írógép, a szélén fehér telefon. Az íróasztal előtt egy álványra szerelt szökőkút, ami rég elromlott, nem működik. Az ablakban rengeteg növény, a sansavériának egész ütegei. Elfedik az üveget, s komorságot árasztanak szét a szobában. A bútorok barnák, a könyvespolcok is barnán tekergőznek fel az ajtók és szekrények felett a mennyezet alá. Mellettem egy sublót terpeszkedik, a tetején rádió áll és lemezjátszó. A sublót mellett egy széken, vagy valamin meztelen lemezek hevernek. Garai szűkösnek érzi a lakását, feszélyezi . . .

– Nincs dolgozószobám, látod . . . Itt már rég nem tudok írni . . . Másutt dolgozom, eszpresszókbán . . . Egy nagyobb lakásért négyszázezer forintot kel-

lene fizetnem, de nekem most éppen nincs négyszázezer forintom – mondja nevetve.

Elégedetten bólintok. Miért is? Vegyük sorra a tényeket.

Garai Gábor 1929. január 27-én született Budapesten. Anyja tanárnő, Kardos Lászlóval és Gáspár Endrével járt együtt a debreceni egyetemre. Apja Marconnay Tibor költő. Garai Gábor középiskoláinak elvégzése után nyolc évig dolgozott a vasútnál mint pénzügyi tisztviselő, s 1958-ban MÁV intézőként szerelt le. A következő években az Európa Könyvkiadónál lektorkodik, majd az Élet és Irodalom belső munkatársa lesz. Garai pártos, tudatos költészetével belerobban az irodalom megújulásának időszakába, s 1956 után, szinte előzmények nélkül az élvonalbeli rangos költők sorába kerül. Művei: Zsúfolt napok (versek, 1956); Ének gyógyulásért (versek, 1958); Emberi szertartás (versek, műfordítások, 1960); Mediterrán ősz (versek, 1962); Artisták (versek, 1963); Eszköz és eszmélet (esszék, tanulmányok, 1965); Voznyeszenszkij: Óza (műfordítás, 1965); Kedd (versek, 1966); Nyárvég (válogatott versek, 1966); Szabad kikötő (válogatott versfordítások, 1966); Hans Magnus Enzensberger: Vallatás éjfélkor (műfordítás, 1967); Kis csodák (versek, 1968); Írás a falon (versek, 1969); Meghitt találkozások (esszék, tanulmányok, 1969); Orfeusz átváltozásai (versesjáték, 1970); Márciusi nyár (jegyzetek és versek egy indiai utazásról, 1971). Műfordítóként is nagy szolgálatokat tett az irodalomnak. Többek között Blake, Brecht, Cocteau, Iszakovszkij, Jevtusenko, Majakovszkij, Rilke, Shelley, Voznyeszenszkij és Yeats verseit ültette át magyarra. Közben persze Garai Gábor versei is megjelentek orosz, angol, francia, lengyel, német, délszláv, szlovák, cseh, román, indiai nyelven. Kétszer kapott József Attila-díjat, 1965-ben Kossuth-díjjal tüntették ki. A közelmúltban a Fővárosi Tanács Pro Arte aranyérmét is megkapta. Garai Gábor mind e mellett a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának a tagja, a Magyar Írók Szövetsége titkárságának a tagja, a PEN Club alelnöke, az Élet és Irodalom főszerkesztő helyettese.

Mindezek ellenére Garai Gábornak nincs különleges elbírálásban része. Így aztán nem a Rózsadombon lakik, hanem a XI. kerületben a lágymányosi lakótelepen. Jó ez Garainak? Nem tudom. Én rögeszmésen vonzódok a szocialista demokráciához. Az író munkáját tisztességesen fizessék meg, de ne adjanak neki ingyen villát. Talán Garai is örül annak, hogy csak szolgálatot vállalt, s kiváltságot nem élvez. Milyen könnyű, egyszerű így a helyzete. Jön-megy az utcán, kedvtelve nézi a járókelőket, a nőket, a gyermekeket, íróársakkal beszélget, és sehol semmi fal, ház vagy sövény, ami elválasztja a többi embertől. Igaz, gondokkal küzd, sovány, keserű, az is lehet, hogy boldogtalan. Ugyanis költő... Társadalmilag, rangban mindent elért... De erről volt szó?... Erről is, másról is... Garai nyilván szolgálatot akar tenni a népnek, kultúrának, társaknak... S a költő szolgálata sajátságos... Valójában emberáldozatról van szó most is, parázsról, lángról. El kell égni... Azt hiszem, Garainak is égnek már a máglyái. Gyűjtött magának néhányat. Próbálgatja a fájdalom szép fokozatait. Család, társak, tévutak, pokoljárások, gondterhelt emberek, munkások arca a hajnali villamosokon... Hogyan kell, mit kell? Égnek a tüzek... S közben szerencséje is van, szemlátomást ő a siker-ember, a nagymenő. A társadalom is tiszteletben tartja. Ugyan mi baja lehet? Garai elkötelezett író, s éppen akkor, a konszolidáció időszaka előtt kötelezte el magát a nép, a szocializmus mellett, amikor a szocialista demokráciának a mai napokban kibontakozó teljessége még csak születőben volt.

Ülünk tehát a szűkös, zsúfolt lakásban boldogan, boldogtalanul. Garai indián arca alig rebben. Whiskyt tölt, szódát spriccel a tetejére, s közben arról beszél, hogy 1929. január 27-én született, tíz évvel később ugyan, de ugyanazon a napon, melyen Ady Endre meghalt. Ez az egybeesés sokáig izgatta, foglalkoztatta az édesanyját. Garait is izgatja.

– Indiában is beszéltem erről, ott hisznek még a reinkarnációban... S tényleg Ady volt, aki megmutatta nekem a költészetet. Anyám nem akart belőlem költőt nevelni. Adyt sem anyám adta a kezembe, hanem a rongyosra olvasott *Új versek* kötetét magam vettem le a polcra – mondja.

Hátrádól a modern fotelban, s a poharát dajkálja. A pohárban reng, hullámzik az ital. Elegáns öltözékű férfi, olyan benyomást kelt, mint egy diplomata. Sötét ruha, oldott szürke nyakkendő, fekete cipő, kék zokni, hófehér fékonpressz ing. Az asztalon két doboz cigaretta hever, a kanári sárgába csomagolt Gitár, s a szolidabb öltözékű Porti. Váltakozva matat a dobozokban, sokat cigarettázik. Nehéz elképzelni a vasutas Garait, a gimnázista Garait, s a hajdani kisgyermeket.

– *Mit őriztél meg a gyermekkorodból? Arcokat? Jeleneteket?*

– Állandó nosztalgiám a természet, a budai kertés bérház... Piros és fehér bogyók, jázmin. Boltost játszottunk, s ezeket a bogyókat árultuk egymásnak, mint terményt. A Zsolt utca 3-ban laktunk, mióta az eszemet tudom. Hároméves gyerek voltam, amikor odaköltöztünk. Csak olyan emlékeim vannak, hogy anyám és én léteztünk. Akkor már külön éltek a szüleim. Nagyon derűs, vidám gyermekkorom volt, bár elég ritkán láttam az anyámat, ő ugyanis állástalan magyar-történelem szakos tanárnő volt, s házitanítószkodott. Reggeltől estig járt a házakhoz, ahol korrepetált. Vagy a nagymama volt velem, vagy a nagynénem, vagy az ismerősök. Nők között nevelkedtem. Nagyon szép volt, szerettem a környéket. A lebontott Tabánból felszorultak oda a kisemberek... Jól emlékszem a déli vasút, a dobozgyár, s a Naphegy környékére. Itt-ott vil-lák, de ma is sajátos környék. Nem annyira a villatulajdonosok és a nagymenők vidéke, inkább a Tabánból ittrekedt embereké, a dobozgyáriaké, munkásoké, és efféle értelmiségieké, mint mi voltunk. Gyermekkoromban demokratikus környék volt. Nem nyomornegyed, de azért a kisemberek, munkások és kispolgárok világa. Emlékszem, ott volt a stráfkocsisok kocsmája a közelben, harmonika szólt... Van egy felderíthetetlen homályos emlékem is kisgyermekkoromból, egy kertvendéglőről, ami a Tabánból megmaradt. Felnőtt koromban holt biztos, hogy nem jártam ott. Álomkert címmel verset is írtam erről a vendéglőről.

– *Miből éltetek? Jómódúak voltatok, vagy nélkülözni kellett?*

– Nem nyomorogtunk. Anyám jómódú polgári családokhoz járt korrepetálni. Szükséget nem szenvedtünk. Azt mindig hallottam, hogy kevés a pénzünk, de cipőm, ruhám volt. Néha meghívtak születésnapjukra a gazdag tanítványok Pasarétre... Anyám rendszeren fel tudott öltöztetni, és jól is bántak velem ezéknél a házaknál, de feszélyezett voltam, mert én voltam az értelmiségi bejárónő gyereke. És ugye, amikor a kis lakáshoz szokott srác belép egy palotába, nem tudja, hová tegye a kezét.

– *Milyen volt a viszonyod Marconnay Tiborhoz?*

– Apámat én mint apát és eltartót soha nem ismertem, de ezt nem szemrehányóan mondom. Közös akarattal váltak el a szüleim. Mióta én az eszemet tudom, apám mint nevelő, vagy eltartó, nem játszott szerepet. Tulajdonképp serdülőkoromban kezdtem megismerni őt, de akkor már ez az ismeretség olyan-szerű volt, mint egy fiatal író találkozása az idősebb íróval. Voltaképp öreg-

korában szerettem meg. Valójában megértettem azt a hallatlan nehéz sorsot, hogy hatvanéves kora után ébredt rá arra, hogy az már nem pótolható semmilyen díjjal, amit elmulasztott sikerben. A parnasszista költő irányzathoz, amihez ő tartozónak vélte magát, soha nem tudtam vonzódni, ugyanakkor azt hiszem Osvát, Babits és mások nem nagyot tévedtek, amikor őt komoly tehetségnek vélték. Súlyos hibája volt, hogy rengeteget írt és nem tudott selejtezni. Ma is az a meggyőződésem, ha fentmaradt műveit kellő szelektálással kiadnák, sokkal jelentősebb költőnek tűnne fel, mint élete utolsó éveiben látszott. Utolsó válogatott kötete óta is sokat publikált. Úgy érzem, ideje volna, ha összeszednék a versei legjavát. De azt hiszem, ennek a siettetése nem családi ügy.

- *Mit csináltál, mi történt veled a háború alatt?*

- 1945-ben 16 éves voltam. Előzőleg, amíg lehetett, itt voltam Budapesten, iskolába jártam. Amikor jöttek a bombázások, vidékre mentem anyámmal. A háború utolsó időszakát a Vas megyei Mesterháza községben vésztük át, apai nagyanyámnál. Ez a majd egyéves vidéki élet is hozzájárult ahhoz, hogy közelebb kerültem a földhöz. Egyébként senki hozzátartozómat nem veszítettem el. Néhanyszor óvóhelyre bújtam, de semmi tragédia nem ért, csak borzasztóan utáltam a háborút. Arra emlékszem, hogy a falusi kis udvaron is ástunk egy bunkert, s ha jöttek a gépek, bebújtam a föld alá. Mi tagadás, iszonyúan féltem.

- *A háború óta voltál életveszélyben?*

- Nem tudom. Sokszor ültem repülőgépen. 1970 márciusában Kajuraho és Benares között, amikor felszállt a gép, a fák magasságában megbillent és zuhanni kezdett. Négy utasa volt a gépnek, két amerikai és két magyar. A stewardessek sikoltoztak. A pilótának sikerült visszarántani a gépet. Később a főpilóta kijött és úgy mondta, hogy egy ragadozó madár miatt történt minden. De ez csak egy eset... Hogy mikor van az ember életveszélyben és mikor nincs, azt soha nem tudja. Hat hónappal ezelőtt nekimentem a gépkocsimmal egy autóbusznak. Óriási recsegés, ropogás... Alig tudtam kimászni a kocsiból, de egy percig sem hittem, hogy életveszélyben vagyok. Máskor viszont indokolatlanul félek.

- *Milyen a közérzeted?*

- Az érdekel, hogy milyen az írói közérzetem. Nem nagyon jó. Előre bocsátom, hogy mindenféle egyéni elismerést, amit író megkaphat, én megkaptam, tehát semmiféle személyes sérelmem nincs. Sérelmem nincs, legfeljebb gondjaim vannak. Ezek is inkább csak kérdésekben fogalmazhatók meg. Miért van az például, hogy manapság az irodalmi életben a pártosság, vagy a szocialista realizmus alig kiejthető szavak? Nyilván nem azért van, mert ezt valahol fentről diktálják, hiszen a felsőbb vezetők a pártos irodalom mellett foglalnak állást. Sőt, az irodalom elkötelezett szocialista eszmeiségű irányzatának a hegemoniája mellett szállnak síkra. Ezzel szemben gyakorlat, hogy a fiatalabb és nemcsak a fiatalabb nemzedékek írásaiban azt látja az ember, hogy aki civilben vagy állampolgárként elkötelezettje is ennek a társadalmi rendnek, óvakodik ezt írásban is kifejezésre juttatni. Az az érzésem, hogy itt egy nagyon anakronisztikus gátlásról van szó. Most senki sem akarja kötelezni sem témára sem hűségnyilatkozatra a költőket, írókat. Szinte divatja támadt az el nem kötelezettség és pártatlanság mimelésének. Nem tudom, miért van ez így, miért alakult ki ez a helyzet az irodalmi és kulturális életben? Miért éppen akkor alakult ki, amikor mindenki szabadon kifejezheti a meggyőződését? Nézetem szerint az íróemberek döntő többsége mellette van annak, amit ez a szocialista

Magyarország csinálni akar. Miért éppen ilyenkor kell ilyen előkelő hallgatásba vonulni? Én még azt is ki merném mondani, hogy ilyen légkörben szinte kompromittálja magát, aki változatlanul közérthetően próbál írni, a szónak persze nem a primitív értelmében, s aki nem tagadja meg elkötelezettségét. De ha ez a mai kritikai légkörben kompromittáló, én ezt is vállalom. Én a szocialista realizmust nagyon komolyan gondolom. Tudom, hogy eldöntetlen elméleti viták is vannak e tárgyban . . . De ennek az irányzatnak így is bármikor hajlandó vagyok kimutatni átütő erejét. Gondoljunk – sok más klasszikus mellett – Gorkij, Brecht, Majakovszkij, Nezval vagy József Attila műveire.

– *A szorongást, mint kínzó érzést ismered?*

– Igen, kétféleképpen is. A pozitív szorongást gépkocsivezetésnél érzem, hogy nemcsak magamra, hanem mindenkire vigyáznom kell. A másik szorongást az irodalmi életből ismerem. Az ember nem tudja, hogy ki és miért gyűlöli. Az első szorongás konkrét, a második absztrakt.

– *A félelem ismerősöd?*

– A saját bőrömet is félttem sokszor . . . Böszit . . . Többnyire csak elméleti vagy álomban látott veszedelmektől . . . Leesek az emeletről, elüt a vonat . . .

– *Álmodni szoktál? Vannak visszatérő álmaid?*

– Rosszakat, mindig csak rosszakat álmodom . . . Lezuhanok a magasból, vagy a fiammal van valami baj . . . De ezt versben is megírtam. Ha minden rendben van, szerencsére nem álmodok semmit. Valaha régen voltak jó álmaid is. A jó most már legfeljebb a valóságban jelentkezik.

Garaira pillantok. Arca merev, komor. Ügyetlenül belemarkolok a sózott mogyoróba. A mozdulatot igyekszem könnyedén, derűsen befejezni. Garai mozdulatlan. Merev arccal várakozik. Megszólalok:

– *Mondj egy ünnepet, ami számodra a legkedvesebb?*

– A tavasz. Nincs naphoz kötve. Amikor hosszabbodnak a napok, kirügyeznek a fák, és az első virágok is kibujkálnak. A téli ünnepeket nem szeretem. Valaha gyerekkoromban szerettem a karácsonyt, de most már csak a tavaszi, nyári ünnepeket szeretem.

– *Mikor irsz? Hol?*

Kedvetlenül körülpillant, sokára szólal meg:

– Itt nagyritkán. Itt legfeljebb gépelek. Vagy eszpresszóban írok, vagy a nyári szabadságom alatt nyugodtabb helyen. Szentendrén, bár az nincs kipróbálva igazán, hogy ott hogyan lehet dolgozni.

– *Könnyen irsz vagy nehezen?*

– Mindig nehezen. Ezt nem nyaképüségből mondom. Persze előfordul, hogy verset könnyen írok, ami nagyon bennem van, és diktálja magát. De például újságcikket, kritikát nagyon nehezen írok. Az is előfordul, hogy verset is nehezen.

– *Hány órát dolgozol egytolytában?*

– A szerkesztői munkámat rendszeresen végzem, az íróit rendszertelenül. Ha hosszabb fordítói, prózáirói munkám van, tartalékolom a szabadságom idejére. A vers kiköveteli a maga idejét. A vershez nem kell idő, ahhoz lelkiállapot kell. Ha az megvan, idő terem hozzá, akár mennyire el van foglalva az ember. Ha regényíró lennék, nem tudnék ilyen napi elfoglaltságot vállalni. A vers kegyelem kérdése, a pillanat adománya. Vagy jön, vagy nem jön. Ha pedig arra gondolok, hogy több verset is írhattam volna, ha több időm van, akkor azzal vigasztalom magam, hogy azokat a verseket, amiket nem muszáj megírni, azo-

kat jobb nem megírni. Az időzavar remélhetően csak a gyengébb verseim megírásától kímélt meg.

– *Min dolgozol most?*

– Titkos dolog... Egy meghívásos hangjáték-pályázatra írok valamit. Ezen kívül nyomdában van egy kis kötetem, az utóbbi három évben írt verseimmel, címe: *Ablakban a Nap*. Összegyűjtött verseim kiadásán is munkálkodom, erre a Szépirodalmi Könyvkiadóval van megállapodásom. Válogatok. Továbbá egy újabb gyűjteményt is előkészítek a kritikai esszéimből.

– *Milyennek tartod eddigi életutadat?*

– Sokáig nehéz volt, főleg az indulás. De a sikerek aztán váratlanul és gyorsan elértek, olyan gyors egymásutánban, hogy akár meg is szédíthettek volna. Talán szerencsém, hogy nem minden küzdelem nélkül jutottam el a sikerig, így remélem, nem is szédültem meg tőle. Ezt különben magam nem tudom eldönteni. Abban azért biztos vagyok, hogy jobbra és többre kell törekednem, és mindig újat kell kezdenem.

– *A magyar nyelv nemcsak nemzeti létet jelent, hanem minden szépsége mellett földrajzi és nyelvi korlátokat is. Kitörhet e korlátokból egy magyar költő?*

– Igen. Én még személyesen nem tapasztaltam, de tágítsuk ki a kérdést a huszadik század nagy költőire. Úgy vettem észre, hogy Radnóti, József Attila orosz, francia és olasz, vagy Ady Endre új német fordításai bizonyítják, hogy a modern magyar líra kilépett a világba. Nem szavalják tömegek az utcán, de a szellemi emberek szűkebb köre érdeklődik irántuk. Ez vonatkozik Illyés Gyulára, Vas Istvánra, Szabó Lőrincire vagy Juhász Ferencre is. De ne legyenek illúzióink... Az a meggyőződésem, hogy a legtöbb keresnivalónk a kisebb szomszédos országokban van. Szlovákiában és Romániában például a legjobb költők közül sokan Ady Endrét tekintik tanítómesterüknek, s a legjobb mai költők vállalkoznak József Attila és a ma élő szocialista költők tolmácsolására. Persze legnagyobb közvetítőnk a világirodalomba az orosz nyelv, amely ma élő lírikusai segítségével vállalta ezt a missziót.

– *Mit tartasz mint író a legfontosabb feladatodnak, milyen elképzelések vezérelnek?*

– Kommunista írónak vallom magam, és ezért egyszerre izgatnak a világ s a haza társadalmának gondjai. Nem hagy nyugodni, hogy mikor mehet haza tizmillió kelet-pakisztáni menekült, nyugodt és demokratikus viszonyok közé, de az is izgat, hogy jól érzi-e magát a munkás a XI. kerület gyáraiban, vagy Budafokon... Az a XI. kerületi munkás, akinek a közeli jövőben nem nagyon lesz lehetősége arra, hogy itt lakást kapjon, mert itt újabban csak OTP-házak épülnek, lakásonként 450 ezer forintért, protekciósan is 300 ezerért.

– *Mi a véleményed az írói elkötelezettségről?*

– Ez ügyben csökönyös vagyok, megátalkodott. Ezt az elkötelezettséget én 1948-ban, tizenkilenc éves fejjel vállaltam. Azóta jó néhány pofont kaptam érte jobbról és balról. A papírforma szerint az lett volna az indokolt, hogy amikor itt égett a ház, a házégetők közé álljak. Nem tartom érdemnek, hogy nem oda álltam, csupán sorsszerű körülménynek, annak, hogy amikor itt a munkáshatalom léteről vagy nemléteről volt szó, akkor én történetesen a munkásemberek között dolgoztam, s belőlük merítettem erőt. Tehát nem személyes érdem, hogy én arra az oldalra álltam, ahova álltam. A nagyon nehéz és bonyolult helyzetben ezt az erőt a közösségtől kaptam. De ugyanakkor kénytelen vagyok elmondani, hogy bár kicsi ember voltam 1950–51-ben, amikor

a munkahelyemről nagyobb embereket, a mozgalom régi harcosait vitték el törvénytelenül és ítélet nélkül, én akkor alig voltam húszéves, de egy pillanatra sem tudtam elhinni, hogy ezek az emberek, akiket a munkám során megismertem, bűnösök. Nem tehetek róla, hogy rehabilitálásuk után nem voltam hajlandó sem a megbánásra, sem később a kiábrándulásra. Sőt, nagyon megérttem azokat, akik az említett időkben kiábrándultak, vagy később megbánásra kényszerültek. De azt hiszem, ma elkötelezettnek vallhatja magát esetleg az is, aki történetesen – szerencsére vagy teljesen véletlenül – akkoriban sem a maga megtagadására, sem csalódásra nem kényszerült.

– *Véleményed szerint a hétköznapiaknak van forradalmisága?*

– A hétköznapi forradalmisághoz a hétköznapi munkában még mindig nem sikerült megtalálnunk az ösztönzés igazi lehetőségét. Ezt a magam bőrén is tapasztalom. Mint nemzetközi forradalmi probléma, a kelet-bengáliaiak helyzete e pillanatban jobban foglalkoztat, mint bármely hazai gond. De ez nem jelenti azt, hogy bármely hazai probléma nem érdekel. Nagyon is érdekel, hogy a tanyai diákok és iskolák nehéz helyzetben vannak, de mély meggyőződésem, hogy ezt nem adakozással, a „gazdagok” jótékonyásával lehet megoldani, mivel ez államháztartási teendő. Ahol a javak a közösség kezében vannak, ott ez nem jótékonyági, hanem elsősorban közösségi, tervgazdasági kérdés.

– *Ha nem irsz, mit csinálsz? Van valamilyen kedvenc tevékenységed?*

– Nem nagyon, inkább fordítva. Gyakorlatilag nem az a problémám, hogy mit csináljak, amikor nem írok, hanem az, hogy mikor és hol írok? A nyári napok persze Szentendrén... Szentendrén van egy kis telkünk... Az ember letesz egy palántát, fácskát és látja, hogy élet lesz belőle. Az utóbbi években ez az egyetlen felüdülésem. Mint Anteusz, érintkezem a földdel. Ha kimarad egy-két hét a havas téli időben, szinte légszomjat érzek.

– *Mit gondolsz, mi az életünk értelme?*

– Nem egyedül maradni, társakra találni. A költő többnyire válságos pillanataiban ír verseket, én a legválságosabb pillanatomban írtam le, hogy nem tudok egyedül lenni, társakra vágyom. Szubjektíve ebből csak arra tudok következtetni, hogy az ember nem lehet meg társak nélkül. Család, barátok, pályatársak... Csak az a szörnyű, amikor olyan pillanatok következnek el, amikor ezek a társak elmennek.

– *A költő vajon befolyásolhatja a világ eseményeit?*

– *Tiszta szigorúság* címmel írtam egy verset a sikkasztók, zavarosban halászók, a közösség rovására üzérkedők ellen. Többen megkérdezték tőlem, érdemes volt-e megírni, hiszen azóta a spekuláció és a korrupció nem csökkent. Soha nem hittem abban, hogy a költészet ilyen közvetlen praktikus haszonnal jár. „A költő hasztalan vonít” – mondta József Attila és ne szépítsük, ez ma is így van. De ha hasztalan vonít is, vonítania kell. Elsősorban akkor, amikor úgy érzi, nemcsak magáért, hanem másokért is vonít.

A szomszédos szobában a család a tévét nézi. A hangok átszűrődnek, főlényk kerekednek. Az egyik színész izgatott hangja újra és újra közénk vág. Valamilyen film pereg a szomszédos szobában. Itt pedig a mi külön filmünk.

– *Gondoltál már arra, hogy meddig élsz?* – fordulok újra Garaihoz.

– Azt hiszem, nem sokáig. De ez nem nagyon foglalkoztat, sőt még az sem, hogy utólag meddig élek...

– *Hánykor fekszel le? Milyenek az éjszakáid?*

– Korán kelő vagyok, korán fekvő és jó alvó, ha kívülről nem bántanak.

Magamtól nem vagyok rossz alvó. Előfordult már betegség idején . . . De normális körülmények között jól alszom, nyugodt az éjszakám. Hatkor kelek.

– *Ismered a magányt?*

– Egyre inkább magányosnak érzem magamat, bár semmi hajlandóság nincs bennem a magányra. Bizonyára én is hibás vagyok abban, hogy ennyire magányos lettem, de ahogy kortársaimtól, íróársaimtól hallok, a magány nemcsak az én korom és életkörülményeim tünete. Nagyon nem szeretem és nagyon veszedelmesnek tartom a magányt. De éppen mert magányosságról van szó, egyedül nem tudok semmit sem tenni ellene.

– *Hiszel a barátságban?*

– Igen. Tulajdonképpen az élet egyik legnagyobb dolgának érzem a barátságot. Utolsó nagy barátom Váci Mihály volt. Vannak még barátaim és talán lesznek is. De az ember negyven körül inkább veszít a barátok közül, mint újakat szerez.

– *Vannak ellenségeid?*

– Bizonyára . . . Én nem tartom számon őket. Én sem irodalomban, sem más területen ellenségeket nem tartok számon. Akik engem ellenségüknek vélnék, azoknak száradjon ez a lelkükön.

– *Gyűlöltél már valaha valakit?*

– Igen . . . De mindig csak átmenetileg, mindig csak olyanokat, akiket alapjában véve szerettem, és úgy éreztem, hogy csalódtam bennük. Eddig szerencsére, többnyire kiderült, hogy én tévedtem. Akiket igen gyűlöltem, mert szerettem, azok alapjában véve szeretetreméltóak voltak.

– *Szenvedélyeid vannak?*

– A dohányzásról le kellene szoknom. Köhögök, de nem szántam el magamat. Káros szenvedélyeim: Írás, némi konyak, ha kellő mértéktartással is. Tulajdonképpen a nap nagy részében volán mellett ülök. Ezek káros hatását nemigen éreztem idáig. Ma már a negyvenedik cigarettát szívom, ez pokoli.

– *Kártyázni tudsz?*

– Kérlek szépen, rosszul. Ultizni nem tudok. Többen mondták, hogy így a mozgalmi pályán nem is fogok előbbre jutni. Érettségi szünetben megtanultam tarokkozni és bridzselni, de azóta azt is elfelejtettem. Tehát nem tudok. A bridzs mint intellektuális játékot nagyon élveztem. Máig sem felejtettem el teljesen, ha összejönne még három partner, negyediknek beállnék. De most már nem jön össze három partner.

– *Érzel magadban valamilyen hiányt?*

– Emberi vonatkozásban hajlamos vagyok arra, hogy túlságosan önmagamba forduljak. Így aztán, aki arra tette fel az életét, hivatását, hogy a közösség költője legyen, elég sohat gyötrődhetik. Ez a magamba fordulás nem kicsinyes önzés, de túlságosan sokat foglalkoztat, akkor is, amikor mással kellene foglalkoznom. Mint író, állandóan hiányt érzek magamban, két vers között úgy érzem, hogy nem fog megszületni a következő.

– *Általában mitől vagy ideges?*

– Az igazságtalanságtól. Attól is, ha valahol valamilyen kérdésre okosan válaszolhattam volna, de a válasz csak a lépcsőházban jutott eszembe. Az is idegesít, ha a körülöttem lévő emberek, akikkel a feladat összekapcsol, nem fogják fel komolyan a munkát, amire vállalkoztak.

– *Milyennek érzed a generációd helyzetét?*

– Eléggé rossznak. Generációm legjobbjai megérték arra, hogy átvegyék a stafétabotot az idősebbektől. Nagyon kevesen vannak azonban ezek

közül olyanok, akik a stafétabottal együtt a komolyan vett társadalmi felelősséget is vállalják. Éppen ezért kissé furcsa az a türelmetlenség, ami a legfiatalabbak részéről érzékelhető, hogy hát mikor adják át ezek a harmincöt-negyven évesek a helyüket? Az esetek többségében nincs hely, amit átadhatnánk. Hol vannak az általunk betöltetlen helyek, azt magam sem tudom.

– *Beszélgünk a nőkről...*

– Nők között nőtettem fel. Máig is úgy vagyok, hogy teljes őszinteséggel könnyebben nyilatkozom meg nők, mint férfiak előtt. A szó nem feltétlenül félre értendő értelmében nők között majdnem annyi barátom van, mint a férfiak között. Az a kötődés, ami az embert gyerekkorában az anyjához kapcsolta, idegen nők között könnyebben létrejön, mint félig-meddig idegen férfiak között.

– *Mikor sirtál utoljára?*

– Nem is olyan régen. Amikor a feleségem édesanyja meghalt. Nagyon szerettem, konvencionálisan nem tartottam anyósomnak, több volt nekem.

– *Ha a mesebeli király elé kerülnél, mi lenne a mesebeli három kívánságod?*

– E pillanatban nincs három, egy van: A fiam teljesen egészséges legyen, és fölnevelhessem.

– *Mi a véleményed a családi életről és a család szerepéről a társadalomban?*

– A család nélkülözhetetlen rév, kikötő, ahogy parancsolod... Az én egyéni szerencsém, hogy a szűkebb családommal jól megvagyok. A család szerepe a társadalomban nem ilyen egyértelmű. Sokaknak pokol a családi élet, korábban nekem is okozott konfliktusokat és problémákat. Attól tartok, hogy hosszú távon mint legszűkebb közösségi sejtet, jobbat nem tudunk kitalálni, mint a család. Egyáltalán nem azt mondom, hogy a monogám házasság az egyetlen üdvözítő megoldás, hanem azt, hogy az ember nem tud jövő nélkül élni. A halála után is folytatódó jövőt csak a gyerek, az unokák, a biológiai továbbélés lehetősége adja meg. Ígérjenek nekem bármilyen halhatatlanságot a műveimért, fűtyülök rá, ha azzal az igénnyel írom is, hogy kiállja az idők próbáját. A továbbélést egyedül garantáló, igazoló reménység a gyerek. A halhatatlanság. A versek nyugodtan elhalasztódhatnak a gyerek miatt. Ebben az esetben teljesen mindegy, hogy egy indiai szántóvetőről vagy egy hat nyelven beszélő európai költőről van szó.

– *Szerinted van modern ember?*

– Szerintem csak ember van. Rendes ember és kevésbé vagy egyáltalán nem rendes. Divatos értelemben semmiesetre sem tudom azt mondani, hogy a modern ember különb volna, mint a nem modern.

– *Mit gondolsz, a jövő mit tartogat neked?*

– Erre még nem gondoltam. Sokszor az az érzésem, hogy megírtam minden lényegeset, amit megírhattam, és egy nehéz periódusba jutottam, az írói középkorúság időszakába. Nálunk csak fiatalnak vagy öregnek lenni jó. De ez a negyvenes időszak, azt hiszem, minden írónál válsággal teljes. Bennem nincsenek világrengető válságok, de mindennap szembenézek a mindennapi élet közösségi és személyes válságaival, és mint író azzal is, hogy most sem maradhatok nyugton, nem békélhetek meg. Mindig újat kell kezdeni.

Garai elhallgat. Hallgatunk. Némán kortyolgatjuk a whiskyt. Jó óráig ülünk szótlanul, nyugodtan, szinte mozdulatlanul. Akkor aztán felállok, Garai az ajtóig kísér.

Magyarországi cigány dalok

NINCSEN KEDVEM A VILÁGON

*Nincsen kedvem a világon semmi,
mert elhagyott ez a rohadt Tincsi,
ördög tudja minek gondol engem,
elmegek én, nincs helyén a lelkem.*

*Ha elhagytál, lábad ide be ne tedd,
mert te, kurva, veszejted a szívemet,
a híd alatt tarthatod fejedet,
mondhatsz ennél jobbat is eleget.*

RÁM BAJ KEREKEDIK

*Rám baj kerekedik,
az anyám istenit,
az anyám istenit,
csak baj keveredik!*

*Hátha szabadulnék,
akkor hazatérnék,
akkor hazatérnék,
népemhez indulnék.*

*Szép a megyeháza,
virág nő virágra,
hamar egyet tépnék,
hátha szabadulnék.*

*Népemhez indulnék,
bizony leteküdnék:
adj mamám lepedőt,
leröpül a piros cipőd!*

A ZÖLD ERDŐ ALJÁN

*A zöld erdő alján
sok cigány tanyázik,
fiatal menyecskék,
aj, mind tyúkot főznek.*

*Az öreg cigánynak
ifjú felesége
sátor nyílásából
kitekint a rétre.*

*Körükben az egyik
mind közt legcsinosabb,
de annak a főztje
mind közt legsótlanabb.*

*Sátor nyílásából
mért les pillogatva?
Mert esztét pazalja
rongy csirkefogóra.*

*Mitől olyan sótlan
a szépasszony főztje?
Mert esztét pazalja
rongy csirkefogóra.*

*Levelek, hulljatok,
be is takarjatok.
Mire tavasz eljő,
betakar az erdő.*

GYERE VELEM MICI

*Gyere velem Mici,
gyere lóvásárra,
ott veszek majd néked
sánta kanca-csikót.*

*Ha lerogy a fűvön,
rögtön összetöröm,
ha össze nem töröm,
rögtön fejbőlövöm.*

*Harminckét üveget
falhoz verek bizon,
a feleségemet
sarokba állítom.*

WEÖRES SÁNDOR fordításai

KÁROLYI AMY

Vizit

*A hallgatásnak fehér tollai
viaszos pihéi
jeges dunnájú termofórja
hóval megtöltött verme
kezdődik az örökkévalóság
a hőesést sem hallani
Voltakép szerencsésnek mondhatom magam
kiskapun járkalhatok a változatlanba
Prikulicsék helyett itt a szomszédban lakik
Ez a hely a teljes elfelejtés
itt már a csontokat is elcserélik
Tejbe áztatott süteményt adnak enni
Egyszerre vagyok nagy és kicsi
Plasztik felnőt, plasztik gyerek
Szeretek Prikulicséknál lenni
ha valami baj van
mindig átmegyek*

KAJDI TIBOR LEVELE

Hihetetlenül régóta ismerem Kajdi Tibort. Évekig együtt dolgoztunk, s néha úgy érezhettem: barátom. 1956. szeptember közepe táján Párizsba utazott édesanyja meglátogatására. Mikor az októberi események után a postajárat ismét megindult, levelet kaptam tőle. Írása megijesztett. Sokáig törtem a fejem, hogy mit tegyek.

Tessék a levél:

*

Drága Barátom!

Nagyon kérlek, hallgass meg. És hinni szeretném legalább, hogy nem tartod furcsának, amiért ennyire körülményesen kezdek neki. Nehezen megy – ne haragudj.

... 1938-ban voltam először Párizsban, s azóta egyáltalában nem jártam külföldön. Az elmúlt tizennyolc év alatt hányszor kellett mesélnem erről a tanulmányutamról barátoknak, ismerősöknek, társaságban, hivatalban, és különböző hangsúllyal ugye hányszor kérdezték tőlem ugyanazt: – hogy miért jöttem haza? A kérdés súlyos volt már akkor, a hazatérésem után, harmincnyolc-harminckilencben is, aztán még élesebb a háborús esztendőkbén, de utána is, a fordulat évében, és tovább: 1955-ben még mindig. Hogy mit válaszoltam? – te tudod: rendszerint semmit. Aki ilyent kérdez, annak nem lehet válaszolni.

S ahogy most a vámőrök leszálltak a vonatról és a jegyvizsgálók is magamra hagytak, túl a határon, mintha nem is térben és időben élnék, hanem függetlenül a dimenzióktól: *egyszerre* jutott az eszembe minden, pont úgy, ahogyan álmodik az ember. Emlékeztem *arra* a kérdésre is, persze, az elmúlt évek refrénjére, hogy tulajdonképpen miért jöttem haza annakidején külföldről, – s anyám szavára is, akivel akkor, tizennyolc esztendővel ezelőtt együtt utaztam, s aki nem jött velem haza.

... A viszontlátás első perceiről nem írok. Gondolhatod. Tizennyolc év.

Este hárman ültünk az asztalnál, mert anyám együtt szokott vacsorázni a lakótársnőjével. Elhiszed-e, hogy többször hosszú percekre is elakadt köztünk a beszélgetés, és ilyenkor nem is egymást néztük, hanem az asztalterítőt? Anyám egyre kínálta, s ahogy a tálat nyújtotta, gyűrűs ujjja minduntalan a poharamhoz kocódott. Most láttam csak, mennyire megöregedett. Feszés derékka, szál-egyenesen ült most is az asztalnál, szigorúan, keményen, ahogy az emlékezetemben megmaradt. Az öregség nem törte meg, annyira se, hogy mosolyogjon végre. Nem. Mert, hogy mit érez: az egyedül az ő dolga. Nem adta ki magát soha, ezért is maradt ennyire egyedül, a korai özvegységtől az idegen ország magányáig. Valójában azonban nem hiányzott neki a világon semmi: mert mást sem akart soha, csak dolgozni. Erről csak annyit mondott, ha mondott, s ezt sem átlátszó érzelemmel, hanem szárazon, megfontolt elhatározással, hogy – a fiamért...

Hát vacsorával is így kínált:

– Rosszul nézel ki. Nagyon nyúzott vagy, fiam.

Persze. Hiszen reménykedő, induló fiatalember voltam, amikor utoljára látott.

– Csak te nem öregedtél, drága anyám! – próbálkoztam derűsebben.

– Nem az évekről beszélek. Én látom rajtad, hogy...

Most kellett volna elmesélnem szegénynek mindent, rögtön az első este? Hogy három hónapig állás nélkül voltam, és hogy általában min mentem keresztül éppen az utolsó években? Hiszen írtam is neki ezekről a dolgokról; – hanem hát mit lehet levélben elmondani?! Tudtam, hogy megkönnyebbülök, mihelyt igazán kiönthetek mindent, s úgy képzeltem, sokat fogunk kettesben beszélgetni, meghitt szavakról ábrándoztam, – de hogy mindjárt az első nap?... És különben is (mint mondtam), hárman ültünk az asztalnál, s én még ma is képtelen vagyok arra, hogy más előtt magamról beszéljek.

De anyámnak sehogy sem tetszhettem, mert megpróbálta megint:

– Túlságosan sokat dolgozol, ugye?

Hallgattam. Hiszen neki soha senki sem mondhatta, hogy: – mára elég; – ő aztán igazán nem kímélte magát! Őt ki féltette, őt ki tartotta vissza ezzel a szóval: – túlságosan sokat dolgozol?!... – Hiába figyelmeztettem volna mégis, hogy édesanyám, ha te kibírtad, bírnom kell nekem is! – mert biztosan leintett volna: – az más, nekem a fiamért kellett dolgoznom, én egyedül voltam.

Úgy emlékszem, csak jóval később mondtam valamit:

– Én nem voltam párttag.

– És aztán?

– A vezetők közt ritka az ilyen.

– Gondolom.

– Tehát munkával kellett behoznom ezt a hátrányt.

Most nem szólt. Talán nem hitte, talán nem fogta föl.

Az így támadt csöndben megkockáztattam:

– És én nem hibázhattam, nem tévedhettem soha.

– Nem, nem értem.

– Édesanyám, hagyjuk ezt; mit is mondjak neked...

Még jobban elakadtunk. Bele akartam ugyan kapni még egyszer, de hát hogyan magyarázam meg neki, hol kezdjem, hogy valamiképp megértse azért?

Ő indította el a szót megint:

– Mert ha te egyszer eltemetkezel a hivatalodban, akkor bátran fölfordulhat téled a világ! Nekem beszélhetsz: te ilyen vagy! Persze, hogy végül is megunta veled az a szegény asszony!

Csend következett.

Hát igen: az a szegény asszony... Te tudsz az esetről. Te sem értettél meg egészen. Hát valóban lehetetlen, hogy valaki annyira rabja egy szenvedélynek, hogy lassanként elidegenedik a világtól, övétől, mindenkitől? S ha ez a szenvedély éppen a munkája?! S hogy erre rámeleg a családi élete?!... – De mit mondtam volna erről most?

Az asztalnál a harmadik, akiről említettem imént, hogy anyám lakótársnője, most mozdult meg először (vagy most vettem volna csak észre?), fölemelt egy tálat, mintha indulni készülne a konyhába – de előbb a vállamra

tette a kezét. Nehezen beszélt már magyarul, s talán azért is hatott furcsán, amit mondott:

– Ó, szegény ember...

Én meg így szóltam gyorsan az anyámhoz:

– Majd holnap... Holnap majd beszélgetünk újra...

... Nem hiszed el, öregem, hogy bár minden áldott nap beszélgettünk az elmúlt évekről, s arról, hogy milyen volt a sorom otthon – anyám mégis egyre kevésbé értette meg a történeteket. Az első napok után nem is akartam többé szóba hozni. Valamelyest megnyugodtam már otthon; – itt kint meg, ilyen távolból, meglepően kicsinynek tűnt minden, valószínűtlennek és kitálatlnak, hogy amikor anyámnak meséltem, néha magam is elképedtem: miért is fáj valaha oly nagyon? Talán ennyit jelent, hogy más világ ez a kinti? Hogy ami probléma volt ott, itt már nem az, még ugyanannak az embernek sem? S már meg sem érthető? Hiszen anyám sem érti, és, a hitemre mondom: nekem is egyre fölöslegesebb teher már az otthon elhatározott gyónás! Pedig úgy gondoltam (s ezért vágytam annyira arra, hogy újra láthassam anyámat), ha majd kiöntöm neki a lelkem, akkor...

Ehelyett azonban csak ilyenformán beszélgettünk ezekről a dolgokról:

– Annyiszor írtad, hogy meg vannak elégedve veled...

– Az intrikusra nem gondoltam.

Mihelyt kimondtam, máris megijedtem: most aztán magyarázhatom, mi ez, hogyan lehet egyetlen intrikus erősebb mindenkinél, miképpen működik a „fűrő”, s mennyit takar ez a szó nekünk? Komolyan beleizzadtam, mire úgy gondoltam, megértette.

– Szóval, még mindig nem jött meg az eszed!

Igazán nem erre vártam.

– ... hogy még mindig ilyen tehetetlen vagy.

– Mindenki félt tőle.

– Tegnap azt mondtad, jól megvoltatok egymás mellett.

– Én jól...

– Nahát akkor?

– Mert én is félttem tőle.

– Hiszen ha nem értett semmihez! Azt mondtad tegnap, hogy semmihez!

– Nem is.

– Akkor hogyan dolgoztatok együtt?

– Megpróbáltam külön is foglalkozni vele. Értsd meg: restelltem magam, hogy annyira járatlan a szakmában. Elvégre rám is rossz fényt vetett, hogy ilyen munkatárssal dolgozom. Gondoltam, megpróbálom hát megtanítani erre, arra, például számolni legalább.

– Számolni?

– Valahol el kellett kezdenünk.

– Ez volt a feladatod?

– A feladatom a telep volt, a telep munkája. De azt hittem, nekem lesz jobb, ha ő is megtanulja a dolgát, akkor majd könnyebben működünk együtt. Hiszen mondtam, hogy valahol el kellett kezdenünk. Ha a számolásnál: akkor legyen a számolás!

– Ne idegeskedj. És ne kiabálj velem.

– Bocsáss meg... De azt is említettem már, hogy féltünk tőle.

- Miért?
- Volt példa előttem, a vállalatnál is, éppen elég.
- Mégis: mit csinált?
- Ezek hivatali, mindennapi ügyek; hiába beszélek róluk. Hidd el, nem akadályozhattam meg egyetlen lépését sem.
- Te se, a többiek se! És felnőtt embereknek hiszitek magatokat?
- Úgy vallatott anyám, mint egy vizsgálóbíró.
- Nem is próbáltam megakadályozni. Nem... én valóban nem. Hát ezért „szeretett” engem.
- És te, persze, megnyugodtál abban, hogy ő szeret és megtűr téged. Egy ilyen, az én fiamat!
- Ha egyszer pont ő költötte lehangosabban a jó munkám hírét!
- Rászorultál az ő hangoskodására? Mi szükség volt arra, hogy ő még külön is népszerűsítsen, ha valóban jól dolgoztál?
- Ezért maradtam vezető beosztásban. Hat évig, látod.
- Kis szünetet hagyott, s azt hittem, befejeztük mára. De a tekintetét nem vette le rólam, s éreztem, azt akarja, igenis parancsolja, hogy folytassam.
- Hát így történt... – csak ennyit tudtam mondani.
- Mégis: mi volt az ő dolga melletted? – fogott torkon az újabb kérdés.
- Te mondtad, hogy nem értette a szakmáját. Akkor mit dolgozott?
- Erre például mit válaszoltál volna? Hiszen az anyámmal szemben megint kamasz lettem én idekint – hogyan tudtam volna nyugodtan fogalmazni?! Zavartan hebegtem, mint diák az igazgatója előtt:
- Belenézett mindenbe, de nem látott semmit. Viszont úgy hitte, rossz munkát végez, ha nem fedez föl valamit, és nincs mit jelentenie. Mintha csak ez lett volna a párttal szembeni kötelessége.
- És nem ez volt?
- Nem, nem ez. És nem így.
- Mégis inkább neki hittek?
- Természetesen, neki.
- Pedig nem értette a dolgát?
- Mégis neki.
- Mindkét tenyerét a terítőre fektette, a fejét meg se mozdította, de fölállt az asztaltól:
- Nem értelek, fiam!

... Lehet, hogy elítélsz azért, amit most írok, de hidd el, a harmadik nap után már egyre jobban örültem annak, ha nem kellett anyámmal lennem. Ijedten vizsgáltam magam: – ilyen alávaló lettem? így kihültem? ... Hiszen évekig vártam erre a viszontlátásra, és most? ... Hát ezért jöttem?! Már a pusztá jelenléte is terhes?! Az, hogy kérdez, vallat, segíteni akar, és hogy megszid – szóval, hogy anyám?! ... Hogy újra van anyám?!

Minden reggel megkönnyebbültem, amikor az üzlete ajtajában elbúcsúztam tőle. Megcsókoltam a kezét, szigorú, száraz arcát – homlokán elsimult ilyenkor a redő. De már fordultam is vissza, mélyet lélegeztem, és siettem a Jardin du Luxembourg vasrácsos kapujáig, behúzott nyakkal, s a járókelőnek csak a lépéseit figyeltem. Idegesen kerülgettem a bizonytalanul topogókat, s csak ott, a kert padján elnyújtózva néztem föl. Aztán nem is akartam már mást látni, csak az eget, a fák lombját, vagy semmit, semmit...

De le sem ültem még igazán, éppen csak a helyet néztem ki – valaki megfogta hátulról a karom, hogy elém kerüljön.

– Ugy száguldozik itt maga (így mondta, elrontott magyarsággal, s lihegve kapkodta a szavakat), alig érem utol!

Róla még semmit se írtam neked. Különösebbet nem is igen mondhatok. Olyan nő, hogy azt hiszem, másnak is elsiklik fölötte a tekintete. Madelaine-nak hívják. Anyám lakótársnője.

Együtt telepedtünk tehát a padra, szemben a Luxembourg-palotával, a szökőkutas kerek medence tövében, a vitorlánhajókat úszató gyerekek zsongító zsvájában – s én kíváncsian néztem az arcába: mi lelte, hogy így utánam vágtatott?

Nézd csak, barátom, hiszen te velem voltál azokban a napokban, amikor magamra maradtam, amikor véglegesen bebizonyosodott, hogy a feleségem útja másfelé fut a jövőben; – tudod hát, hogy nem úgy jöttem el hazulról, hogy asszonyszemély még egyszer érdekeljen. Nem – engem a vereség a munkámban és a hivatásomban nem kergetett asszonyok ölébe! Nem keresem én a menedéket: ha keserű a világom, hát csak érezzem az ízét azonmód keserűn! De cukrot szórni az epére? – felemás élet: nem jogosít sírásra, de átkozódásra sem. Megvoltam én már otthon az új munkahelyemen jól: tudod, hogy nem csináltam hiúsági kérdést abból, hogy kiszolgálom porcelán nippel vagy leve-sestállal azokat, akiknek szükségük van ilyesmire, szóval, a vevőket – hiszen ahogyan azelőtt a munkámért éltem, más hivatásban úgyse tudnék még egyszer föloldódni, tehát tökéletesen mindegy, mit művelek. Elvégzem a föladatom – de hogy szeretem-e vagy nem? – ki törődik vele, ha elvégzem. Voltaképpen a legtöbb ember így dolgozik – kinek kielégülés, beteljesülés a munka? . . . Tehát nem voltam én már olyan keserű, hogy feltétlenül új néember vigaszát áhítottam volna.

Madelaine azonban máris, minden teketória nélkül bejelentette, ott, a szökőkút előtti padon, s csak azért akadozott a nyelve, mert mindenáron magyarul akart ámulatba ejteni:

– Szabadságon vagyok, mit szól hozzá? Megmondtam a főnökömnek, hogy szabadságot akarok! – s mintha még mindig a fölöttesével veszekedett volna, a lábával is toppantott. – Azt válaszolta a főnök, hogy jövő hónapban otthon maradhatok, de én kijelentettem neki, hogy feltétlenül most akarok szabad lenni! – közben lefogta a gallyat, amivel szórakozottan a nadrágom szárát poroltam. – A drága édesmama úgyis egész nap dolgozik – folytatta –, és nem lehet magával. Hát majd én . . . Mert az tűrhetetlen, hogy maga egyedül csavarog reggeltől estig. Nem azért jött, biztosan!

– Vagyis azt hiszi, féltennie kell?

Nevetett, örömeben nevetett:

– Félteni, félteni, látja!

– De kérem, higgye el, Madelaine . . .

– Madelaine? Maga is így hív? – nevetett. – Magda! csak mondja így: Magda! Magda!

– Kérem, Magda . . .

Letettem arról, hogy vitatkozzam vele.

. . . Amint hazaértünk, éppen csak a kabátunkat vehettük le, amikor anyám is megérkezett.

Vannak jelentéktelen pillanatok, melyek furcsamód olyan élesen maradnak meg az emlékezetünkben, hogy nem szabadulhatunk tőlük. Hát így

emlékszem én tisztán erre a villanásra: egy különben talán észre se vehető hősín mosoly olvadt el anyám szája szélén, szigorú arcának mindent mélyre temető szomorú melegében. – Mit jelentett ez? Megállapította, hogy lám, Magdával voltam délelőtt – és jóváhagyta? Ezért mosolygott volna? – Nem tudom, de bizonyos, hogy soha nem szerette, még kölyökkoromban sem, ha elbújtam előle a játékaimmel a másik szobába.

Tudjisten, én most is szégyelltem, hogy rajtakapott. Hogy azt hiszi: rajtakapott... Szóval, azonnal elfordultam.

– Leveled érkezett – mondta csöppet sem különös hangon, de nagyon gyorsan visszanéztem rá.

Elém tette az asztalra:

– Miért ijedsz meg ezért? – kérdezte.

Aztán később:

– A concierge adta ide, ő vette át a postástól. Ajánlott.

Közben nagy izgalommal már a borítékot bontottam. Otthon, elutazásom előtt meghagytam ugyanis a címem a házfelügyelőnél – s most tessék, máris megtalált ez a levél! Veszter László irt, te is ismered – emlékszel rá?

– Ki az? – kérdezte anyám, s még a kabátját se vetette le.

– Kollégám volt.

– De sürgős neki!

– Hallatlan! – kiáltottam olvasás közben nagyot nevetve, s a levélpapírral csaptam a homlokomhoz. – Micsoda fickó! Ez beperelte Katicseket!

– Kicsodát? Beszélj értelmesen!

– Katicseket, akiről meséltem neked. Akit számolni tanítottam. Katicsek tönkretette őt. Őt is...

– Ezt írja?

– Hogy jöjjenek haza a tárgyalásra, fontos lenne a vallomásom. Jövő héten lesz...

Úgy néztek rám mind a ketten, hogy menten el is hallgattam.

Még mindig az asztal előtt álltunk. Anyám megfogta ugyan a szék karfáját, de nem azért, hogy leüljön. Magda-Madelaine pedig a kezéért nyúlt, és fölnézett rá.

– Mit kell ott neked vallani?! – faggatott anyám tovább. Soha nem remegő hangja olyan halk volt most, mint amilyen az elvonuló dagály után a tengerpartról visszafutó kavicsok pergése lehet.

És máris elérkeztünk addig a pontig, ahol eddig mindannyiszor elakadtunk. Igaz, te is azt mondtad, hogy túlságosan nagy ügyet csinálok ebből az egészből, nem kellene annyira mellre szívnom, satöbbi... De azt, ugye, nem mondod, hogy Veszter Lászlónak valóban nem volt szüksége rám? – Levele olvasása közben egyszerre elöntött Katicsek erőszakosságának, aljas aknamunkájának keserű emléke. Most azonban minek írjak erről. Látod, Veszter Laci nem felejtette el neki! Vagy most is azt tartod, hogy az az emberségesebb, aki elfelejti, s az az igazabb, az egészségesebb, az okosabb és főleg igazságosabb, aki elhallgat, aki megnyugszik?... Miért épp én nyugodjak meg, miért?! – Nem, nem öregem, ez lehetetlen! Mert az emlékezés, a keserűség – neked szégyellem így mondani, ezzel a szóval: a fájdalom – igenis éget és éltet, bizony éltet, barátom!

De az anyám?... Ő már nem ismer minket, tizennyolc éve elszakadt. Te így mondod: nem érdemes; – ő viszont egyszerűen azt sem érti, miről van szó. Ez a legrettenetesebb. Nekünk mindennapi gondunk, életformánk a

védekezés, a kitérés Katicsek láthatatlan csápjai elől, az örökös parírozás, a készenlét – anyám azonban nem érti ezt, ő így mondja:

– Szóval, most olyan világ lett, hogy bosszút álltok?

– Nem a bosszú miatt.

– De, de... Ez így ment otthon mindig (így mondta, képzelj: otthon).

Az egyik mindig tartozik valamivel a másiknak. Nem lesz ennek vége soha...

– De hát, anyám, a becsületem!

– Becstelennek tartanak?

Én maradtam alul megint. Újra nekem kellett elhallgatnom.

Hogy becsstelennek tartanak-e? – nem hiszem. Mondd, ugye, nem? Hiszen mindenki tudta, hogy igazságtalanság történt velem! Akkor valóban: ki előtt akarom a becsületem visszaszerezni? Vagy mégis neki, újból és újból öneki, az édesanyámnak lenne igaza? – Úgy összekeveredik bennem minden... Rettenetes így, ez rosszabb, mint a honvágy... Nem, nem lett volna szabad ide utaznom, nem kellett volna meglátogatnom őt...

Mert a becsület... Látod, ő azt mondja erre:

– Egy hete se vagy még itt, és ha visszamégy, magadért, meg azért a kollégádért... hogy is hívják?

– Veszter László.

– .. őérte... És én újra egyedül itt, amikor még maradhatnál... az becsület?

Most vetette csak le a kabátját. Elfordult, s én nem segitettem neki. Már bánom ezt, de akkor nem tudtam megmozdulni. Madelaine is csak állt, s egyre a terítő himzésével játszott.

Az útlevelem még három hétig volt érvényes, de Veszter Laci tárgyalására öt nap múlva került sor...

... Egyre rosszabbul éreztem magam Párizsban.

Már akkor gondoltam, hogy írok neked, mert kétségbeejtő, ha nem beszélhetjük ki magunkat. De nem fogod megérteni a leveletem, és biztosan más se értené, ezért ne is mutasd senkinek.

Mert miért is nem mentem haza azonnal, segíteni Lacinak?! Hát jobb ez így? Hiszen már-már anyám szeme elé kerülni is félek, mert mindig kérdez, és mindig úgy, hogy nem lehet felelni rá; de ha hallgat, az még jobban fáj!... Madelaine pedig éppen az ellentéte: ő nem kérdez soha, mindig mosolyog. De nem ám csak úgy kívülről, láthatón – hanem egész lénye olyan mosolygós. Neki minden pontosan úgy helyes és jó, ahogyan csinálom, ha csak véletlenül szólok el magam, akkor is – ráadásul mégis folyton segíteni akar! Nem bírom, nem bírom! Lehet, hogy bennem a hiba.

Néha sikerül is megszöknöm tőlük, anyámtól és Madelaine-től. Egyszer például a Louvre-ban, amíg Courbet képe előtt Madelaine a szín- és térhatásról magyarázott, észrevétlenül befordultam a szomszéd terembe, és gyorsan elkeveredtem.

Egy könnyebb délelőttöt mindenesetre nyertem.

Tizennyolc évvel ezelőtt, amikor először voltam Párizsban, minden szabad időmet itt töltöttem, ezekben a termekben, Rafael, David, Manet társaságában; – most nem tetszett egyikük sem, gúnyosnak éreztem Leonardo mosolyát, és émelyített Rubens testisége... – Ki innen, ki hát, az utcára inkább, ott, a tömegben talán sikerül majd egyedül lennem...

És az anyám? . . .

És otthon Veszter László csalódott bennem.

Mit akarok hát voltaképp?! . . .

. . . Nem barátom, nem bolondultam meg. De amint múltak a napok, ahogy útlevelem érvényességi ideje csökkent, mindinkább súlyosnak éreztem még a rámboruló levegőt is. Haza kell mennem, szembe kell néznom velük, veled, s Veszter Lászlóval. Mit fogtok mondani? Mit szól majd ő? És mit felelhetek én? – neki, és főleg: önmagamnak?! . . . Próbáljam azt hazudni, hogy nem kaptam meg a levelét? – Elhinné, biztosan el.

Az utolsó héten már ki se mozdultam a Rue Monsieur le Prince-i lakásból. Így elértem, hogy délelőttönként végre egészen egyedül maradhattam. Mert ekkorra Madelaine is megunt, hogy négy fal közt őrizgessen; – azt mondta, lejárt a szabadsága – és újra munkába állt.

Anyám is egyre szótlanabb lett, arca szemlátomást megnyúlt, ajkát éle-
sebben, keményebben zárta össze, mint valaha. Eszembe jutott, hidd el, a te
édesanyád, a „kismama”, aki oly melegen mosolyog s mindig megbocsát. Az
enyém nem bocsát meg semmit – szigorú, számonkérő szava azonban mind-
annyiszor felszínre emelt, ha gyenge voltam; – keserű, kedvtelen, nagyon jó
asszony. Az anyám. S bizony, önmagával szemben volt mindig a legerősebb.
Azért döböntem most meg: istenem, hogy összement szegény!

Mondom, már alig beszélgettünk. Utolsóelőtti este, az asztalnál, vacsora
után, így szólt:

– Nincs senkid otthon . . . Pedig te olyan vagy, akire vigyázni kell.

Aztán átment a szobájába. Másnap rendes időben indult munkába, aztán
este, lefekvés előtt összeszedte a holmimat. Szótlanul, egyenes derékkal járt-
kelt, s amikor minden együtt volt már a bőröndömben, főlegyenesedett, s resz-
kető kezét az enyémhez tette:

– Megöregedtem, fiam. És mikor engednek téged megint ide? . . .

Meg akartam csókolni a homlokát, de a zsebkendőjét az arcához emelte.

Hogyan mondjam el neked, mi fájt most jobban? az, hogy vörös lett
anyám szeme, vagy? . . . Otthon, igen, otthon jobban fájna a becsü-
letem . . . De innen minden olyan messzire van, itt minden más . . .

Anyám a következő nap ki se jött a szobájából. Madelaine-től megtud-
tam, hogy fölkel, mély fotelben ül az ablak előtt, s nem készül az üzletébe.
Tizenhat éves korától dolgozik, s nem emlékszem, barátom, hogy egyszer is
beteg lett volna: soha nem engedte meg magának, hogy hétköznap reggel
otthon maradjon. – Most meg mozdulatlanul ül az ablaknál!

Nem mentem be hozzá, pedig el kellett volna búcsúznom.

Az ajtóig el is jutottam. A fia vagyok: – én a kilincset fogva, épp olyan
néma és mozdulatlan maradtam, mint ő odabent, az ablak előtt.

Az útlevelem lejárt, itt maradtam.

. . . Nem, nem bírom.

Anyám nem érti. Megfiatalodott, erős, és segít nekem, bármihez kezdek.
Azt akarja, hogy meglegyen mindenem; – de nem érti, nem értheti: a becsü-
letem otthon maradt, azt csakis otthon találhattam volna meg újra. Késő.

És Madelaine mosolyog.

Anyám, lásd, nem érti, még ő sem! De, barátom, ha még ő sem érti –
akkor mi lesz velem itt, így?! . . .

Veszter Lacinak talán mégis mutasd meg a levelem.
Búcsúzó, barátod:

Tibor.

Párizs, 1956. október 24.

Ui.:

Ahogy postára vittem a levelet, ott hallottam, mi történt otthon! Hogy nem vártatok arra, amíg Veszter Laciék a bíróságon perelhetik vissza a becsületüket a Katicsek-félékkel szemben, hanem...

Úristen! mit csináltatok?!

Én meg csak állok itt, a posta előtt... Jaj, mi lesz otthon?... Átkozott vagyok!

Még mindig nem adtam föl a levelet, legszívesebben összetépném. Harmadik napja hordom a zsebemben.

Vigyázzatok!

*

Kajdi Tibor levelét decemberben kaptam meg, s természetesen megmutattam Veszter Lászlónak.

Azt mondta:

– Boldog ember! Na, ő már jó helyen van!

Istenem, hát Veszter László is így?!...

Ez elkészerített, s másnak nem adtam oda a levelet. Nem tudom, nem tudom, mit kezdjek vele.

A MADARAKKAL DÉLRE

Dr. Gyula Péter a madarak több évtizedes tanulmányozása során oly kivételes közelségbe került a szárnyasokkal, amely közelség páratlan az ornitológia művelőinek körében. Ami pedig a legutóbbi eseményt, a tudós csodálatos metamorfózisát és váratlan távozását illeti, éppenséggel példátlanul áll a tudományág történetében.

A rendkívüli eset előzményeként, a nyár múltával, ahogy érkezett a madarak nagy repülésének ideje, Gyula Péter minduntalan a fényes égre emelte arcát, ahova kedves madarai rajzolták szárnycsapásaikat; a vándormadarak gyülekezésekor pedig nem volt már nyugta és maradása, mivelhogy minden madarak közül a vándorló fajtakat szerette a legjobban. (Róluk készült följegyzéseit és dolgozatait időközönként publikálta a különféle természettudományi közlönyökben, madártani kiadványokban és gyűjteményekben.)

A nevezetes távozást megelőző délután befejezte összegező munkája nyomdai kefelevonatának javítását. A mű monográfikus értekezés a hazai költöző madarokról; e tárgykörben végzett vizsgálódásainak fölmérő eredménye. Amikor elvégezte a nyomtatvány javítását, egy kis csomagban személyesen adta postára a kiadónak. Este családja körében költötte el szerény vacsoráját, ezt követően pedig dolgozószobájába kérette a feleségét, leányát, vejét és három unokáját. Hellyel kínálta őket, maga az íróasztalhoz telepedt, és végighordozta tekintetét a szobán, amelynek falait könyvespolcok bélelték, és kitömött madarak sokasága borította. Arca sugárzó volt, öröm és ünnepélyesség áradt róla. A hangja szokatlanul csengett, amit pedig mondott, meglepte hozzátartozóit, hiszen ennek előtte gondjaival sohasem hozakodott elő efféle családi körben.

– Hat éves voltam – kezdte Gyula Péter –, amikor apám először magával vitt a tóra. Ladikba szálltunk, és kieveztünk a csöppnyi Danka-szigetre. Apám kilépett a partra, megvizsgált egy érdekes fészket, magához vett néhány tojást; és mialatt én várakoztam rá, madár röppent a fejemre. Ott álltam a ladikban, fejemen a madárral. Fölnyúltam érte, levettem, a mellemlre szorítottam. Csodáltam, hogy milyen fényes tollú, szép madár. Apám odajött hozzánk, megsimogatott, és azt mondta: – Na, most ereszd el szépen! – Földobtam a madarat. Körözött egyet fölöttünk, aztán megbillent, szárnyain megcsillogtatta a fényt, és nagy ívben elszállt a tó fölött. Néztünk utána ott a nagy csöndességben, elkísértük tekintetünkkel, amíg bele nem veszett a messzeségbe. – Repülni volna jó! – mondta apám csöndesen, majdnem sóhajtván. Én azt a délutánt soha el nem felejttem. Ma is hallom apámat, ahogy akkor mondta: – Repülni volna jó!

Gyula Péter kevés szünetet tartott, igazított valamit az íróasztalon, aztán folytatta:

– Mármost mit tesz egy életen át a türelmes figyelő? Anélkül, hogy csorbítaná az ember és madár kapcsolatainak ősidőkből származó költőiségét, szüntelenül azt fürkészi, mi minden van együtt a madár mozdulatának gráciájában, hangjának lágy trillájában. Az oly szívesen hallgatott dal, a madarének

eredendő célja nem a gyönyörködtetés. A kutató tudja, hogy éppenséggel rejthet veszedelmet, tragédiát is. A muzikológiai vizsgálódások a melódia-csirákban a létezés mélyebb tartalmait tárják föl. A madár minden indulatának más-más hangja van. Az akusztikai megfigyelés sok izgalmas, eddig rejtett, ismeretlen kérdés válaszához vezethet el bennünket. Itt van például a vándorlás! Miért vándorolnak mindig ugyanabban az irányban? Hogyan alakítják ki a darvak közismert tökéletes V-betűjüket? Mi az oka továbbá, hogy egyesek Itáliába, mások a Nilus deltájához mennek? Miféle „radar” segíti vissza őket a szülőföldre, ugyanarra a fészekre, kéményre? A feleletre váró kérdések özöne! És itt van egy sor genetikai probléma! A funkcionális szerep mellett az evolúciós megismerés köre . . .

Hirtelen elhallgatott. Mosolyogva tekintett szét az arcokon, mutatoujját magasra emelte, és azt mondta: – De megálljunk, hiszen ti álmosak vagytok! Ideje lefeküdni, holnap korán kell kelniük.

Fölállt, nyújtózott egyet, karjait széttárta. Nem panaszosan, inkább kedélyes évődéssel említette fájdalmait, amelyek időnként lapockáiba nyilallnak; gyulladást is emlegetett, és holmi duzzanatokra célzott, amelyek a lapockáira nőttek. Am felesége aggódó kérdéseit gyöngéden elhárította, diszkrét csókot váltott vele; megsimogatta unokái fejét, és visszavonult a hálófülkéjébe.

Másnap jókor reggel ott állt az udvar közepén, és szétterpesztette hatalmas szárnyait, amelyek az éjszaka nőttek a lapockáira. A mézszínű szeptemberi fényben első szárnypróbálgatásait végezte.

Mozgását távolról reggeli tornának is vélhette valaki, ha mindez nem két pompás, fényes tollazatú szárnyal történik. De csupán a család tagjai nézték őt a verandáról, ők pedig mindannyian tudták, hogy valójában mit művel a tudós. Fejüket oldalt billentve gyönyörködtek a látványban, ahogy Gyula Péter sután-kecsesen mozgott óriás két szárnyával.

– Még vigyáznia kell, nagypapa, hogy meg ne botolják bennük! – kiáltott elragadtatással a legnagyobb unoka.

Gyula Péter rövid ideig tollászkodott, aztán lassan, méltóságteljesen emelintett a szárnyakon, majd szélesen, gyönyörűen szétterjesztette őket. Hol jobbra, hol balra fordította a fejét, mérte a szélességüket, kezével bátortalanul végigsimított rajtuk.

– Nézzétek, milyen szépek, erősek! – kiáltott föl alig leplezett izgalommal, már-már gyerekes ujjongással.

– Látjuk, hogyne látnánk! – mondta a felesége, és könnyek gyűltek a szemébe.

Gyula Péter most verdesett néhányat a szárnyakkal. Teste megremegett, csaknem orrabukott, ám keserűség nélkül, hangosan nevetett ügyetlenségén. Újra megpróbálta, ezúttal jobban sikerült, biztosabban állt lábujjhegyén.

A család tapsolt a sikernek.

– Rajta, nagypapa, még egyszer!

Suhogni, csattogni kezdtek a szárnyak, s a tudós előbb csak néhány centiméterre, majd térd-magasságnyira fölemelkedett a levegőbe. De nyomban le is huppant a földre. Gurgulázó nevetése megszakadt, megüthette magát, talán a bokája fájt.

– Szétterpesztett szárnyakkal tessék leszállni! Szétterpesztett szárnyakkal! – kiáltotta egyszerre a leánya és a veje.

– Csakugyan, nem szabad túl korán összezárni – mondta a tudós.

Másodszorra így próbálta meg, és a gyakorlat kitűnően sikerült. Szépen fölemelkedett, majd visszaereszkedett.

– Na, pipáltatok-e már ilyent? – kiáltotta lihegve.

Leeresztette és összezárta szárnyait, pihent egy kicsit, aztán óvatosan fölépelt a verandára. A szárnyakat vigyázva emelte, hogy földet ne érjenek, a sarkába ne ütközzenek; emiatt járása némileg bizonytalanná vált, észrevehetően imbolygott is.

– Itt az ideje, kedveseim, hogy útra keljek – mondta mosolyogva, és a felesége vállára tette a kezét. – Látjátok, milyen nyugtalanság uralkodik már napok óta mindenfelé. Készülődnek, gyülekeznek, búcsúznak. A dankasírlatok már úton vannak a meleg vizű tengerek partjára, búcsúznak a molnár- és füstifecskek. Nekem is mennem kell!

Meg kell hagyni, a búcsúzás percei érzékenyek, sőt megrendítőek voltak, mindamellett Gyula Péter iparkodott tréfás mederbe terelni a szót. Élcelődései közé azonban komoly rendelkezéseket és meghagyásokat is vegyített: feleségét körültekintő elővigyázatosságra intette, unokái figyelmét fölhívta a szorgalmas és kitartó tanulásra, kiváltképpen a legkisebbikét, akinek tanulmányi előmenetelével elégedetlen volt. Figyelmeztetett néhány sürgős ház körüli munkára, apróbb hétköznapi teendőkre is kitért.

Mindezek után magához véve aktatáskáját, lement az udvarra, még egyszer búcsút intett szeretteinek, és lendületes, széles szárnycsapásokkal a magasba emelkedett.

Látta föltről a családját a tenyérnyi udvaron, s nyomban integetni kezdett. Azok odalent fölnéztek rá, szemük elé emelték a kezüket. Láthatták a tudóst roppant szárnyaival, amint fölöttük vitorlázott, meg-megbillenve körözött néhányat. A szárnyakon himbálódzó test vézna volt, most megmutatkozott az is, hogy az egyébként kifogástalan öltöny mennyire alkalmatlan a repülés viszonyai között, és az ide-oda billegő aktatáska is célszerűtlen odafönt, sőt fölösleges kölönc. Szemüvege csillogott, tömött, őszes bajuszkája remegni látszott. Mosolygott, s mintha valami bocsánat kérő szót is motyogna a feleségének. Hallani persze nem lehetett semmit.

Még egy tiszteletkört írt le, aztán oldalra csapott, meglendültek a szárnyak, nagy verdesésbe kezdtek. Gyula Péter iparkodott egy éppen elhúzó sírálcsapat után, amely távolabb remegett a párás fényességben.

Felesége, leánya, vője és unokái addig néztek utána, amíg szárnyának ezüstös csillogása bele nem vészett a messzeségbe...

Néhány nappal e különös esemény után az újság betűtengerében rövid hír látott napvilágot:

„Salernóban megnyílt a Nemzetközi Madárvédelmi Szövetség európai szekciójának kongresszusa. A hazai tudomány képviselőjében Dr. Gyula Péter ornitológus a dél-olaszországi városba repült.”

Az utolsó hullám

Új helyemen az irodába osztottak be egy félelmetes figura mellé. Ő sem került el sorsát: – Megírtam. Az „Alvajárók” című regényem egyik legundorítóbb szereplője. Megajándékoztam egy példánnyal, nem sok örömet szerzett neki a történet, de nem ismert magára.

A „Csibráky” – től odáig ráleltem a módjára, miként kell eljárni, ha élő modellről írok, a modell, tegyük föl, vörösszakállas sánta sikkasztó, aki azért szánja rá magát a bűnre, hogy költekező, követelődző felesége szeszélyeit kielégíthesse. Az író a lényegyet, vagyis a sikkasztás tényét és okait megtarthatja – azzal a feltétellel, hogy az egyébként tökéletesen érdektelen külső körülményeket megváltoztatja. Nagyon fontos, hogy a személyleírás eltérő legyen, vörös szakáll helyett kopaszság, sántaság helyett legyezőszerűen elálló szőrös fülek s ugyanígy meg kell változtatni a helyszínt, eredetileg bank volt, átteszük hát a nyugdíjpénztárba. Ha a külsőségek nem keltik fel a gyanúját, a hülye a hülyében, a gazember a gazemberben, a részeges a részegesben, a garázda a garázdában, sőt a buzeráns a buzeránsban sem ismer magára. Több ízben, eredményesen kipróbált módszer.

Egyetlen óvatosságra intő tapasztalat: – egy modellül választott lány megorrontotta a rokonságot a regényfigura és saját maga között. De nem! Ez a megfogalmazás nem helytálló. Fölfedezte a regényalakban a saját tulajdonságait, megundorodott tőlük s azzal védekezett, hogy a regényt hazugnak bélyegezte.

Egyetlen említésre méltó epizód hivatali pályafutásomnak ezen az állomásán, megismerkedtem Steinhoffer Erikkal, főnököm barátjával. A közelben dolgozott és át-átlátogatott az Iparművészetire. Eleinte csak azért érdekelt, mert a hivatalnoki elembertelenedés riasztó példáját láttam benne. Iparkodtam a bizalmába férközni, félig-meddig sikeresen. Odáig mindenesetre eljutottam, hogy meghívott a lakására, rádiót hallgatni. Később kitérek majd e két részből álló iszonyatos történetre, melynek elejét egy Üllői úti albérleti szobában ismertem meg, a végét utazás közben hadifogságban.

Hamarosan elszakadtam a főnökömtől az Iparművészetiben, és vele együtt a homályos lelkű Eriktől. Valahogy híre terjedt román tudásomnak, sokkal nagyobb, mint amekkora volt. Igaz, írtam néhány könyvismertetést román művekről a Nyugatba, egy hosszabb tanulmányt a Magyar Szemlébe a sámánátorizmusról, azaz a román irodalom népies irányzatáról, ezzel nyilván hozzájárultam a hír megalapozásához.

Mindenképpen tény, hogy az egyetem jogi karának kebelén belül alakult Kisebbségtudományi Intézetbe engem neveztek ki román, Gogolák Lajost szlovák szakértőnek. Ez időben még mindketten ádobosok voltunk. Az az idegösszeroppanással fenyegető munkaverseny, amelyet a Szociográfiai Intézet, a Statisztikai Hivatal, meg nyilván más állami intézmények boldogtalan ádobistái folytattak egymással a kinevezés reményében s amiből én a visszalopott cédulák révén vontam ki magam, minden elképzelhetőnél mocskosab-

ban végződött. Nevezetesen úgy, hogy miután néhány ádobistát csakugyan kineveztek, a kinevezés után néhány hónappal, visszaminősítették őket ádobis-tává.

A Kisebbségtudományi Intézetet hajszálra úgy, mint a Szociográfiát, egy egyetemi tanár, K. kegyelmes úr becsvágya hívta életre. Éppoly gondosan távol tartotta magát nemcsak az intézettől, hanem a munkától, mint napjainkban a tanszékvezető professzorok általában, valamivel kevésbé azonban, mert a kollégiumait személyesen tartotta meg. Az Intézet ügyeit tanársegédére bízta, egy tisztalelkű, jóindulatú, de szervezésre, irányításra a legcsekélyebb mértékben sem alkalmas közepes képességű szobatudósra.

Minthogy rossz hírem megelőzött, abban a megtiszteltetésben részesültem, hogy K. kegyelmes úr személyesen is fogadni méltóztatott. Ebben a kegyben Gogolák kollégám – akit a kortársak szerint valójában GOLÁK-nak hívtak s a neve első szótagja csupán azért kettőződött meg, mert jóbarátja, a dadogó Hevesi Bandi, gyakran emlegette – szóval Gogolák e kegyben sohasem részesült.

Kegyelmes főnököm rövid párhuzamot vont a két intézet között s a párhuzamból azt szűrte le, hogy míg a Szociográfiai Intézet működésének a szellőztetése csupán a hivatali fegyelem ellen elkövetett vétség, hasonló eljárás a Kisebbségtudományi Intézet esetében már hazaárulásnak minősül, tekintettel az Intézet működésének sajátos területére. Ünnepeles meghajlás kíséretében megfogadtam, hogy az én hibámból semmilyen adat nem szivárog ki az Intézetből, se közvetlen, se közvetett formában nem írok róla.

– Megbízom úri becsületszavában – mondta a kegyelmes úr. Kezet nyújtott. Eltávozhattam.

Fogadalmamat akkor sem szeghettem volna meg, ha hivatásos esküszegő vagyok, aki mint a jeles cserkész napi jócselekedetről, napi esküszegéseimről lettem volna köteles beszámolni Lucifernek, Mefisztónak vagy Belzebubnak. Intézetünk nem hetek, hanem már hónapok óta . . .

Itt valami olyan terminusra volna szükség, olyan ígére, mely egyszerre fejezi ki a létezést és a nemlétezést. De jure az Intézet fungált, de facto nem.

Közvetlen főnökünk, a tanársegéd úr, akinek ez az állás jövedelmet is hozott, napról napra ellátogatott az Intézetbe, tett-vett, kérdezősködött, aztán elmerült valamilyen magánmunkában. Kérdéseinkre, hogy mi a feladatunk, mit kell csinálnunk, ilyenszerű válaszokat adott:

– Ne nyugtalankodjanak az urak, majd kialakul . . .

– Épp most tárgyaltam a kegyelmes úrral . . .

– A kegyelmes úr megbeszéléseket folytat a miniszter úrral . . .

Magánmunkákat végeztünk tehát, cikketek, tárcanovellákat írtam, fordítottam kézírással, mert írógépet egyelőre nem vásárolt az intézet, Gogolák állandó munkatársként működött valamelyik napilapnál, annak körmölt.

Igenám, de a tanársegéd úr, akinek éppúgy nem volt feladata, mint nekünk, ugyanúgy unatkozott, mint mi, fájt, hogy nem főnökösödhet, holott szeretne, sőt kötelessége volna, mert megfizetik érte, a tetejében tiszta jellem volt, irtózott a jogtalan keresettől, nem szerette az efféle törvénytelen tevékenységet. Belenézett a munkánkba, becsületes arca elkomorodott, fájdalmas szemrehányással tárta szét két karját:

– Dehát, uraim, önöket az állam nem azért fizeti.

– Tessék munkát adni, tanársegéd úr – válaszoltuk szelíden, mert a galamblelkű főnököt fájt volna megbántani.

– A kegyelmes úr éppen most . . .

Kinlódva magyarázott, meg-megremegő állkapoccsal, meg-megránduló nyakizmokkal. Egyetlen árva szó sem volt igaz abból, amit mondott, jóhiszeműségéhez mégsem fért kétség. Úgy mondott valótlan, hogy nem hazudott.

A helyzet egyre rosszabbodott, a kegyelmes úr a fellegekben, a tanársegéd úr idelent a földön, de tekintete a kegyelmes úron függött s a földön egyebet nem észlelt csak azt, hogy mi hivatalos időben a saját munkánkkal foglalkozunk, később azt, hogy a hivatali időnek csak csekély hányadát töltjük az intézetben. Ettől kezdve razziákat tartott, úgyszólván kivétel nélkül eredményesen, mert ügybuzgó munkatársak helyett többnyire tátongó úr fogadta, hol én mentegtettem a távollévő Gogolákot, hol ő engem.

– A hivatalos idő, uraim, az hivatalos idő – mondta főnökünk s a hangja remegett.

– Tessék munkát adni, tanársegéd úr!

– Tessék munkát adni, tanársegéd úr!

Nem kértünk már, követeltünk. Tekintete elborult, maga elé révedt a mindig fényes parkettre, a túlhajtott értelmi erőfeszítéstől olykor egy-egy izmocska vibrálni kezdett a halántékán, a szája vagy az orra szegletében. Válaszai most már őt magát sem elégitették ki, szégyellte elismételni, hogy a kegyelmes úr így vagy úgy, az államtitkár úr amúgy, s hogy valami éppen formálódik, alakul. Tudta már, hogy egészen másra van szükség, hogy mire, arra sehogysem tudott rátalálni. Szürke arca, véreerekkel átszótt szemgolyója álmatlanul áttöprengett éjszakákról tanúskodott, az az újabb szokása, hogy ültében elbóbiskolt az asztalnál, majd úgy riadt fel, mint akinek az utolsó ítélet angyala trombitált a fülébe, megértettette velünk, hogy magát emészti meddő lelki tusakodásaival.

Talán dicsekvésnek hat, de azt hiszem, én mentettem meg. Ha nem lépek közbe, belerokkan a lelkiválságba, mellyel a maga erejéből nem sikerült megbirkóznia. A hasonló esetekben állítólag eredményes altató-terápiát akkor még nem ismerték.

Működött Budapesten „Népies Társaság” fedőnév alatt egy félig-meddig titkos intézmény, amelynek a működése egyébként nem hágott át semmilyen jogszabályt, sem hazai, sem nemzetközi viszonylatban. Érdemes néhány sorban ismertetni a Társaságot, amely ellentétben a Kisebbségtudományival meg a Szociográfiával, emberséges és hasznos munkát végzett.

Mindenekelőtt a Társaság diákothont tartott fenn, amelyben minden erdélyi diák ingyen vagy olcsón lakhatott, anyagi helyzetéhez képest; a Pesten tanulók a diploma megszerzéséig. Emellett gyámszülő Társaságokat szerveztek évekkal azelőtt, hogy Zilahy a „kitűnők iskolájáról” szónokolt. Ha valahol feltűnt egy tehetséges, de szegénysorsú erdélyi gyerek, tíz-húsz vagy harminc kereső kötelezte magát, hogy X éven át havi ennyi és ennyi pengővel hozzájárul a tehetséges gyerek taníttatásához. Magam is több gyámszülő társaság tagja voltam s fizettem havi két-két pengőt gyámoltjaim támogatására.

A Népies Társaság előfizetett a fontosabb román lapokra. Ezeket az egyik vezető elolvasta és piros ceruzával megjelölte az elsősorban magyar vonatkozású cikkeket, amelyekkel a sajtószemlében foglalkozni kell.

Sajnos, nem tudom rekonstruálni, miként jutottam álláshoz a Népies Irodalmi Társaságban. Annyi tény, hogy apám ezúttal nem akadályozott, nyilván mert birtokában voltam a szerinte pótolhatatlan státus-fétisnek, a diplomá-

nak s most már jóformán mindent megengedhettem magamnak. Ha nyolc évvel korábban itt kezdhetem, tömérdek szenvedést megtakarítottam volna.

Új állás, új konfliktus. A munkaidő a két munkahelyen egybeesett, itt is, ott is reggel nyolctól délután kettőig tartott. Minthogy a Népiesektől havi százhuszat, a Kisebbségtudománytól még mindig csak havi nyolcvanatot kaptam, az utóbbi állást készültem feláldozni, hogy ha az összeütközést nem sikerül kijátszanom.

Az első játszmat különösebb erőfeszítés nélkül megnyertem. Alázatos kérésemet – a két háború között kérni előírászerűen csak „alázatosan” lehetett –, hogy délelőtről délutánra tegyék át a Kisebbségtudományi munkaidejét, mivel „ideiglenesen” megbízást kaptam egy intézménytől és havi nyolcvan pengőből, ugyebár, nem lehet megélni, a tanársegéd úr, mint említettem jó lélek, habozás nélkül teljesítette. Már csak azért is, mert délutánonkint az egyetem épületében tartózkodott, hogy a kegyelmes úr rendelkezésére álljon. Egy másodpercig tétovázott, megtört fényű szeme a fejem fölött bizonytalanodott, mélyet sóhajtott s megszólalt mégis, a kötelesség parancsa erősebbnek bizonyult a restelkedésnél és a keserű tapasztalatoknál:

– Remélem, Grandpierre úr, délután pontosan be fogja tartani a hivatalos órákat.

– Természetesen, tanársegéd úr. És hálásan köszönöm a kedvességét.

– Szót sem érdemel – ezt már természetes hangon mondta.

Harmad-, negyednap razzia, sehol senki. Figyelmeztetés. Újabb razzia és újabb figyelmeztetések. Se Gogolák, se én, a fülünk bojtját sem mozgattuk, mintha a kegyelmes úr helyettese és képviselője a világon sem volna. A következő razzákat már nem követte figyelmeztetés, néhány jel árulkodott a főnök látogatásáról, elmozdított könyvek, tintafolt az itatóson.

Mennyit szenvedhetett, mennyit örlődhetett ez a szerencsétlen ember miattunk, meg saját maga miatt. A kegyelmes úrhoz nem mehetett panaszra, a felelősségrevonás következményeként, pillanatok alatt kiderült volna, hogy főnökünk nem szervezte meg az intézetet. Mi is megkaptuk volna a magunkét, de ő mit kapott volna: Mi az, kérem, félév eltelt és még sehol semmi?! Maradt volna a drámai kiüzetés, lángpallost ragadni, mint a bibliai angyal s úgy kirúgni a fegyelmezetlenkedőket, hogy a lábuk se érje a földet. Amellett a kiüzetést évenként háromszor-négyszer meg lehet ismételni, s ha nem is megy semmi, fegyelem, az van. Csakhogy főnökünk vajszíve inkább meg-hasadt volna, mintsem ilyen durvaságra vetemedjék.

– Betéhetne egygel többet? – kérdeztem egy délelőtt Ilonkától, a Népies Irodalmi Társaságban. – Viszi a gép?

– Hogyne vinné! De minek? Hiszen . . .

– Nekem is szükségem volna egy példányra. Lehet, hogy könyvet írok az anyagból . . .

Az Erzsébet-hid mellett lebegett a Duna-uszoda férfi részlege. Jegyet vettem, megfürödtem, megebédeltem s valamikor három és négy között bementem a Kisebbségtudományi Intézetbe. Főnökünk nem tartózkodott odabent, de egy félóra múlva megjött. Átnyújtottam neki a román sajtószemlét:

– Mit tetszik gondolni, tanársegéd úr, ennek hasznát venné az intézet?

Tekintete mintegy a papiroshoz ragadt, vaktában, hátrafelé tapogatódzva kereste meg a fotelt s ereszkedett bele. A sebészre nem néznek olyan őszinte hálával, egy életmentő operáció után, mint ahogy a tanársegéd nézett rám, könnyben úszó szemmel, de megfiatalodva.

– Igen, igen – lelkendezett –, az intézetnek erre van szüksége. És hol csinálta, hogy csinálta?

– A Parlamenti Könyvtárban. Ott gép is van. Dehát, tanársegéd úr, ez időbe kerül.

Hónapokig, bár meglehet, hogy évekig a sajtószemlével járultam hozzá az intézmény munkájához. Ezzel egyben megvásároltam a jogot arra, hogy negyed-félóránál többet sohase töltsék a munkahelyemen. Észrevették természetesen, hogy a szemle: – másolat. Azzal védekeztem, hogy elkopott a szalag, a másolat olvashatóbb. Később gépet is vásároltak, a fikció azonban, hogy a szemlét a Parlamenti Könyvtárban készítem, megtámadhatatlan volt, mert előfizettek ugyan néhány sajtótermékre, én azonban tízszer annyi forrásból merítettem.

Lassan csakugyan „kialakult” az intézet munkaköre, ahogy tanársegédünk számos alkalommal megjósolta, nyilván a kegyelmes úr intézkedett.

Noha botrányt kavarni körülötte nem sikerült, a „Csibráky szerelmei”-nek irodalmi körökben sikere volt. A feleségem összegyűjtötte a kritikákat, több mint harmincan foglalkoztak vele. Egy évre rá új regénnyel jelentkeztem. „A nagy ember”-rel. Hála időszerű témájának, ez a könyvem több felé eljutott, mint az előző. Bálint György – aki úgy lett barátom, hogy előbb a maga részéről felfedezett – terjedelmes tanulmányt írt a regényről. „A toronyőr visszapillant” szerkesztői a Bálint György írásaiból összeállított kétkötetes kiadványba ezt a tanulmányt nem vették be, ennél jelentéktelenebbet, számosat. Adalék, hogy a magyar írók egy része miért válik szükségképpen az üldözési mánia áldozatává. Én szerencsére nem hajlok rá.

1938-ban megjelent a negyedik regényem, az „Alvajárók”, a kitűnő címért Illés Endrének vagyok adósa, a Baumgarten-díjért viszont, amivel a regényt kitüntették, alighanem Halász Gábor kritikájának a Nyugatban.

Néhány évvel a fenti dátum előtt megegyeztem a Franklin Társulattal, hogy havi százhusz pengő előleget kapok, utólagos elszámolásra. Ez az állandó előleg többet ért, mint egy állás.

Nem mértem még fel tudatosan, hogy milyen óriási eredményeket értem el, s hogy milyen kivételes helyzetet verekedtem ki magamnak. A katalizátor szerepét egy minden valóság szerint félreértett helyzet játszotta. A helyszín P. Bandi szobája volt, a Franklin főhadiszállása. Irodalmi terveimről tárgyaltunk, ő azt akarta, hogy inkább ezt a témát írjam meg először, én jobb szerettem volna a másikat.

– Várj csak! – szólalt meg hirtelen P. Bandi, aki egyrészt ideges alkat volt, állandó mozgás-kényszer hajtotta, másrészt anyagiakban közismerten kicsinyes.

– Várj csak! Megnézem a számládat.

Egy darabig lapozott a kartotékok között, aztán felnézett s úgy közölte velem:

– Kilencszáznegyvenhárom pengő előleget vettél föl.

Lehet, hogy eszeágában sem volt kihasználni ellenem az eladósodás tényét. Nem is emlékszem semmi ilyesmire utaló következményre. A mozdulatot talán az az aggodalma sugalmazta, hogy ha a kevésbé népszerű témát választom, még jobban eladósodom, ami nemcsak nekem, de a vállalatnak is hátrányos, hisz a tőke egy részének, bármily minimális, a befagyasztásával egyenlő.

Mindenre kényesen reagáltam, ami a függetlenségemet érintette. Nyilván ez az érzékenység késztetett arra, hogy játsszak a szituációval, hogy képze-

letben minden benne rejlő lehetőséget kibontsak. A többi közt a zsarolás változatát is kidolgoztam.

Tény, hogy ebben az időben eszméltem rá helyzetemre. Engem nem lehet zsarolni, sebezhetetlen vagyok, mint Siegfried. Ráeszméltem, hogy hála két állásomnak és a másik két jövedelmi forrásnak: – a regényírásnak és a sajtónak, én vagyok Magyarország legfüggetlenebb írója. Ráeszméltem, hogy az anyagi függetlenség egyben erkölcsi és szellemi függetlenséget jelent.

Mégsem voltam elégedett, mégsem éreztem jól magam idehaza. Megint fel-felmerült képzeletemben az épinali húsos özvegy alakja s a vele kapcsolatos esélyek, melyeket nem játszottam meg. Takarékkönyvet váltottam és hozzá kezdtem a pénzgyűjtéshez.

(Folytatjuk)

RADNAI ISTVÁN

Csend hídja

*csend hídja
magány arany ösvényei
domború gyümölcsök
tejbélű mellek
ében kupolák mahagóni cseccsel
szerelemizű szüretéken*

*a zaj kapuját magad után
a magad kapuját magad előtt
a süket tal porrá omlik
a tanúság barlangja benned
lelkiismereted mélyén a jóról
árulkodik*

köldökzsinór a kezdethez

Öregjeink

*Öregjeink sorra készülődnek
ki dupla szaltóval búcsúzik
más akárha járdáról lépne le
vagy a trambulinról ránkkacsint
leszünk-e kellően tiszteletlenek
örök emlékükre fogadkozunk
s elengedjük a kezüket*

Éjszaka riadóztatták

*Éjszaka riadóztatták a széncinkéket:
valaki fehér ponyvát vetett a horkanó hegyekre,
kövessék-e a délre menekültek útját?*

*a cinkék reggelre erkélyemre gyültek,
a szemétvödör peremére,
utasításokkal látom el őket,
tavaszig elkonspirálunk.*

Én csak

*Teremtésre ajzott tested
a kezdetektől időzítve –
szapora sejtek pergése visz
e lassuló robbanásig –*

*én csak az ijat pattintó ujj –
a lavinát kiváltó mozdulat –*

mely bárkié lehetne.

Balaton

A pincék szertartásos látogatása ősszel kezdődött, a kukoricatőréssel egy időben. Ilyenkor már leforrt az előszüretkor kipréselt must, s a gazdagabb pincékben még óbor is akadt. A Balaton parti falvakban, akit „hívnak valakinek”, annak szőlője és pincéje is van. Akinek pedig pincéje van, ad magára. Meghívogatja a komáit, barátait és a falu vezetői, tanítói közül is azokat, akiket tart valamire. A falusi pinceszerek szertartásos ideje a késő őszi és a tél. Ilyenkor lehet megkóstolni az újbort, összehasonlítani az előző évivel, vagy a szomszédok borával. Az alacsony mestergerendáról leakasztanak egy kis megavasodott sonkát, szalonnát, a tarisznyából kenyér és vöröshagyma kerül elő, s falatozás, kortyolgatás közben előjön a szó valamiről. Legtöbbször a földek állapotáról, a vagyoni viszonyokról, a falu helyzetéről, a vezetéséről. A gazda borozgatás közben sokszor tanácsot kér a komáitól. Milyen fajtát telepítsen a vén tükék helyére? Kinek jobb eladni a bort? A keszthelyi kocsmárosoknak, vagy a pápaiaknak, nagy tételben? Ki hogyan rakja össze a pálinkafőző üstöt, és hogyan szedi szét? Köztudott, hogy a „holdüstöket” csak úgy lehet elrejtetni a finánc elöl, ha nyolc-tíz darabra szétszedhető, s a darabokat a gazda széthordja a házában. Van, aki úgy szétrakja az üstjét főzés után, hogy a rákövetkező télen nem is találja meg minden alkatrészét. Ilyenkor aztán vagy előkáromkodja mégis, vagy kölcsön kér hozzá valamit. Ez a kölcsönkérés a legrosszabb. Mert a pálinkafőzésről általában szívesen beszél minden gazda, de a konkrét törvényszegéshez nincs kedve tanúkat hívni.

A falusi legények nagykorúsága a pincekulccsal kezdődik. Ünnepeles pillanat. Van, aki tizenhat éves korára eléri, de van, aki csak a leszerelés után élvezheti a szülői bizalom legnagyobb jelét. Ez a pincekulcs. A gazda átnyújtja a fiának a pincekulcsot: „Itt van fiam a kulcs, ha gondolod, fölmehetsz a hegyre a pajtásaidal...” Ez amolyan csendes férfiatvadás. A legény elveszi a kulcsot... Örömet mutat, de szavakkal alig köszöni. Mit is köszönne? Ilyenkor már rendszerint sokkal többet dolgozik a családi szőlőben, mint az apja. A kulcsot régen várja. A nyár elején számított már rá, de az is előfordul, hogy hosszú évek óta készül a pillanatra. A pajtásait jó előre kinézte. Pontosan tudja, hogy kiket hív meg a pincéjébe először. Van köztük vele egyivású, hasonló módú, van rangosabb gazda fia, és van köztük iparos is. Ez nem szabály, de ösztönösen a legtöbb legény így válogatja össze ivócimboráit. Kimennek a hegyre, beállnak a hordók közé a pincébe, vagy megállnak a présházban. Állva iszogatnak, beszélgetnek három-négy óra hosszat. Ha alkalmas tűzhely is van a présházban, akkor az is előfordul, hogy tüzet raknak, s asztalhoz ülnek. De a Balaton környéki borházak bútorzata nagyon mostoha. A présház legtöbb helyen lomtár, s a présnek és a darálónak is alig lehet bent helyet szorítani. Ilyenkor megállnak a pincegátdorban, s állva poharazgatnak. A legény fiú vizsgázik a többiek előtt. Figyelik minden mozdulatát. Hogyan emeli a hébert? Bírja-e szusszal? Melyik hordóból ad? Csak egyből, vagy végigkóstoltatja az összeset? A beszélgetés közben óvatosan, lassan kanyarog. Szóba-

kerül a katonaidő, aztán az egyszeri ember meg az egyszeri asszony. S amikor már elfogyott három-négy liter bor, szóba jönnek a trágárabb históriák is. Ezeket általában már mindenki ismeri, mert ezek megtörtént esetek. De ez nem számít. Valaki rákezd, és újra elmeséli a régi történetet. Egyszer én a Lóki Laci pincéjében a következőt hallottam: „K. I. nádért ment Szigligetre. Behívták egy pincéhez. A pince előtt a padkán egy púpos boltos ült, akit a környéken már mindenki ismert. K. I. lement a pincébe, megivott a gazdával néhány pohár bort. Amikor jönnek felfelé a lépcsőn, furcsa neszeket hallanak. Óvatosan kilesnek az ajtón, s látják ám, hogy a púpos boltos egy menyecskevel szeretkezik a padon. Últében...” Ezen a pincészeren a mesélő elképedve taglalta a púpos boltos férfias erényeit.

Az ilyen pincészeréken a legények szép csendben, komótosan berúgnak. Sokat tudnak inni. Fejenként elnyelnek két litert, de van, aki sokkal többet is.

Akadnak garázda, korhely gazdák is. Ezeknek a pincéit a rokonság, komaság elkerüli. A korhely gazdát megszólják a faluban, s azt is, aki segít neki a javak elherdálásában. A korhely gazda azonban nem tűri a magányoságot. Alkalmi cimborákat toboroz maga köré, s szilaj mulatozásokat csap. A sorsom egyszer engem is összehozott egy ilyen tomboló gazdával. Kukoricát törtem J. Istvánnál. Hatodmagammal dolgoztam a földjén, valamennyien napszámosok voltunk. Már sötétedett, amikor J. István odállt mögém. Fél óráig nézegette, hogyan dolgozom, aztán kiszólitott a sorból. Azt hittem, valami baja van a munkámmal. Néz rám hosszan, aztán megszólal:

– Gyere föl velem a hegyre...

– Minek?

– Hordót mosni... A héten bele akarok kapni a szüretbe...

– És a fizetéssel hogyan leszünk? – kérdeztem.

– Elszámolunk majd, nem lesz panaszod... – mondta, s vöröslő bajszát kotorászta az orra alatt.

J. Istvánnal felmentem a hegyre. Elég takaros pincéje volt, tágas présház és lakószoba is tartozott hozzá. A szobában volt asztal is, ágy is. Jól meglehetett bent a gazda, ha remeteségre adta a fejét. A sötétre pácolódott gerendákról avas szalonna lógott alá. J. István mindjárt le is metszett egy darabot a szalonnából, s falatozni kezdett. Engem is kínált. Ettem én is. Persze kenyér nélkül, mert kenyérünk nem volt. A szalonnára megittunk egy héber bort, aztán én munkához láttam. A pince előtt felállítottam a katlant, begyújtottam, felraktam az üstöt, a ciszternából megmertem vízzel. A viharlámpát az ajtófélfára akasztottam, így kint is lehetett egy keveset látni, és bent is. J. István a présházban küszködött egy nagy káddal. Mozgatta, billegtette, vizsgálgatta. Végül rámkiáltott:

– Te! Vigyük ki ezt a kádat.

Kivittük, aztán három darab négyszáz literes hordót is kiguritottunk a pince elé. Amikor felforrta a víz, a tötikén át beleöntöttem az egyik négyszáz literesbe. Billegtetni kellett volna, de egyedül nem bírtam vele. Odaszóltam J. Istvánnak:

– Na jöjjön, billegtessek meg ezt a hordót...

– Billegtesse az öregisten... MÉR hittalak ide... – így J. István. Ránéztem, láttam, hogy kezd berúgni. Egyedül feszültem neki a hordónak. A fenekéről nagy nehezen az oldalára fordítottam, aztán a fűben ide-oda gurigáltam a pince előtt. Közben az üstöt is tele mertem újra, s a tűzre is rakosgattam. Mire az első hordóval végeztem, feljött a hold. Telihold volt. Fényben

állt az őszi táj. A Balaton vizén ezüsthíd ívelt át, kristálytisza, hideg éjszaka készülődött. J. István közben teleszívta a hébert borral, de mire a sötét pincéből előbotorkált, felét elfolyatta.

– Igyál velem, te – szólalt meg az ajtóban.

Odatartottam a poharamat, ittam vele. Egy pohárral, aztán még egyvel. Lement, újra megszívta a hébert. Közben én raktam a tűzre, igazítottam a következő hordón. J. István rekedt nótába kezdett az ajtóban:

„Szőlőtüke, ragalya
félre a kend valaga
bárcsak mindig így lenne
soha helyre ne menne . . .”

Elfújta háromszor, aztán ráfordított:

– Hun a poharad, te!

– Így reggelig sem végzünk a hordómosással – mondtam, de hiába. Innom kellett J. Istvánnal, aztán el kellett vele fújnóm a nótáját, ezt a szőlőtüke ragalya kezdetű mélyérzésű dalt. Elfújtam, ittam vele. De J. Istvánnak nem tetszett valami. Addig kotorászott, mocorgott a préházban, míg előkerített valahonnan egy tíz literes piros fazekat.

– Hozd a lámpát! – adta ki a parancsot.

Nem értettem, hogy mit akar. Leakasztottam az ajtófélfáról a viharlám-pát. Lementünk a pincébe. J. István nekilátott a hébérezésnek. Megsívta a lopót, aztán beleengedte a fazékba. Amikor a piros fazék jó háromnegyedig volt borral, megelégelte a szipákolást. Fölmentünk újra a pince elé. J. István egy alacsony padkát vonszolt az eresz alá, aztán a piros fazekat a lábához igazította. Leültünk. Poharainkat megmerítettük a fazékban és ittunk. A hold sütött, a fűvön, s a szőlő levelein csillogott a harmat. Gyönyörű éjszaka volt. Csakhamar én is elszedültem a bortól. A tűz kialudt a katlanban, a hordómosás abbamaradt.

– Te leszel most az én cimborám – biztatott J. István. – Nem nézlek le, látod . . . Igaz-e, hogy Vas megyében van egy kis földetek?

– A nagyanyámnak van ott földje . . .

– Azt a földet majd ti öröklitek . . . Nem vagy te akármilyen ember . . . Cimborálhatok veled . . . Cimborálok is . . . Aszongya: „Kormos Pistát Simon-tornyán megfogták . . .”

Énekelnem kellett J. Istvánnal. Hajnalig bizonytalankodott J. István, akkor aztán hirtelen elaludt. Valahogyan bevonszoltam a préházba, majd én is behúzódtam a párás, nyirkos hideg elől. Három napig tartott a hordómosás. J. István másnap beüzent a feleségének a faluba, hogy délre nagy fazék hú-soskáposztát főzzön, és hozza ki a hegyre. Az asszony délben meg is érkezett az étellel. Szomorú, kedvetlen asszony volt. Nem ellenkezett, hozta a hú-soskáposztát, harmadnap pedig a J. István által megrendelt kacsasültet is. A munka keservesen folyt. Alighogy begyújtottam a katlanba, J. István újra tele-szívta a hébert. Sokat meg tudott inni. Közben engem is kínálgatott. Nehezen haladt a munka. Állt, vagy üldögélt mögöttem, s szidta a rokonait, akik nem értik meg az ő jókedvű természetét. A harmadik nap délelőttjén az ebédre várakozva a saját keresztlányára támadt gusztusa, aki akkoriban volt tizen-hét éves. Fogadkozott, hogy egyszer kicsalja a hegyre, és elkapja . . . A hordó-mosással a harmadik napon végeztem éjfél tájban. A teliholdból hiányzott egy

darab. A béremért aztán az asszonyhoz kellett elmennem. A kukoricaszedéssel együtt, másfél napot fizetett ki. Nem szóltam semmit. Igaza volt. J. Istvánhoz többet nem mentem napszámba.

A pincék világa zárt, sokszor titokzatos. A házak messze esnek egymástól, s a gazdák természete is eltérő. A hivatlan vendég a pincék ajtaját zárva találja. A falu mindenkit befogadó társas helye a kocsmá. Györökön a Remete-féle vendéglő a vasútállomás és az ótetető között helyezkedett el. A nád-fedeles jégvermek már nem is a vendéglő udvarán álltak, hanem a temető dombos oldalában. Ezek a jégvermek pogány sátraknak, jurtnak látszottak. A vendéglőt fák vették körül. A falu felől hatalmas eperfák szegélyezték az utat, a másik oldalon jegenyék. Az udvarán nagylombú, erős vadgesztenyefák álltak. Árnyék volt bőven. Az árnyékban asztalok álltak, kerti székekkel. Az asztalokról színes terítőket kapkodott le a szél. Kis táncplacc is volt a fák alatt. A nyári időnyre zenekart szerződtetett a vendéglős. Az okkersárgára mázolt épület hátsó traktusában Törökek laktak, az oldalszárnyában a vendéglős. A vendéglős lakását keskeny folyosó választotta el az ivószobától. Az ivószoba hatalmas volt, egyik sarkában kényelmesen elfért a söntés. Az ivószobát egy fedett, de nyitott oldalú terasz egészítette ki. A terasz is nagy volt, nagyobb mint az ivószoba.

Az ötvenes években egy abbé külsejű hatalmas ember volt a kocsmáros. Baracscai Jánosnak hívták. Az üzletet tehetségesen, kitűnően vezette. Csak rápillantott a vendéglőre, s az máris fellendült. Nem is csoda. Azt a szót, hogy „nincs”, nem ismerte. Nála mindig lehetett ételt és italt kapni. Emlékszem, egyszer jóval éjjel után kopogtunk be a lakása ablakán. Fölkelt, adott bort, aztán megkent néhány szelet kenyeret zsírral, s egy marokra való cseresnyepaprikával együtt elénk tette. Nem morgott, inkább leült közénk, velünk falatozott és iszogatózott hajnalig. Minden érdekelte, szeretett híreket hallani, beszélgetni. Legjobban persze a szakmáját szerette. Tudott halat és húst szerezni. Abban a halszegény időben nála hetenként főztek halászlét. A vendéglő légköre családias volt. Hideg téli esteiken előfordult, hogy nem is a söntésben álltunk dermedező poharainkkal, hanem a konyhában, a tűzhely mellett. Ezen a hatalmas tűzhelyen mindig főtt valami, mindig gőzök és párák törtek a magasba. A tűzhely körül, úgy emlékszem, egy idősebb asszony és Baracscai finomarcú felesége forgolódott.

Az ötvenes évek elején a vendéglő nagy ivószobájában tánciskolát nyitott egy úri házaspár. M-ről azt suttogták, hogy huszártiszt volt a Horthy-hadseregben. Lehet, hogy igaz. Nem tudom, milyen huszár lehetett, mindenesetre mint tánctanár tökéletesen bevált. Szép feleségével bemutató táncot lejtett a kocsmá olajos, sötétbarna padlóján, s mi bámulattal néztük. Valamilyen hangszernek is kellett ott lenni, de arra már nem emlékszem. Talán egy rozszant pianínó állt a fal mellett, vagy valamelyik sarokban. A tánciskolába a fél falu beiratkozott. A villasori fiúk, a sertéspásztor lányai, a parasztleányok, s a hegyközségi vincellérlányok együtt ropták a táncot. Iszonyú csoszogás, billegés, rángatózás közepette alakult ki a fiatalság táncművészete. M.-ék négyféle táncot oktattak, csárdást, tangót, foxot és keringőt. Aki nem volt egészen falábú, az a négy tánc közül legalább kettőt megtanulhatott. A csárdást és a tangót, azt hiszem, kivétel nélkül mindenki megtanulta. A kocsmá tánciskola hatalmas sikert aratott a faluban. A vasárnapi össztáncokra a falu apraja-nagyja beállított. A nagykendős öregasszonyok a fal mellett üldögéltek körben, s egy-egy szép dallam, vagy mozdulat hatására elsírták magukat. Az össztáncok

hire a szomszédos falukba is eljutott, így aztán csakhamar a gyenesi, vonyarcsi és az edericsei legények is megjelentek. A vidéki legények arca kipirult a biciklizéstől, a fagyos szél lilára csípte a fülüket. Csillogó szemmel álltak a söntés előtt, s reménykedve nézték a színes forgolódást. M-ék híresek lettek az egész környéken. A partmenti falvak rozoga kocsmáit sorra fellendítették. Ahol tíz lány és tíz legény akadt, iskolát nyitottak.

A farsangi mulatságok idején a vendéglő ivószobája kicsinek bizonyult. A bajon évről évre a legények segítettek. A terasz oldalát befedték nádpadlóval. A teraszról így széles, tágas szoba keletkezett. Ez az alkalmi helyiség persze a mínusz tíz fokos hidegek idején elég hűvös maradt. De ki törődött akkoriban egy kis hideggel? Aki táncolt, vagy bort ivott, úgymint átmelegedett előbb vagy utóbb.

A mulatozásnak néha aztán rossz vége lett. A nevető arcok elkomorultak, az éneklő szájakon szitok fakadt. Elég volt egy rossz szó, hibás mozdulat, s a szemek vérbeborultak. Az ok, ami az összecsapást kiváltotta, többnyire nevetésszerűen csekélynek látszott. Azt kell gondolnom, hogy ilyenkor korábbi sérelmek, régi ellenségeskedések újultak ki, és fajultak el a tettelegességig. A mélyben örökké mozgott, alakult valamilyen dráma. Birtokháborítási ügyek, asszonydolgok, megtagadott apró segítségek, feljelentések . . . Az eldugott bor, és a tilosban főzött pálinka miatt mindig kitört valamilyen háborúság. Mert azt minden gazda tudta, hogy a finánc magától soha nem találná meg a kazal alatt a hordót. A fináncnak valaki besúgta előbb, hogy hol kell keresni a bort . . . A leleplezett gazda gyanakodni kezdett. Sorba vette az irigyeit, rokonait, akikkel valamilyen öröklési ügy kapcsán korábban összekülönbözött. Ha aztán a képzelete elakadt egy névnél, személynél, csak az alkalmat leste, hogy visszafizethessen. A mélyben készülődő, forrongó indulatokat nagyon sokszor szerelmi ügyek is motiválták, asszonyföltés, vagy bánat az elvesztett szerető miatt.

Ha verekedés készülődött, Baracskai János izmos karja hirtelen átnyult a söntés felett, s a haragos legényt igyekezett kipenderíteni. Ez a manőver általában sikerült. Egyetlen vendéglős sem szereti, ha a szeme láttára tordelik szét a berendezését, s szódásüvegek robbannak a falon, tükrön, ajtókon. A legények persze kint a gesztenyefák alatt sem szelidültek meg, hanem annak rendje és módja szerint véresre verték egymást. A kocsmáros ennek sem örült, de megakadályozni nem tudta. Mire emlékszem?

Hétköznapi volt, hűvös őszi este. Öten-hatan álltunk a söntéspult előtt és beszélgettünk. Parasztlegények és egy helybeli iparos, aki a társadalmi rangja szerint félig-meddig úriembernek számított. Az iparos, azt hiszem, egy kicsit ivott már délután, s viccesen kötekedő hangon szólongatta az egyik fiatal legényt, L. Lászlót. Az csendesesen izogatta a fröccsét, amúgy is sovány, halk szavú fiú volt. Amikor aztán az anyját kezdte emlegetni a negyven év körüli iparos, hirtelen megmozdult. Soha nem gondoltam volna, hogy ilyen harcias és kemény öklű ez az L. László. Arra sem volt időnk, hogy hátrább lépjünk. Pillanatok alatt kiverte az iparos fogait. Az meg csak állt ott értetlenül, és törölgette a szájáról a vért.

A másik eset, amit elmondanék, télen, fagyos időben, az egyik farsangi mulatság alkalmával történt. Lehetett már este tizenegy óra is, ha nem több . . . Nagyban állt a tánc, forró volt a levegő az ivószobában. A söntés előtt szokás szerint nyolc-tíz legény álldogált, s nézték a táncot. Közben ittak, viccelődtek, s egyikük, nevezzük Z. Istvánnak, elvesztette a megengedett mértéket. Azt hiszem, már italos volt egy kicsit. Kinézett magának egy lányt. Egy pesti mun-

káslányt, akit a vőlegénye hazahozott a családnak bemutatni. A vőlegény is Pesten dolgozott már. A lánnyal nem is a vőlegény táncolt éppen, hanem annak egyik közeli rokona, J. Viktor. J. Viktor a falu szegényebb rétegéhez tartozott, sokat járt velem együtt napszámba, Z. István viszont az egyik módosabb gazda fia volt, s ráadásul egyedüli gyerek. Z. István félhangosan, nevetgélve fogadást ajánlott a körülötte álldogáló legényeknek, hogy felkéri a pesti lányt táncolni, s tánc közben, jól láthatóan, megfogja a fenekét. Meg is tette. Erős, nagy darab legény volt, jól táplált, pirosposzsgás arcú. Úgy tűnt, nem fél senkitől. Talán úgy gondolta, hogy ő az első legény a faluban, és megengedheti magának ezt a modortalanságot. A lány ugrott egyet, zavar támadt. J. Viktor ott termett Z. István mellett és ráförmedt:

– Na, gyere ki!

Z. István kiment. Tizen is ugrottak utánuk, de elkéstek, mert a nyitott teraszon, aminek az oldalai akkor éppen nem voltak benádazva, azonnal összecaptak. Mire kiértünk Z. István már a földön feküdt, a vérében. J. Viktor rajta térdelt és tépte, marcangolta. Akár a farkas. Úgy tűnt, hogy csak ököllel és körömmel küzdött, de a szörnyű sérülések láttán sokan azt állították, hogy kést is használt. Nem tudom, mi az igazság, a rendőrség bizonyára kiderítette annak idején. Annyi biztos, hogy olyan szörnyűségesen szétmarcangolt arcot azóta sem láttam. A legény hetekig nyomta az ágyat, a szülei szörnyülködve járták a szomszédokat, és megátkozták J. Viktort. Az átok nem fogott. Az egészben az volt a különös, hogy J. Viktor rokona, aki a lányt magával hozta Pestről, meg sem mozdult. Egykedvűen megivott a söntésnél egy nagyfröccsöt, aztán mintha mi sem történt volna, táncra perdült a lánnyal. Mondták is a faluban, hogy „nagyon pestiesen viselkedik, pedig még trágaszagú a lába”.

Néha egy-egy szerencsétlen pofonból utcai tömegverekedés támadt. Ilyenkor persze nem a helybeliek verték egymást, hanem a helybeli legények a vonyarciakat, edericсиеket, vagy fordítva. Emlékszem az edericسي búcsú előtt mindig nagy volt a tanácskozás, summogás: Átmenjenek a búcsúba, vagy ne? A szerencsésebb években úgy döntöttek, hogy nem mennek. – Összetűzés, verekedés persze nemcsak a falusiak között támadt, hanem az üdülősök és a falusiak között is. Egyik alkalommal karóval felfegyverkezve támadtak a kötekező üdülősökre, s meg is kergették őket alaposan. Lett is belőle olyan rendőrségi vizsgálat, hogy a kihallgatások miatt hetekig nem lehetett ügyeket intézni a községházán. Egyszer egy ilyen nyaraló kontra helybeli verekedés a móló keskeny bejáróján tört ki. A küzdőfelek félájultan potyogtak két oldalon a hullámtörőkre és a vízbe. Ebben a küzdelemben a villasori fiúk a parasztleányok oldalán harcoltak a nyaralók ellen.

A bosszú, a leszámolás nem volt mindig ilyen nyílt. Az alattomosabbak, a csendet kedvelők gyufával dolgoztak. A vörös kakas bizony az ötvenes években jó néhány nádfedeles ház gerincére felrepült. Egyik éjszaka lángba borult a Koroncai pék háza. Nádfedeles ház volt, úgy égett, mint a zsír. A hatóság hónapokig nyomozott a tettes után, de nem találták meg. Akire a pék és a szomszédok gyanakodtak, alibit tudott igazolni. Aztán egy másik sötét éjszakán lángba borult Gálék háza. Porig égett. Ennek a háznak a fénye rémületbe ejtette a falut. Nehéz volt megérteni, hogy ki és miért gyújtja fel egy szorgalmas, csendes gazda házát? A szóbeszéd szerint egy szerelmes asszony volt a tettes. Ez a szép asszony szerelmes volt Gálék katonafiába, s mivel azt szabadságos ideje alatt tiltották tőle, kétségbeesett haragjában felgyújtotta a szülők házát.

Olyan ez, mint a mese. Mint egy népmese. Nem is volt igaz. Gálék talán ismerik az igazságot, de az is lehet, hogy ők sem. A ház leégett, s a falu segítségével újjáépült . . . Az élet megy tovább.

A szerelmes asszonyok, s a kandúrkodó legények, férfiak sok bonyodalmat okoztak a faluban. De ez, úgy hiszem, nem Balaton-parti specialitás. A szerelem mindenütt felhevíti a testet, az idegeket, a vért. De a víz közelsége, a strandélet, s a fürdőhelyi légkör valószínűleg kedvez a szerelmi élet virágzásának. Ahogy most visszagondolok a régi falura, sok árny jut eszembe. Asszony-árny, leány-árny . . . Surranó esti árnyak. Árnyak a kertek alatt, a villasori hársfák között, a parton, vagy a fürdőbődék védelmében. És persze legény-árnyak is. Egy lakatlan, nádfedelel házban hetenként kétszer-háromszor is láttam besurrani egy magas, borissza legényt. Nem értettem, hogy miért jár oda, míg egyszer véletlenül, egy közismert elvált asszonyt is megpillantottam, üveggel a kézben. Vitte a bort a legényének. Győrökhöz közel, B. faluban az egyik tüzes menyecske még a papot is megkörnyékezte. A menyecske a vasutas felesége volt. Amikor az szolgált, a plébános bemászott az ablakon. És mi lett a nőta vége? A plébános levetette a reverendát, s az asszonyt elvette feleségül. Élni viszont kellett valamiből. Így aztán a hajdani plébános elszegődött a vasúthoz kalauznak.

De hol vannak már a húsz évvel ezelőtti árnyak? Aligha surrannak már a hársfák alatt. Eljárt felettük az idő. Új árnyak kelnek útra a tavaszi, nyári éjszakákon. A szerelmes lányok férjhez mentek, a kikapós asszonyok megöregedtek. Baracskai János, a tehetséges győri vendéglős pedig meghalt.

Ülök a piros fotelban, sülök a napon. Velem szemben Móricz László, a tévész elnöke. Poharat tart elém, tele törkölyel. Elveszem, megszólalok:

– Emlékszel még Baracskai Jancsira, a kocsmárosra?

– Meghalt. A családja beköltözött Keszthelyre. Volt egy kislánya, egy kis szőke, mosolygós leány . . . – mondja, aztán szájához emeli a poharat. A nap éppen a szemébe süt. Hunyorog. Ráncokba szalad az arca.

(Folytatjuk)

KISS DÉNES

Koronázza

*Szellemtérben egy vidéken jár
Bach Beethoven Bartók és Kodály
A törvény amely testet ölthetett
őnmagát nem semmisíti meg*

*Időtérben egy pályán kering
Ovidius Exupery – mind
kit kiválasztott a kegyes ütem
Kin fénylett testük ékszereiben*

*Örök iven Bachok Tolsztojkok
szelleme egy koronán ragyog
beteljesítve az idők felett
az embert és az isteneket!*

Látomás

1
*Keresem a fák vonalát
de elrejtik az ágak
Nézném az erdőt
de elrejtik a fák*

2
*Majd minden kép
egymást vágja
nem marad ép
nem lesz törött*

*örök a végest
magába zárja
s elpattannak
a délkörök*

Kötés

*Nem oldódok nem fogózok
mosolyba nem takarózok
Végül úgyis arcvonásom
csillagparazsakra hányom*

*Nyergemen lóg Krisztus skalpja
lőkarám lett a keresztfa
Idők szelek távolságok
koponyámmal gurigáznak*

TALÁLKOZÁSOK VERES PÉTERREL

Veres Péterhez engem fiúi szeretet fűzött; apám szavaira sem figyelhettem jobban. Mentem hozzá én is, mint annyian, szavain keresztül a magam igazában is megerősödtem. Lehettem akármilyen bizonytalan és reménytelen, a vele való beszélgetés után, hacsak néhány percig is hallgathattam, már kedvre kaptam és tudtam, mit kell tennem. Eszméltetett és hitet adott. Ha semmit sem szólt, akkor is. A személyiségével, a személyes jelenlétével. Most már csak az írásaihoz fordulhatok, de még sokszor látom álmaimban, szinte mindig, ha nehezebb kérdéseken töprengek. Most is láttam, ma éjjel, hogy erre az írásra készülődtem. Szülőfalujában voltam vele, Balmazújvároson. A Gyepsorról, az édesanyja házából mentünk fel a piacra, író-olvasó találkozóra. Egy hodály-hosszú terembe gyűltek össze az emberek. Péter bácsi fent ült az asztalnál, fehéren, fáradt mosolygással, én meg hátul, egy sarokban állva kezdtem beszélni róla. Ami szépet csak tudtam, mindent mondtam, jó hangosan, de nemigen érdekelte a népeket. Előbb egyesével szállingóztak az ajtók felé, aztán csomóban léptek meg...

*

Veres Péterrel 1952-ben foghattam először kezét. Akkor jelent meg a Szegények szerelme. Írásai közül akkoriban mindig viták kavargtak, a Szegények szerelméről Révai maga is nyilatkozott. Persze én nem a vitába akartam beleszólni, én csak a könyvről írtam, s arról sem a magam buzgalmából, hanem jó tanárom, Király István buzdítására. Neki jutott eszébe, hogy esetleg én is írhatnék erről a könyvről, hiszen rokon világból jöttem. Hátha sikerül. Nekikezdtem hát, kedvvel, s az írást, ugyancsak az ő pártfogó szavára, közölte is az Irodalmi Újság.

Másnap már üzent Veres Péter Király Istvánnal: beszélni szeretne velem. A váratlan öröme szinte kiugrott a szívem. Nagy írókat, nagy embereket eddig inkább csak képeken láttam, s most egyenesen annak nézhetek a szemébe, akit kisfiú koromtól Isten választott emberének tudtam. A szegénység emberének. A mi falunkban ugyanis a Szabad Szót olvasták a parasztemberek, az egyik bátyám volt az előfizető-gyűjtő, tőlük, kapásoktól, juhászoktól a dűlővégi beszélgetéseket hallgatva tanultam meg Szabó Pál, Darvas József, Erdei, Illyés és mindenekelőtt Veres Péter nevét.

Ahogy meghagyta, a József nádor téren kerestem, a Parasztpárt irodájában. Parasztpárt már nem volt akkor, csak névlegesen, az egész székházban csak egy kisasszony tartózkodott, aki felvette a telefonokat és felbontotta a postát, meg Kovács bácsi, a sofőr, aki továbbította a levelekre írt válaszokat – mert Veres Péter mindenki levelére válaszolt, még a goromba, illetlen levelekre is – s vitte az elnököt a kikerülhetetlen értekezletre és fogadásokra, meg haza, a lakására.

Ezeket persze később tudtam meg, első alkalommal csak Veres Pétert láttam egyedül az egész József nádor térből, valakit, egy embert, aki

éppen olyan volt, amilyenek az írásaiból elképzeltem, csizmában, fehéríngesen, sugárzó tisztaságban. Csodálatosképpen egyszerre eltűnt a zavarom. Mielőtt becsengettem volna, félórát ácsorogtam a ház előtt, de most már olyan nyugodtan válaszoltam kérdéseire, mint apám szavaira. A cikkekskémről különben sem sok szó esett. Örült neki bizonyára, hisz ha egyéb nem, de szeretet volt minden betűjében, arról azonban nem igen szólt, az elismerés benne volt a kézfogásban. Annyit jegyzett meg, enyhén rezignáltan, hogy azért én is átvéttem Révait, elhittem, hogy ő a Szegények szerelmében „mitizálja” a munkát... De már hagyta is a kritika dolgait. Engem vizsgáztatott: honnan jöttem, mi van otthon, szülők, testvérek mit csinálnak, olvastam-e Tacitust és Németh Lászlót. Kérdezett a családról, szakmáról, a tsz-ekről, a nyíri talajról, a beadásról, a barátaimról – egyszóval megtudott rólam mindent, amit a további beszélgetések szempontjából fontosnak tartott. Erdei Ferenc írja Németh Lászlóról: olyan szeme volt, hogy már az első találkozás-kor néhány mondatos beszélgetés után teljesen az emberbe látott, felismerte, honnan jön, milyen szándékkal és milyen irányba halad. Veres Péter is így olvasott az ember szavaiból. Az én felfogásommal, elgondolásaimmal legálábbis már az első találkozón tisztába jöhetett. Elfogadott „családba tartozónak”.

*

A Nádor utcai irodában nem sokáig maradtunk, csak amíg „lekáderezett”. Menjünk a hegyre, mondta, a Gárdonyi utcába. Estére van mindjárt s a kutyájának még nem adott enni. S különben is, útközben, meg majd otthon jobban tudunk beszélgetni.

Bizony csak nyitogattam a szemem, amikor a Gárdonyi utcába értünk. Valami nagyobb telekre számítottam, pompásabb kerítéssel, nagy házzal. Még is csak író, Kossuth díjas, és volt miniszter, álmélkodtam magamban a kicsi telek s a kicsi ház láttán. Kis vincellér ház volt a szőlőtőkék s almafák között a telek végiben, néhány négyzetméternyi, mint a szőlőkben szokott lenni. A ház előtt egy kis fekete puli megkötve. Először annak adott enni, egy karaj száraz kenyeret. Azért szárazat, mondta, nehogy elkapjon. Ne nagyon barátkozzam a kutyával, szólt rám, mert kezes lesz, s az idegent is ugatás nélkül beengedi, s akkor már csak disznek való. A család, mondta magyarázatként, még Békásmegyeren lakik, ő itt dolgozik, a csendben. A kutyának kell vigyázni a házra.

A házról, családról való közölnivalókat ezzel befejezettnek tekintette: leültünk beszélgetni. A kis szoba puritánabb berendezésű nem is lehetett volna: asztal, szék, keskeny rökamé és könyvvállványok. Az ajtóval szemben egyetlen kép, egy balmazújvárosi parasztember, Ecsedi István képe. Hortobágyi táj, pásztorgyerek őrzi pulijával a göndörszőrű mangalicákat, ahogy valamikor Veres Péter is őrizte ugyanazon a tájon, s ahogy novellájában, a Kis kon-dásban megírta. Talán ezért is függesztette a sorstárs képét ilyen szembetűnő helyre, hogy sohase feledhesse, honnan is indult. Szabó Pál is ezért akasztotta az asztala melletti falra Buday György Rózsa Sándorát.

Ebben a kicsi, 4x3 méteres szobában fogadta Veres Péter legtöbbször a vendégeit. Egyszer Tamási Áront találtam nála, máskor Sarkadi Imre és Szeberényi Lehel nyomába érkeztem, ismét máskor külföldi írók érkezését várta; ebbe a kis szobába beszélgetett még Vorosilov marsallal is. Parasztok, írók, hazai és határon kívüli magyarok keresték; míg élt, szinte búcsújáró

hely volt ez a kis ház, akárcsak Stószon a Fábry Zoltán háza. Hozta kiki a maga gondját, bánatát, s vitte a reményt. Vagy legalábbis a felismerést, hogy mik is sorrendben a legfontosabb kérdések. Mert már néhány mondatával is világosságot tudott teremteni.

A házhoz hívtakkal különben többnyire hosszan beszélgetett. Velem is, már legelőször is. Két óraker találkoztunk és setét este volt, mikor elengedett. Az idő gyorsan telt, néhányszor, mikor szóhoz jutottam, mondtam is, hogy most már illene mennem. Ráérsz, mondta, majd ha megyek sétálni, elkísérek egy darabig. Napszállat felé vette is a botját: gyerünk. De nem a legközelebbi megállóhoz kísért, hanem a következőhöz, majd az utána következőhöz, aztán megint a következőhöz, ha nagyon belemelegedett egy-egy kérdésbe, meg-megálltunk, úgy magyarázott. Lassan leértünk a Pasarétre – elég jó távolság az a Gárdonyi utcától – s ott bocsájtott utamra.

*

Ezek a látogatások és séták aztán elég gyakran megismétlődtek. Ha sokáig nem kerültem elé, telefonon hívott vagy üzent: Mihály, beszélünk kellene. Persze, hogy mentem, azonnal, hogyne mentem volna. Mindig a kis-házban fogadott, akkor is, mikor már felépítette az utca felőli részén a családi házat. Csak két szobást, piros cserepest, de pincével, mint amelyet újjárosson épített volna parasztember korában, ha telt volna rá. A változás csak annyi volt, hogy az utolsó esztendőben olykor már egy-egy kis pálinkával is megkínált – korábban mindig csak almával, dióval, ha volt kéznél – s néhány percre odahívta kedves feleségét is, az oly sokszor megírt Nádasdi Julcsát, vagy búcsúzáskor bevitt hozzá egy-egy kis időre az új házba, mintegy jelezve, hogy családirag sem tekint idegennek.

Holtig bánhatom, hogy nem jegyeztem fel pontosan a szavait: azokról az esztendőkről alighanem ez lehetne az egyik leghitelesebb híradás. Mert mindenről beszélt: az időjárásról, az álmairól, a parlagon maradt földekről, a nagy politikáról, a Népszabadság rossz cikkeiről, saját alakjairól és a jelentkező írókról. Még azt is megengedte magának előttem, hogy kedvetlen legyen. Sebeiről műveiben nem igen beszélt, ha csak ketten voltunk, olyankor a fájdalomairól és a sérelmeiről is szólt. Beszélgető társnak gyenge voltam nagyon, hallgatni azonban tudtam: őriztem a szavait. S neki erre is szüksége volt. Olykor-olykor kérdeztem, legtöbbször csendesesen hallgattam. És pironkodtam is eleget. Gyakran kiderült ugyanis, hogy nemcsak a kásafüvet nem ismerem, pedig hát még én is eleget kapáltam, s juhval is jártam – de még a szakmám-ba tartozó könyvek és tanulmányok egy részét is hamarabb vette kézbe Péter bácsi, mint én. Mindenről tudott, minden érdemes magyarul megjelenő szép-irodalmi és történelmi művet olvasott.

*

Az író-olvasó találkozókon is ezt tapasztalhattam.

Ezekről a találkozókról azonban más vonatkozásban is érdemes szólni. A 60-as évek derekától kezdve, ahogy lehetővé vált számára, gyakran járt ilyen találkozásokra. Fárasztotta ugyan erősen, előtte való nap az izgalomtól nem tudott rendesen dolgozni, a következő nap az úti töredelemről, de azért szívesen ment. Nemcsak régi országjáró szenvedélyének engedve, hogy minden

tájat és minden emberi közösséget közelről megismerjen, de emberi érzésből is: aki beszélni akar velem, hadd beszélhessen. Nem elégedtem meg sohasem a látványos találkozással; mindenütt szóra bírta hallgatóit. Némelyik találkozója négy-öt óra hosszát is tartott. Addig nem engedte bezárni a beszélgetést, míg valakinek kérdése volt. Hátha nem jöhetnek többet ide – mondta –, ne mondhasssa senki, hogy akart beszélni Veres Péterrel, s nem került rá sor.

Legjobban egyedül szeretett menni az író-olvasó találkozóra, már csak azért is, hogy több ideje maradjon a beszélgetésre, de azért engem is többször vitt magával, vagy legalábbis nem bánta, ha én is ott vagyok. Így lehettem vele többek között Kecskeméten, Hódmezővásárhelyen Nyiregyházán, Debrecenben, Csepelen, Szatmárban – Beregben, sőt Szlovákiában is, Nyitrán, Pozsonyban és Dunaszerdahelyen.

Mindenüvé öröme volt vele menni. Szinte szikrázott körülötte a levegő, a találkozások mindenütt ünneppé fényesedtek.

Különösen Szatmárban, legalábbis az én emlékezetem szerint. Illetve hát Beregben is, mert a Beregi Napokon voltunk 1965 márciusában. Többen is, sokan. Ott volt Veres Péter mellett még Szabó Pál, Féja Géza és Urbán Ernő is. Nem tudom, kinek juthatott eszébe, hogy a fényes – de akkor még homályosítani kívánt – nagyokat meghívják. Volt ebben talán némi jóvátételi szándék is: valamivel korábban nagyon csúfosan bántak némely szabolcsi illetékesek Illyéssel. Gondoskodtak, hogy ne legyen érdemes közönsége. Pedig hát Illyés kedvvel, Váci Mihály baráti hívására ment, hogy egy forradalmas hagyományú néppel közelebbről ismerkedjen. A beregi részek emberei mindenesetre rendesek voltak, jól szerveztek. Tarpán vagy háromszázötvenen voltak, Gelényesen, egy nyolcszáz lelkes faluban legalább ennyien, még a karonülő gyerekeket is elhozták. S Veres Péter mindenkivel szót talált. Naményban a diákok és értelmiségiek előtt beszélt; itt is hangot talált. Előbb a humán értelmiség jövőbeli szerepéről szólt szabadon, aztán a Ki ismer engem c. írását olvasta fel. A fontosabbnak vélt mondatoknál meg-megszakította az olvasást és külön kis előadásokat íktatott be, például az öltözködésről, a táncokról. Még a humor se hiányzott előadásából, tréfálkozott is: miért jár például csizmában. Sok fényes előadást hallottam már, neves emberektől, de senki úgy nem tudta eltalálni a hangot, mindjárt az első mondatnál, mint Péter bácsi, s úgy meggondolkodtatni, s magával vinni az egybegyülteket, hogy még az órák múlását se vegyék észre.

A beregi ünnepek három napig tartottak. Író-olvasó találkozók természetesen csak este lehettek –, már kezdődtek a tavaszi munkák – a délelőtt és a déli órák szabadok maradtak. Máshonnan, Fehérvárról, Kecskemétről, de még Hódmezővásárhelyről is hazament Péter bácsi a találkozás után – ha csak tehetne, otthon tért aludni, a maga ágyában – ilyen messziről azonban nem lehetett. Tétlenkedni pedig még egy délelőtnyt sem akart. Te Mihály – mondta az első reggelen –, te itthon vagy. Ezt a sarkát az országnak nem nagyon ismerem, a Tiszahát, Szatmár, Bereg valahogy kiesett az útjaimból. Csécse is itt van a közelben, s még nem jártam ott. Nem szeretnék addig meghalni, míg nem látom a Zsiga bácsi szülőházát. – Ekkor hallottam először a halálról szót ejteni. Olyan valószínűtlenül hangzott, hogy még szólni se lehetett rá. Piros volt, derűs, mint akinek legalább száz esztendőre van életbiztosítása. Jó kedvemben magam is visszafiatalodtam néhány esztendőt; diáknak éreztem magam újra, szerencsés diáknak, aki végre megmutathatja, hogy minden van otthon igazán. Szatmárról szólhatok, a szülőföldemről, méghozzá Veres Péternek.

Spizák Bandi, a volt nyíregyházi diáktárs, akkor naményi tanácselnök már is állt elő a kocsival, s indultunk. Azonnal, gyorsan, csak – bocsásanak meg az egek a kegyes csalásért – nem a legrövidebb úton mentünk. És nem is Csécsére, hanem Hodászra, Vaján keresztül. Hiszen Csécsét én is csak vendégként ismertem, csak a papját, tanítóját, s azokat a családokat, amelyekben a nagyapák valamikor Móricz Zsigmond osztálytársai voltak, a Tiszahátat is csak nagyjából, az irodalomból, meg apám, bátyáim szavaiból, akik legénykorukban erre hajtogatták a nyáját, de Szatmár nyíri részein szinte a dűlőutakat is tudtam, s Hodászon minden házban otthon voltam. A régi szép család már bomladozott ugyan, apámat már eltemettük, de még élt édesanyám, még élt a legszelidebb néném, s még tűrhető barátságban éltek, s mind hazajártak a testvérek és a rokonok. Tíz testvér, vagy harminc unoka és dédunoka fényképe mosolygott a falakról. A ház tele volt mindig rokonokkal és jó emberekkel.

Ide igyekeztünk. A közbeeső falukban is meg-megálltunk, egykori iskolatársaim tanítottak mindenütt, még a határban is többször, ha ismerős kerülővel fogatossal, rokonnal vagy dolgai után járó parasztemberrel találkoztunk. Pár perc múlva, ha felismerték Veres Pétert, már egy kis sereglet vette körül a kocsit. Ide is, oda is hívogattak bennünket: csak egy szóra, csak egy pohár borra menjünk be. Veres Péter nem tiltakozott, látta, miről van szó, csak sürgetett, hogy menjünk már tovább, mert még nagy út van előttünk. Hosszabbban nem is időztünk sehol, siettünk haza.

Már amennyire lehetett, mert a köves útról letérve, csak bukdácsolva haladhatott a nagy fekete Volga a faluszéli házhoz. Olyan csendesen, hogy az utcán járók szemügyre vehették – s felismerhették – a kocsiban ülő ritka vendéget.

S még jóformán le sem tanyáztunk, máris kopogtattak a szomszédok. A tizedik házból is, olyan is, aki csak szökőévenként járt nálunk. Ha más nem jutott eszükbe, hát azzal nyitottak be, hogy nem volna-e egy csupor édestej, mert kalácsot szeretnének sütni. Pedig hát jól tudták, hogy már borjú sincs évek óta az udvaron, máról se volt, az is összedőlt . . . Anyámnak, szegénynek, szinte a szava is elállt örömeiben: Veres Péter az ő kis házában. A népek közül csak Berti bácsi szólalt meg egyenesen, a szemben lakó szomszéd: Mán engedelmet. Hadd lássam, milyen az a Veres Péter. – Többet ő sem mondott egyelőre, csak összefonta hatalmas mellén a két kezét és nézett, mint a gyermek, aki üdvözítőjét látja.

Csak Péter bácsi érezte változatlanul rendes útján a világot, olyan mozdulattal tette kalapját és nagyujjasát a magasra vetett ágyra, mintha Hodászon nőtt volna fel, s úgy ült az asztal mellé, mintha mindig is ott ült volna a tükör alatt, a komót előtt, mint egykor apám, s tartotta szóval a begyült népeket. (Később jártam Balmazújvároson, láttam a Kadarcs utcai kis házat, amelyikben Veres Péter dolgozott. Ugyanolyan volt a beosztása, mint a mi házunknak, ott volt a komót, az asztal, az ágyak; a fényképek is úgy voltak felaggatva a falra.)

Közben telt az asztal; ami csak volt a háznál és a szomszédban lakó sógoroméknál, meg Juhánka néniéknél, minden előkerült. Péter bácsi azonban nem ivott most sem, csak koccintott az „ökonómia” kedvéért, az ennivalókból is éppen csak csipegetett, nehogy megbántsa az asszonyokat. Az étkezésben is szerette megtartani a rendet, az „össze-vissza” való evést helytelenítette. S mintha a vendéglátás szatmári módját is sokallta volna. Az asztalnál nem

szólt, de mikor a kocsiba beültünk, megjegyezte: feléjük, Hajdúban ez nincs. Ez itt a dzsentri hatás lehet. Náluk a váratlanul érkező kedves vendég elé is csak kenyeret-szalonnát tesznek és retket, ha van. Újvároson még Szilveszterkor sem volt vigasság; egyik novellájában meg is írta: korán lefeküdtek az emberek.

Próbáltam mondani a magam igazát: Szatmár más világ, nem a dzsentri öröksége ez a szíves-látás, hanem a szép emberség és meleg szív törvénye. Rámhagyta. Adott helyzetben ezen mért is vitázott volna. Tudhatta, ez a szíves-látás nem akármilyen vendégnek szólt, hanem Veres Péternek. A vérükből való vérnek. Akinél jobban emberben még sohasem bíztak. Ezért is akartak a következő helységekben, Meggyesen, Szalkán újra vendégelni bennünket, sőt már Hodászon is, a szomszéd utcában. Csécsére nem is értünk el akkor nap. Szalkáról egyenesen Tarpára mentünk, nehogy elkéssünk az esti rendezvényről.

*

Másnap délelőtt aztán egyenesebb úton indultunk Csécsére. Nem is álltunk meg olyan sok helyen, csak Turistvándiban, a gépész háznál és a vízimalomnál időztünk, de csak a Móricz- emlékek kedvéért. Erre az útra még többen kísértük Péter bácsit, mint az előző nap; de sok újat együtt sem tudtunk neki mondani. Mindent tudott, amit tudni lehet, még a századeleji Szatmárról is – süldőfiúként a csengeri határban szedte a répát, újvárosi summásokkal. Kérdezgetett ugyan bennünket egy-egy falunév eredetéről, a csapadék eloszlásáról, a termelési eredményekről, de többnyire maga adta meg a választ. Még a beregi himzés jazig vagy milyen rokonságáról is tudott.

Egy óra tájban értünk Csécsére. Öreg parasztember állt a Móricz-ház előtt. Fogadta ugyan a köszönésünket, de nem mutatott valami barátságos arcot. Szíveskedjék mondani, ezt a házat építette volna Móricz Bálint? Azt mondják – morogta a foga közt. Mióta tetszik itt lakni? Hol dolgozik bátyám? Hány lánca földje volt? Gyerekei merre vannak? Ki most a tiszteletes? Milyen beszédű? Oda valósi vagyok, akaratlanul is azzal a kiejtéssel beszélek és fűzöm a szavakat, de a morcos öreg magyar csak nem ügyelt rám. Kitarтоán nézett, hümmögve és behúzott nyakkal az eresz alá, mintha valami látomás lett volna ott, s mintha mi ott se lettünk volna.

Péter bácsi jött segítségemre, de úgy tetszett, ő is hiába. Kend az ötösök-nél szolgált? Kérdezte Péter bácsi, közös témát keresve, tudva, hogy ennek a tájnak a népe nagyjából a szatmári ezredben szolgált. Én ott – hümmögte az öreg. Ott volt kend a Piavénál is, mondta Péter bácsi teljes bizonyossággal s hozzátette, hogy ő is ott szolgált, ő meg a debreceni ezredhez rukkolt be annak idején. Voltam ott is – hümmögött tovább az öreg, s a fejét elmozdította a másik oldalra, tudomásunkra hozva, hogy mehetnénk már a jöfenébe. A beszélgetés hát megint elakadt, jobban mondva el sem indulhatott ezen a szalon sem. Néhány másodpercnyi hallgatás után Péter bácsi szólt újra. Ha ebéd után vannak, nem lehetne megnézni belülről a házat?

Mit mondhatott erre még egy morgós vén ember is, ha egyszer szatmári? Felőlem nézhetik – morogta, s hátrább lépve most a föld felé fordította a fejét, s a macskalyukat – mert az is van a házon – kezdte vizitába venni, mintha az lett volna számára a legfontosabb napi feladat.

Egyvégű a ház, kicsi, nádas, süveges tetejű, mestergerendás, amelyeneket

a mesekönyvbe szoktak rajzolni. Talán még gólyafészek is volt a tetején; erre már nem emlékszem pontosan.

Péter bácsi lépett be először a pitvarba, s hangosan köszönt. Kicsi, fekete kendős öregasszony fogadta a tükörtliszta szobából. Hunyorogva jött elénk, könyvvel kezében. Szívesebben, de nem túlságosan örvendezve a váratlanul érkező látogatóknak.

Veres Péter – mutatkozott be Péter bácsi érthetőn, de nem hangsúlyosan, mintha szomszédfalusi parasztember lett volna, a gazda katonakori cimborája.

A kis öregasszonykában szinte megállt az ütő? Kicsoda? Mit mondott? Veres Péter – ismételte Péter bácsi egy árnyalattal halkabban és mosolygósabban. Még a bajusza is mosolyra simult. – Veres Péter, Veres Péter? Igazán? Csak tán nem az, aki a plakáton volt? – Csodálkozott és örvendezett az asszonyka lelkesülten. Legalább negyven esztendő fiatalodott vissza, lányosan fénylett a szeme. Felegyenesedett a mestergerendáig. Péter bácsi szelíden a „mégis érdemes volt” boldog érzésével bölintott: ő volna az.

Ennyi elég volt, a kicsi asszonyka kárálva, szinte táncosan lépegetett a küszöbhez. Hol vagy hé? Hallod, hé, ki van itt? Hallod? Veres Péter, Veres Péter van itt, aki a plakáton volt.

Az öreg egy kicsit lustán hallott, nem is igen volt már kíváncsi az asszony beszédére, de valahogy most megérezte a feleség hangján, hogy valami rendkívüli dologról lehet szó. Tölcsért formált a tenyeréből, s amit már régen tehetett: érdeklődve figyelte az asszonya szavát. S a feleség mondta, egyre lelkesültebben: Veres Péter van itt, hé, maga Veres Péter, tudod, aki a plakáton volt... Úgy mondta ezt, olyan hangsúllyal, olyan lelkesülten, mint Tarpán Esze Gábor anyósa, az öreg parasztasszony, mikor ráismert Veres Péterre: igen, hogyné ismerné, még abból az időből, mikor jött Tivadar felől befele... Tivadar felől befele... Úgy mondta ezt, ahogy Esze Tamás talpasai mondhatták valamikor, mikor a nagyságos fejedelem, Rákóczi Ferenc jött Lengyelország felől, a szabadság kibontott zászlóival. Mert mi felénk, Szatmárban, a szóhasználat szerint a fejedelmek és a hadseregek jöttek befele. Járt Veres Péter korábban erre, vagy csak az öreg mama képzelte így? A plakátot vélte valósággá elevenedni? Az biztos, hogy a megorva, bizalmatlan öreg paraszt egyszerre megváltozott a hírre: legényes lett, megint bizakodóvá, az élettől sokat váró, sorsát változtatni remélő és akaró férfivá.

S már mindenről beszélt, folyékonyan, az előbb elhallgatott kérdésekre is válaszolt: Lehet, hogy csakugyan Móricz Bálint építette ezt a házat valamikor, ő a szatmári ezredben szolgált, a századból alig néhányan maradtak valamelyik isonzói csatában, volt neki vagy tizenkét lánca földje, de be kellett vinni a tsz-be; most vesszővágni jár... Egész belémelegedett a beszédbe, mondta, mondta a sorsát, nem lázadozva, nem gyűlölködve, csak tényszerűen, ahogy Jó György, a magosligeti szegényember mondja Móricz Zsigmond Boldog emberében a maga keserves életét. „Az a baj, – summázta végül a maga sok-sok esztendő alatt kialakított véleményét –, hogy akkor nem mi győztünk.”

Péter bácsi látható örömmel hallgatta az öreget, de nem helyeselt, s nem is szállt bele a vitába, még azt se kérdezte meg, hogy parasztpárti volt-e, csak annyit jegyzett meg: helyreigazodnak a dolgok.

Aztán a mamához fordult: könyvet látott a kezében, mikor jöttünk, mit olvas, hogy tetszik? Valami gyöngébb történelmi életrajzot olvasott a mama, Péter bácsi Móricz Erdélyét ajánlotta inkább. Olvastam én, mondta a néni,

jó könyv lett volna, csak sok benne a szerelmeskedés. Az a Báthory tűzrevaló egy ember. Hogy miket is írt az a Móricz Zsigmond. Hogy lehet olyanokat kitalálni. – Péter bácsi mosolygott, aztán kezdte türelmesen magyarázni, hogy mit is jelent itt a szerelem. S hogy nem a szerelem a Tündéerkertben a fontos, hanem Bethlen Gábor. S hogy Bethlen milyen nagy fejedelme volt a magyarságnak, milyen nagy dolgokat akart. S mindezt olyan alapossággal fejtegette, s olyan becsülő komolysággal, mintha legalábbis egy irodalomszakos tanár helytelen elképzelésével állította volna szembe a magáét, az igaznak hittet.

Fejtegetéseit már nemcsak a mama hallgatta áhítattal, de az öreg gazda is, akit pedig aligha érdekelt valaha is az irodalom, és egy kisiskolás leányka, a szomszédból. A kislánynak, ahogy illik, pénzt adott cukorra. Ha jól láttam, egy papírpénzt hajtogatott a kicsi markába.

Nem sokáig lehettünk bent, de mikor búcsúzkodni kezdtünk, a kis asszonyka már csomagolni akart valami harapnivalót az útra, nehogy megéhezünk, s a házigazda is úgy búcsúzott, kezet rázva, hogy visszavár bennünket, ha erre járunk, nehogy elkerüljük a házat. Legalább egy hétre jöjjünk Csécsére. Legyünk az ő vendégei.

A Móricz-háztól gyalogosan sétáltunk a templomig, Csécse egyetlen utcáján. Vasárnapi kora délután volt, szinte zsoldárok úsztak a levegőben. A fiatal tiszteletes – távoli Móricz-rokon – nyitotta ki a templomot. Háromszáz ember se lakott Csécsén, mikor építették, fatoronnyal, csengő harangokkal, a szószék, a karzat, Móricz Zsigmond templomépítő papi őseinek az emléket is őrzi. Levett kalappal, a történelmet idézőn nézte Péter bácsi a kicsi templomot, szívében a fehér fal és a fekete zsoldár emlékével.

Itt sem voltunk sokáig. De ez a kis idő is elég volt, hogy elinduljon Csécsén a hír: látták befele jönni Veres Pétert, Milota felől. A Móricz-háznál időzött valamelyest, onnan a templomba ment. Mikor a templom felé sétáltunk, embert se igen láttunk az utcán, most hogy a templomból kiléptünk, a cinterem előtt már fekete kalapos magyarok ácsorogtak várakozón, s a kisajtókban asszonynépek és gyerekek nézelődtek. Csak Szabó Pálra nézhettek így, amerre ismerték, annak simogatták még a kocsiját is a kezek és a tekintetek. Benne is a szegénység emberét tisztelték. Az embert, a közülük valót.

A LÍRAISÁG ÉS A MAI DRÁMA

Az egyfelvonásos mint lírai élmény adekvát színpadi műformája

Dolgozatunk eme részében nem azokról az egyfelvonásosokról, s nem azok elvi problémáiról szólunk, amelyek azáltal egyfelvonásosok, mert terjedelmük rövid. Az egyfelvonásosról általában azt is szokták mondani, hogy az „olyan színpadi előadásra készült alkotás, melyet megszakítás, azaz szünet nélkül, egyfolytában adnak elő”. (Osztovits Levente utószava A játszma vége című kötethez.) Analógiaként említik a gázok törvényét, „hogy ha valamely gázt összenyomunk, tulajdonságai is megváltoznak: a mennyiségi változás minőségi változással jár”, azaz „Az egyfelvonásos írója... amit elveszít a valóságanyag szűkítésében, azt visszanyeri intenzitásában”. Más megközelítés azt mondja: „Mint megkülönböztetett drámai típus, az egyfelvonásos a szereplők számában, valamint a jelenetek változásában korlátozott. Egy színhelyen két vagy három szereplő, ez a tipikus. Egy egyszerű esemény, csak azzal a szükséges expozícióval, amely megalapozza az események azon láncolatát, mely ahhoz vezet, komplikált mellékcelegmény nélkül. A csúcspont gyakran a dráma befejező momentumában következik be”. (A Reader's Guide to Literary Terms.) A Színházi Kislexikon ennyit mond róla: „Egyfelvonásos kisebb terjedelmű, felvonásos tagolás nélküli színmű, főleg a vígjátéki műfajban gyakori”. Az egyfelvonásos az ezek vagy az ezekhez hasonló meghatározások szerint tehát lényegében majdnem olyan, mint egy három vagy öt felvonásos hagyományos-dráma. Amiben különbözik az annyi, hogy rövidebb, sűrítettebb, amit a szereplők száma, a kevés vagy éppen egyetlen színhely, a mellékcelegmények hiánya, valamint az jelent, hogy szünet közbeiktatása nélkül adják elő.

A drámatörténetből kétségtelenül számos példát idézhetünk, amely ezeket a megállapításokat igazolja. Pl. Molière, Kleist, Musset, Strindberg, Csehov sok művét említhetjük. Am annak ellenére, hogy Apollinaire, Tzara, az izmusok más képviselői, illetőleg Beckett, Ionesco, Tardieu, Pinter, Th. Wilder, Mrozek stb. sok rövid terjedelmű művére az előbbi megállapítások is érvényesek, mégis lényegbeli különbséget fedezhetünk fel az előbb felsorolt két szerzőcsoport egyfelvonásosai között. Ebben az összefüggésben nem az adott művek mondanivalója, ideológiája, világképe közötti különbség a fontos számunkra, hanem a felépítettségük között észrevehető.

A különbség lényegében egyetlen mondatban megfogalmazható: a második szerzőcsoport jónéhány műve (van olyan, akié mind) mélyén lírai értelemben értett statikus alapélmény található és a művek a misztérium-dráma módosított modellje szerint épülnek fel, azaz alapvetően felhasználják a drámában a lírai műfajcsoportban használatos eszközöket; míg az első szerzőcsoport művei folyamatot, cselekvést, történést ábrázolnak, s a művek a hagyományos-dráma teljes, vagy hiányos modellje szerint épülnek fel.

Ezen a ponton szólnunk kell arról, hogy az egyfelvonásosok egy bizonyos fajtáját, mint lírai drámát szokták meghatározni. Különösképp német nyelvterületen lírai drámának nevezik a 18. század végén, a 19. század elején kedvelt egyfelvonásos formát. Ezekről néha, mint „lélek-drámákról” is beszélnek. Alapjellemzőjük a lírai alaphang (Grundstimmung). Mások egyszerűen „színpadi darab” az elnevezésük. Ez utóbbit azok a művek kapják, amelyek elsősorban a zenével összekötöttek, azaz az opera és kantáta szövegkönyvek, a melodramák stb. J. J. Rousseau Pygmalionja, Herder Brutusa és Philoktet-je, Wieland Die Wahl des Herkules-e, Goethe Proserpina-ja körülbelül azok a művek, amelyek az előbbi értelemben kapják a lírai dráma elnevezést. Eme műfaj legszebb és legnagyobb értékű megnyilvánulását Hugo von Hofmannsthal kis terjedelmű színműveiben látják.

Ebben a dolgozatban szándékosan elemeztünk eddig olyan műveket, amelyek (A vakok kivételével) terjedelmüknél fogva nem nevezhetők egyfelvonásosnak. Ugyancsak A vakok kivételével egyiket sem szünet nélkül, folyamatosan történő előadásra szánta az író; mind-egyiket felvonásokra, illetve részekre osztották. Az elemzett művek mélyén azonban a statikus, lírai élmény megtalálható, s bennük észrevehető a lírai eszközök igen lényeges jelentőségű behatolása a dráma műfajába. Annak ellenére, hogy az elemzett művek ter-

jedelemben nem egyfelvonásosok, egyetlen egy kivételével tökéletesen megvalósítják azokat az elvi tényezőket, amelyek egy másik fajta egyfelvonásosra jellemzőek.

Eme másik fajta egyfelvonásos a lírai alapélmény legadekvátabb színpadi műformája, s erről azt is mondhatjuk, hogy a misztérium-dráma modelljének legadekvátabb mai megfelelője. Véleményünk szerint ez az alapvetően és szükségszerűen rövid terjedelemtől eltekintve minden más sajátosságában különbözik azoktól az egyfelvonásosoktól, amelyekre a fejezet elején említett meghatározások illenek. Azok ui. megítélésünk szerint nem mások, mint rövid és egyszerű konfliktust megvalósító hagyományos-drámák, s éppen ezért, amikor ebben a fejezetben a hagyományos-dráma meghatározást említjük, a hagyományos-dráma modellje szerint felépülő egyfelvonásosra is gondolunk.

A drámák elemzése során többször utaltunk a lírai élményt tükröző művek létrejöttére. A mű alapján az író lírai, statikus élménye található. Szeretnénk erősen hangsúlyozni, hogy amikor élményről beszélünk, a költői-írói élményről beszélünk, s nem általában az élményről. Természetesen van írói élmény, amely nem statikus, azaz amelyik egy emberi történésről, cselekvés-sorról kapott élmény, azaz amelyeknek összetevői az időben szükségszerűen elválasztottak. Úgy véljük, majdnem minden regény, illetve hagyományos-dráma milyén olyan cselekvés-sor élménye található, amely épp magával a cselekmény-sorral fejezhető ki a legjobban. Az írói élmény eme másfajta drámai művekben általában az emberi élet valamely általános jellemzőjéről való statikus élmény. Az élmény tartalma az, hogy mi az ember alapvető helye-helyzete a világban, mi az ember lényege, melyek az emberi életek legfontosabb jellemzői stb. A statikus élmény nem foglal magában semmi olyasmit, aminek az értelme szükségképpen folyamat révén derül ki, s így szükségképpen csak folyamatban mutatható meg. Az élmény összetevői, a képmások, ezért nem is cselekszenek a szó elsődleges szótári értelmében; nincs olyan okuk, amely tettekre készítetné őket, s nincs olyan céljuk, amely egy folyamat (tehát cselekvés-etapok) révén érhető el. Az élmény egy helyzetről, egy állapotról való élmény, s annak milyenségi fokát mutatja meg.

Az író statikus élménye természetesen valamiféle csomópontokhoz „tapad”, vagy valamiféle összetevők révén alakul ki teljessé. Egy lírai versben – ahogy dolgozatunk megfelelő helyén láthattuk – az élmény szóképekben rögzítődik, azok összetevői a kifejezésben szóképek voltak. Az összetevők úgy kerülnek a kifejezett élménybe, hogy az elején bizonytalanul és homályosan és csak „megérezkelt” módon élő élmény konkrétizálódik, épp azokban a szóképekben és azok révén, amelyek azután az élményt rögzítik és egyben közvetítik is az olvasónak. Az első konkrétizált összetevő, az első szókép asszociáció révén hozza be az élménybe a második konkrét tényezőt, második szóképet, s azután ezek külön, vagy együtt a harmadikat és így tovább. (Az élmény konkrét kialakulása, szélesedése természetesen sokkal bonyolultabb minden konkrét esetben; mi csak az elvi vázát mondjuk el.) Az íróban eredetileg homályos, bizonytalan, csak „megérezkelt” módon élő élmény így világossá, konkrétá és kifejezhetővé lesz, azaz rögzítődik. Az élményösszetevők így kidolgozottá, megfogalmazhatókká lettek, azaz egyben átadhatókká, az olvasó élményét vezérelhetőkké. Élményt és élményösszetevőt csak az elemzés során választhatjuk szét, mesterséges úton, hiszen az élményösszetevők nélkül az élményről nem tudunk semmit.

Láttuk, hogy az élményösszetevők, ha drámai, színpadi értelemben adekvátak, akkor szereplőkké, alakokká, színészi eljátszásra, megjelenítésre lehetőséget adó, mert csak saját szavaikon keresztül megjelenő és megnyilvánuló figurákká válnak. Ezeket neveztük képmásoknak. E képmások semmiképp nem jellemek. Nemcsak azért, mert jellem hitelesen cselekvés nélkül, csak elmondott szavain keresztül nem mutatkozhat meg. Egy ember mondhat olyan monológot, amelyből jelleme kiderülhet. Ám az ilyen szöveg nem színpadra, legfeljebb pódiumra való; és akció, cselekvés nélkül nem lesz a szó hiteles. Érdekes lehet, a hallgató, ha élettapasztalatával összeveti, még el is fogadhatja reális, valódi jellemnek, de végső soron és elvileg a monológ szavait nem igazolja semmi. Elvileg sokkal fontosabb azonban az, hogy az élményösszetevők azért nem jellemek, mert egy statikus élményt rögzítenek és közvetítenek. A statikus élmény, a helyzetről, állapotról való élmény nem rögzíthető jellemekben; a jellem valamiféle „mozgás”, térben és időben és más jellemekhez való viszonyulásában történő megnyilvánulás nélkül nincsen (csak legfeljebb potenciálisan); s így egy statikus élmény rögzítésére és közvetítésére teljesen alkalmatlan. Statikus élményt jellemekbe rögzíteni contradictio in adiecto. Többek között azért is önellentmondás, mert a statikus élmény, a statikus helyzet milyenségéről való élmény, s a statikus helyzet milyenségét jellem nem tudja kifejezni.

Ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy az élményösszetevők, illetőleg a képmások nem rendelkeznek viszonyal. Sőt. Létezésüket, az élményben való megjelenésüket épp annak köszönhetik, hogy rendelkeznek valamivel, ami révén egy másik képmás behozhatja az

élménybe, azaz rendelkeznek valamivel, amivel egy viszonyt létesíthetnek. Ez végül is egyet jelent azzal, hogy rendelkeznek valami olyasmivel, ami az élmény egyik részének a rögzítésére és közvetítésére alkalmasa teszi őket. A képmások így magának az élménynek egy-egy másfajta jellegét, arculatát, részét valósítják meg és fejezik is ki. Láttuk, hogy a képmások más-sága szoros összefüggésben van e művek feszültségével; pontosabban eme más-ság is eredményezi, hozza létre a néző tudatában a feszültséget. A képmások közötti viszony – ismét a jelenség természeténél fogva – csak asszociációs kapcsolat lehet, a viszony az asszociáció lehetősége miatt valósul meg. Am ez az asszociációs kapcsolat csak az élmény egészéhez való viszonylatában jön létre, azaz az egyik képmás csak azt állíthatja maga mellé másik képmásként – az élmény egészét kifejezendő és világosabbá teendő –, amelyik az élmény egészének a világosabbá és teljesebbé tételéhez szükséges; és nem azt, amelyikkel csak önmaga kerülhet, akár önmagát megvilágosítandó, kapcsolatba. A képmások kapcsolata, viszonya tehát nem önmaguk megmutatására való, hanem az élmény egészének a megmutatására. A képmások maga-megmutatásáról nem is beszélhetünk, egyszerűen azért, mert pl. a Próbababa egy adott élménytől függetlenül egészen más értelmet és jelentést hordoz, mint pl. Lorca élményében. De ha olyan képmásokat nézünk, mint pl. a Kisértők, észrevehetjük, hogy más élményben más tartalmú a kísértés. A jellem viszonylatai és viszonyai ezzel szemben arra szolgálnak, hogy magát a jellemet ismerjük meg, azaz önmaguk megmutatására. Ez még akkor is így van, ha a jellem viszonya az önmaga megmutatásán túl esetleg külön jelentést, értelmet, mondanivalót stb. hordoz. Egy adott jellem más történetben, más konfliktusban, mint jellem nem is változhat, önmaga lényegében nem módosulhat.

A statikus lírai élmény összetevői a drámai művekben a szóképekből lett képmások. Ezeknek az előbbieket következtében asszociáció révén lesz kapcsolatuk, viszonyuk egymáshoz. Ez a viszony hozza létre, hogy éppúgy, mint a lírai vers szóképei, a képmások is összefűzöttek, egymásba áthatolók, hisz valamelyik jellemzőjük az adott összefüggésben, azaz az élményben azonos. A Gyilkosság a székesegyházban négy Kisértője és négy Lovagja nemcsak számukban azonos. A négy Kisértő és a négy Lovag is más-más módon ugyan, de a rossz eszközei. Ugyanakkor mind a Kisértők, mind a Lovagok világi, földi, érdek-igazságokat mondanak, szemben az isteni, illetve a magasabb etikai szféra igazságaival, amelyektől az érsek valósít meg. A Kisértők magasabb szinten eszközei a rossznak, mint a Lovagok; világi, földi, érdek-igazságaik kevésbé nyilvánvalóak, mint a Lovagoké. Amivel a négy Kisértő kísért, ugyanaz jelenik meg más arculatát mutatva a Lovagok végső magyarázkodásában. Az első három Kisértő az érsek érdekeit emlegeti, a régi vídamságot, annak ismét bekövetkezhető voltát, a kancellárság objektív és pozitív előnyeit, hasznát, a bárókkal való szövetség lehetőségét, tehát csupa olyasmit – igaz, hogy teljesen absztrakt és nem-konkrét módon –, ami az érseknek személy szerint is lehetne érdeke, különösképp, ha összehasonlítjuk ezek visszautasítása esetén bekövetkező ellenkezőjével, a mártírhalállal, ami földi értelemben semmiképp nem lehet az érsek érdeke. A négy Lovag azt magyarázza először, hogy nekik a gyilkosság végrehajtásából nem volt semmi egyéni hasznuk, az nem volt az ő egyéni érdekük. Így a képmások összefűzöttsége megmutatja, hogy a földi érdek-igazság okvetlenül alacsonyabb, az elioti vélemény szerint. Hiszen a Lovagok épp mint etikai pozitívumot emlegetik, hogy őket földi érdek-igazság nem vezette. A negyedik Kisértő a göggel kísért, azzal, hogy Becket Tamás *csak* azért akar vértanú lenni, mert tudja „A szent és a vértanú sírból uralkodik”, azaz nem úgy, mint egy király, aki ha meghal, elfelejtik és jön egy új király; és csak azért akar vértanú lenni, mert a „szentek glóriáját” nem éri el semmi, tehát szentté válni, szentté lenni a legnagyobb érték, s ez az, amiért Becket keresi a vértanúságot. A negyedik Lovag magyarázkodásában ennek egy másik arculata jelenik meg; ő lényegében azzal magyarázza, tettüknek etikailag negatív megítélését azzal akarja csökkenteni, hogy azt mondja, az érsek voltaképp öngyilkos lett, hiszen „minden eszközt felhasznált a kihívásra”, és végül megmenekülhetett volna, ha akar.

A képmásoknak ez az összefűzött, egymásra utaló volta – nevének jelentése mellett – „helyettesíti” a jellem cselekvését. A jellem cselekvésben nyilvánul meg és cselekvésben kapja meg a maga értelmét. A képmás (néven kívül) pl. abban és általa, hogy más képmásokkal kerül valahogyan összefűzöttségbe, hogy egy másik képmásba képes áthatolni. A képmások pl. a Kisértők, ahogy a mű elemzése során elmondottuk, nevükkel is hordozzák önmaguk jelentését, s szövegeiknek általa is lesz jelentése. Ahogy már az elemzés során mondtunk, a jellem neve önmagában nem jelentésteli, azaz csak megnyilvánulása révén, „mozgása” révén lesz. A képmás neve mindentől függetlenül is már jelentésteli, de ez a jelentés kizárólag ebben az összefüggésben, azaz az adott élményben lesz csak érvényes. S így a név maga is az adott élmény megmutatására, rögzítésére és közvetítésére való. Az összefűzöttség, az egymásba áthatoltság egy másik olyan tényező,

amelynek következtében a képmások megnyilvánulnak, megmutatkoznak, azaz jelentést kapnak.

Ez a tényező mutatja, és egyben jelenti, hogy a képmások sokkal inkább kontinuosak, mint a hagyományos-dráma szereplői. Ezekről megállapíthatók pl. hogy melyik csoportba tartoznak. Beszélhetünk egy mű jellemeinek rendszeréről is. De akárhonnán közelítjük meg a jellemeket, olyan csoportokat fogunk találni, legalább kettőt, amelyek diszkontinuosak. Ezekben a művekben a szereplők kontinuitása egyben azok hátterét is jelenti. A hagyományos-dráma szereplői lényegében „háttér” nélküliek, önmaguk állnak helyt önmagukért. A képmás egymagában elképzelhetetlen; az írói élménybe – ebben az összefüggésben, mint háttérbe – való beleszövöttségük állandóan jelen van és mindig is érezhető, és kell is, hogy érezhető legyen. A hagyományos-drámák jellemei között lévő viszony adja ezeknek a műveknek a „hálóját”, míg a lírai eszközöket alapvetően felhasználó művek „szövetét” az írói alapélmény. Hogy milyen szereplő kerül az előbbiekre, jórészt a jellemeik határozzák meg, hogy milyen képmások kerülnek az utóbbiakba, az írói alapélmény határozza meg. Mivel a hagyományos-drámák egymást kizáró ellentéteket, egymást kizáró jellemeikkel vonultatnak fel, a szereplők kontinuitása valahol megszakad. A lírai eszközöket alapvetően felhasználó misztérium-drámák egymást nem kizáró ellentéteket és egymást nem kizáró képmásokat vonultatnak fel, hiszen az élmény nem is tartalmazhat egymást kizáró ellentéteket; ezért tehát bennük a kontinuitás alapvető tartozék, lényeg, éppúgy, mint a lírai versekben.

Több alkalommal szoltunk már arról, hogy ezekben a művekben egy-egy jelenetet a képmásoknak a színpadi időben és térben való megvalósulása jelenti. Célszerűnek látszik, hogy ennek a megvizsgálását is a hagyományos-drámákban található jelenetek elemzésével kezdjük. Ezekben minden jelenet először is összekötő láncszem egy előző és egy következő jelenet között. Bennük épp az a fontos, hogy ezt az összekötő mozzanatot megérezkeljük. Maguk a jelenetek, a jelenet-sor elvisz egy végső eredményhez. Az egész mű értelme eme összegzésben található. Az odáig vezető út egyes láncszemei, bármennyire is szükségesek és kihagyhatatlanok, mégis másodrangú fontosságúak eme végső összegzéshez, eme végső eredményhez viszonyítva. Minden jelenet „megtette a magáét” miután lezajlott, azaz a továbbhaladáshoz szükséges tényezőt ha biztosította. A jelenetet akár „el is felejtethetjük”, ha az egészhez való hozzájárulását emlékezetünkben megtartottuk. Am az egészhez való hozzájárulása nagyobb mértékben a továbbhaladás biztosítása, kisebb mértékben a benne kibomló, megnyilvánuló jellemeik megismerése. A jelenetek értelme így az előző és a következő jelenetekhez való viszonyítás révén ragadható meg elsősorban.

Ha a jelenetekben található cselekmény-mozzanatokat összegezzük, nemcsak azt kapjuk meg, mi történt a darabban, hanem már lényeges értesülésünk van arra nézve is, mi a darab értelme.

Ezekben a művekben a jelenetek nem az egyik jelenetből a másikba való átmenetet, nem az összeköttetést biztosítják és valószínűsítik meg. E művekben az egyes jelenetek olvas-takor-láttakor valószínűleg sem állapíthatjuk meg, hogy mi lesz a következő jelenet. Hiszen ha az átmenet asszociáció révén valósul meg, nem tudhatjuk, a képmás mely részéről, milyen jellegéről indul el az asszociáció. Ha a jelenet láncszem, azaz okozat és egyben ok, a következő jelenetre valószínűséggel következethetünk. Itt egyik jelenet sem láncszem, mert maga a mű sem jelenet-sor. Mindegyik jelenetnek az értelme és jelentése önmaga és az egész viszonyából, s nem egy előtte és egy utána következő jelenethez való viszonyításból ismerhető és tudható meg. Az egész természetesen maga a statikus lírai élmény, s a mű egy statikus helyzet megmutatása, úgy hogy összetevőit, illetve képmásait egymás után elmondja az író. Nagyjából és sántító hasonlattal olyan ez, mintha az egy kézben lévő kártyalapokat, amelyek valamiféle viszonyban vannak egymással, egymás után az asztalra helyezünk. Az egymás után történő elmondás, elősorolás csak azért valósul meg, mert egyszerre csak egy dolgot tudunk elmondani, leírni. Mindaz, ami a darabban egymás utáni sorrendben jelenik meg, voltaképp az élményben egyszerre él. Folyamattá csak az elmondás időben és sorrendben megtörténhető volta kényszeríti.

A statikus lírai élmény képmásai az élményben teljesen egyenrangúak, s legfeljebb csak a központi alak emelkedik ki közülük, aki az írói élménynek úgy a tartozéka, hogy azt a színpadon meg is éli. A képmások mindegyike azonban az élményben egyidejű. Adevát elmondásuk tehát az lenne, ha az egész élményt, természetesen minden képmásával együtt egyszerre lehetne elmondani.

(Folytatjuk)

TAKÁTS GYULA

Meglelni azt

*Tízezer év kettős barlangi lét
falán meglelni azt a rést...
Nem Hádesz...*

*A fenti alvilág
csiszoltan fényes vadonában
meglelni azt a rést,
mentem, mert mondták
ott lakik:*

s tanácsot most is adna!

S a térkép:

*tüskére szúrva ott ragyog,
mint barlangján túl*

a part és az a táj...

*... Ahol a lélek és a szellem
nem különb, együtt ragyogva
– egy hajnali-hajdani korba –
fénylett, mint gyökerén virág,
mint tett szárán az értelem...*

*Mint egykor Trákiába,
– barlangod keresve Szent Iván –,
mentem Orfeusz szavára
s azóta is és egyre visz
e fordított Hádesz
s a trák dala és csillaga
meglelni azt a remetét...*

*... A rejtett számot.
A biztos szalamandra-jelt,
melyet barlangja rejt.
S hites pecséttel hozni el
a tö-mondatú kartát:*

*„– Angyal kezéből is
parancs, kitörni kardját! –”*

*... Hogy visszavívjuk, ahonnan
kicsaptak láng-palossal.
Mert zuhanva is kísért
a görcs szomjában is remény
s a mély-tudat-ernyőn a szárny,
mint rózsás felhők között
a repülők kondenz jele!*

*Hajt, kísért és fénylik
nekünk e porból is
a szép remény hite,
mint neked, szívedből fénylett
a tündér Eurydike . . .*

Fölnézve lobogódra

*Az örökkévalóból át az örökkévalóba
rövid a barlang.
És csillagokkal . . . és . . . cseppkövekkel
kivert . . .*

*És átmenőben felettünk és bennünk
mégsem ők ragyognak.
Nem a remény csillárai,
sem a könnyek oszlopai.
Csak a szavak . . .*

*A vers tüze:
a telitalálatok!*

*Egy nádszálat végy hát a kezedbe
s e tüzek fényéből szabjad ki rá a zászlód.
És fölnézve lobogódra,
mondd ki a széllel:
– Nem amelyen állok,
melyet fölöttem látsz,
e nádszálon leng,
ami enyém! –*

Bacchus könyvéből

Egyik kápolnájára

*– Ősi hitét, hogy e nép eldobta? – Ne mondd! – E tájon
Bacchusnak soha szebb s több kápolnát nem emeltek . . .
– Ennyi kicsiny pincét – s Pannónia lelke
így latinabb most és még tüzesebb a hite!*

Malomkövére

*Hús kövek őrlik a búzát és a tüzes közt
érik a szőlő . . . Már a malom köve nagy, kerek asztal.
Rajta kenyér, bor s mint az Igének a titka,
e kövön is föllángol a jel . . . Kör: képe Világnak . . .
Búza az Élet! S itt, bortól lelkes a Tűz!*

Vulkáni szerelem

Láva szívében... Homloka láng-koszorúba sugárzott...
Igy tört rá a bazalt. Am csepp villanat és
szörnyből gyöngye szerelmes dőlt a sásölű lányra
s zöld-tündér született s játszik azóta is itt.

Hetykén forgatta

- Jankovich Ferenc emlékére -

Jankoviché ez a tört nyárs és őt várja e pince.
Éles villáján hetykén forgatta a lángon
mind, ami tűzre való és már sohasem ül a Lánghoz.
Nem dalol... És nem iszik börceiden Bece-hegy!

VIRÁGBABORULT KERT

– Takáts Gyuláról, tanulmánykötete ürügyén –

Régóta várták már Takáts Gyula tisztelői, hogy megjelentesse tanulmányainak, esszéinek gyűjteményét. Az a nemzedék, mellyel indult, s melyhez tartozónak ma is büszke öntudattal vallja magát, az esszének is kiváló művelője. S az *Egy kertre emlékezve* olvasójának az az első benyomása e nagyon is tudatosan megszerkesztett kötetéről, hogy írója ebben a vonatkozásban sem méltatlan generációja legjelesebbjeihez.

Pedig voltaképp szűk perspektívából indítja kötetét. Egész ciklust szentel a szülőföld ihletésének, a táj és az irodalom kölcsönhatásának, s annak a kérdésnek, hogyan befolyásolják a gyermeki emlékképek és tapasztalatok a későbbi írókat, mit visz magával otthonról eltökélt lokálpatriotizmussal, s mit csak mint öntudatlan emlékképet. Takáts Gyula világlátásában kezdettől inkább a tudatos elemek uralkodnak: nemcsak a készülő író szemével figyelte a köréje boruló varázslatos tájat, hanem a festőével is. A gyermeki világ, Somogy leírása méltó Rippl-Rónai legszebb látomásaihoz: „Délről, honnan leghamarább éri a langyos adriai szél, az Alpok jegéből napfényre siető Dráva határolja. Északról meg tavunk melegfényű tükre és vadvizes berkeinek síkja. Szélein még annyira sem libbennek fel a dombok, mint az andocsi vörös barátok kegytemplomának tornya, de a bennszülött már így szól: itt kezdődik Baranya, amott meg Zala, a Völgység égbe nyúló lapályán túl Tolna kéklik”. S méltó az a nosztalgikus, szüntelen felszínre törő, az írásokat varázsos lebegéssel megajándékozó vágyódás, melyet érett fejjel is érez az otthon, a szülőföld iránt. Nem a város vágyainak tárgya. S nem is az a kisváros, mely „gazdag földek közepén félszeg öntudattal élt. Utcáin, terein kertészkedett tovább. Nyugalma gutaütésesen zsiros volt, s ha lüktető, zsongó napokra gondolok, vásárok, piacok emléke kísért”. A tétlenül ziháló kisváros képe egyik döntő problémája egész prózájának, de talán költői attitűdjének is.

A *Polgárjelöltek* (ha valaha megírják majd a magyar könyvkiadás történetét, érdekes adalék lesz, hogy a felszabadulás után ez volt az egyik első nyomtatott könyv, mely a szellemi élet újraindulását hirdette) Sámson Feliciánját, ezt a félszeg lázadót is ugyanez a vidék köti gúzsba, az álmodó város, melyről csüggedten állapítja meg: „mély volt, és közel ötven esztendő ez a poshadás”. Innen, ebből a mocsárból szeretne kiemelkedni, akár beteljesületlen álmok árán is. Ezzel szemben őrzik a maguk függetlenségét, érintetlen gondolkodásmódját a *Kinek könnyebb?* novellahősei, és gyermekregényeinek szereplői. Igaz, elsősorban a fiatalabb évképek számára írta Takáts Gyula az *Egy flobertpuska történetét* s a *Vitorlás a berken-t*, de a két regény táj- és emberszemlélete a maga teljességében vetíti elének az írói ars poeticát. Az emberi szem számára alig látható szigetek, a köznapi gondolkodás számára érthetetlen emberek azok, akik híven őrzik a gyermekvilág, a tisztaság szimbólumaként szüntelenül felsejlő Somogy képét. (Érdekes, milyen eltéphetetlenül szoros szálakkal fűzi magához a táj az innen elszármazót: az egyik tanulmányban említett Bohuniczky-tanyáról indult el Bohuniczky Szefer, a méltatlanul elfelejtett kitűnő író pályája, melyet Schöpflin Aladár Kaffka Margitához hasonlított. Bohuniczky Szefer is szüntelenül itt szerzett élményeit fogalmazta újra, hogy élete alkonyán ismét visszaterjen ehhez a témához, az emlékek birodalmába.)

Van ennek a tájnak egy sötétebb, balladaibb arculata is, melyet ugyancsak híven őriz, s többféle változatban dolgoz fel az írói emlékezet. „A lomb között – olvas-

suk az *Egy kertre emlékezve* nyitányában – a nyájakkal tanyázó, külön társadalmú pásztorlás élte világát, belőle sarjadó, vagy hozzá visszatérő betyárok seregével. Védő és mindent gátló őserdő volt ez, melynek közlekedésre alkalmas első útjait, mint az írásos emlékek bizonyítják, egy, a vármegye tömlőcéből szabadított öreg betyár mutogatta végig a német mérnököknek. De ki ismerhette volna jobban ezt a rengeteget, mint a katonának eladott, de a regimentjéből megszökött somogyi betyár, ki visszatérve, inkább választotta újra a nyáját vagy a betyáros bujkálást, mint a császár mundérját.” Ugyanez a balladai réteg villan meg pallérozottabb, ironikusabb formában ugyan, de nyilván mégis erről a forrásvidékről a Polgárjelöltek külön Ferdinándjának alakjában.

A ház, hol a későbbi író első álmait szövögette, ott állt a messzeségbe vezető út mellett. Talán itt alakult ki Takáts Gyulában a távolságok nosztalgiája, melyet oly ironikus fénytöréssel ábrázol a *Színház az Ezüst Kancsóban* már-már misztikussá növesztett regénytörténetében, s melyet verseiben is megőrzött, mint a távlatteremtés és a végtelenbe ívelés eszközét, amely a legkisebb és leghétköznapiabb pillanattól is képes a csillagok magasába repíteni az embert:

*zöldvázu kerékpárján
a szűk dűlő-úton szaladt
három szál ibolyára lelt
s cénára kötve hozta azt*

*mögötte őszi búza hátán
jácintszínű kék havon
kiváncsi szemmel szárnyán
egy pillangó napozgatott*

*lapozta szárnyát mint a csillagász
téhér nagy könyvét ha kutat
s a másik már hozta is
a meglelt új csillagokat*

(Mint a csillagász)

A ház mögött pedig az érintetlen ős-természet lélegzett. Kell-e mondani, mennyire hatott ez Takáts Gyula egész költészetére? Festészetére? Közvetetten vall erről megint csak a *Polgárjelöltek* Sámson Feliciánja, aki a sötétlő bükkös előterében akarja felépíteni a pisztrángnevelőt, s a természet hatására hatalmas változáson megy át az egész egyénisége: „Ettől a naptól kezdve mind gyakrabban tért vissza Felicián olyasmi beszédre, melyben egyre többször bukkant fel a vándor méhészek, favágók, és pásztor emberek élete. Olykor a rigászó, kalitka- és léphordozó szegény emberekről is beszélt. Szavai egyszerűek voltak. Olykor a lírai hangulat már-már kilendítette őket eredeti útjukból és céljukból. Az biztos, hogy ezek a beszédek távol álltak a régi Sámson-féle közhelyektől.”

Szándékosan időztünk hosszasan az *Emlékezés vagy irodalom* ciklus lírai rajzainál. A kötetnek nem ezek a leglényegesebb írásai. De aki igazán meg akarja ismerni az írói ihlet forrásvidékeit, bizonyára ide kell visszazánnia, mert ez a táj és ezek az emberek motiválják a később kiszélesedő, perspektivikussá váló írói birodalmat. S innen a magyarázata, hogy az ő szavai is egyszerűek, mint a természet élményéből megújuló Feliciánéi, s érintetlenül megőrizte magában azt a lírai töltést, melyet Somogy adott művészetének.

Külön vall e ciklusban a mesterekről (nem véletlenül hangsúlyoztuk, hogy az esetlegesnek látszó szerkezet nagyon is tudatos írói szándékot rejt). Először természetesen Rippl-Rónairól, aki a fiatalembert megtanította „látni”, rendszerezni, s aki megmaradt költészete szüntelen ihletőjének:

Itt élt, s Rónai háza marad már mindig e hajlék.

Kertje se hervad! Mélytüzü képei őrzik időtlen . . .

De megtanította arra is, hogy az embernek szüntelen újulnia kell, mint a természetnek, magába kell fogadnia, fel kell dolgoznia, egyénisége részévé kell tennie az

újat, s ez a modernség lesz a világnézete is. (Évtizedekkel e döntő, elhatározó találkozás után, majd a *Vojtina levelében* kanonizálja e tárgyú, korábban rendszertelen impresszióit.)

Mesterévé vált az egyetem is. A kor pécsi bölcsészkaráról szellemes, érdekes képet rajzol. Ugyanúgy benne van ebben a képben a regény lehetősége, mint ahogy regényyé formálódtak keze alatt a gyermeki emlékek (s mint ahogy az egyetemi évek történetéről Kolozsvári Grandpierre Emil megírta az egyik legjobb magyar esszé-regényt, a *Tegnapot*). S bizonyára külön hely illeti szellemi fejlődésében – s nemcsak az övében – Várkonyi Nándort, az „utolsó polihisztort”, akinek pályáját, s az egymást követő nemzedékekre gyakorolt hatását még ma, Rajnai László úttörő tanulmánya után sem ismerjük s mértük fel egészen. S egy egészen másik hatás: Babitsé, aki a fiatal költőre épp oly döntő befolyást gyakorolt, mint nemzedéke egészére. (Takáts Gyulának különben van erről a kérdéstről, egy másik, már e kötet lezárása után kelt, vallomásosan szép tanulmánya is.)

Külön vall könyveiről is Takáts Gyula. S ezek között megint egy máig élő példa akad: Berzsényié, akit Somogy „emésztett” annak idején. (Milyen gyakori téma ez Takáts Gyulánál: a kisvárosi, vidéki életforma negatívumaival való szüntelen küzdelem, s annak mégis-vállalása, mintegy felmutatva, hogy innen is lehet maradandót és nagyot alkotni, s innen is nyomon lehet követni a világ szívverését.) Berzsényivel már az irodalom kezdődik, a felnőttiség, az írói munka, amely könyvek és példák sorát kínálta, ám ezekből csak az egyéniségének leginkább megfelelőeket ragadta ki magának, nem véletlen, hogy a *Művek és mesterek között* ciklus nemcsak könyvismertetések és miniatűr esszék sora, hanem sokkal inkább önvallomásoké. Takáts Gyulának elsősorban maga a jelenség, az ember az izgalmak, az életforma, s csak másodlagosan az irodalmi probléma. Jammes-ról a következők megjegyzését tartja szükségesnek: „... életét vidéken tengette. A mi latinus Pannóniánkkal oly rokon, de naposabb tájakon. Ott, ahol a gabonát termő völgyek és szőlős dombok ölelkeznek, és a vidéki francia városkát, Orthezt, sötét lombú tölgyesek szegik körül”. Janus Pannoniusról szólva ismételtelen kiemeli a nosztalgia szüntelen jelenlétét és meghatározó motívumát. S lehetne szaporítani bőven a sort annak bizonyosságául, hogy Takáts Gyula olykor a maga emberségét vetíti ki, s olyan jelenségekre rezonál leginkább, melyek a maga életének, személyiségtudatának is döntő tényezői. (Alaptermészete szerint nyilván ő is érzékenyen figyel a élet tragikus jeleit, mint a sokat emlegetett Sámson Felicián, kinek lelkében szüntelen „a tragédia magjai duzzadoztak”. Ám mindez arra ösztönözi, hogy még pazarlóbb bőséggel színezzé derűsre maga körül a tájat, s az egész életet. Ez az ő menekülése, s ezzel válhatik mindazok példájává, akik nem tudnak szembenézni magukkal.)

Nincs módunk valamennyi tanulmányát, írását méltatni. Csak azokat emeljük ki, melyek kétségtelül irodalomtörténeti jelentőségűek. Ilyen a *Csokonai és Berzsényi harca* című remek tanulmány, amely megint csak literatúránk egyik korszakáról és döntő problémájáról ad hiteles képet, hanem írójának költői mintáiról is árulkodik. Takáts Gyula rendkívüli érzékenységgel elemzi a két költő lírájának zeneiségét, az általuk választott versformák gazdagságát, s közben öntudatlanul árulkodik a maga ideáljairól is; kevesen vannak mai költészetünkben, akiknek a zene annyira költői lételemük lenne, mint neki. S még inkább a maga útjáról vall, amikor Csokonai és Berzsényi hellén-latin érdeklődésével kapcsolatban azt fejtegeti, hogy Kazinczy és társai költői munkássága azért lett „sápadt”, mert a klasszikus eszményt a hellén-németben látták, Csokonaiéké azért hat és él ma is, mert a német hatást tudatosan kikapcsolták. (A sokat emlegetett pannóniánknak ez a kulcsa: az ősforráshoz, a görög-latin kultúrához való visszatérés, a horatiusi élmény újraélődése, a vergiliusi idill feltámasztása, kikapcsolva minden félreértelmezett rendszerezést, mely épp természetességétől és fényétől fosztja meg ezt a lírai típust.)

Csokonaiban is, Berzsényiben is azt bontja ki a legérzékletesebben, hogy mindketten heroikus (s egy kicsit talán donquijotei) harcot vívtak a maguk korával. (Egyébként Takáts Gyula egész prózájának is egyik kulcsmotívuma az adott helyzettel szemben való szüntelen harc. Ezt az ugyancsak ironikus elemekkel fűszerezett küzdelmet,

néha szélmalomharcot vívják a *Színház az Ezüst Kanocsóban* hősei éppen úgy, mint a szerencsétlen Sámson Felicián.) Az egész kötetnek is egyik legjobb tanulmánya szól Csokonai somogyi kapcsolatairól. Ez az írás érezhető irodalomtörténeti becsvággyal íródott – meg is felel céljának –, de így is megőrizte írójának egyik legfontosabb célkitűzését, az élet- és valószerűséget.

Éppen Csokonai és Berzsenyi példája segíti hozzá Takáts Gyulát, hogy visszaállítsa a pannonizmus eredeti, a sok harcban és félreértésben megfakult jelentését: a „felemelés” és „segítség” értelmezésében. A költészet eszerint eszköz is, amely az embert napi munkájában és küszködésében perspektívával kecsegteti, s mint ilyen, segítője is. Takáts Gyulának, személy szerint ars poeticája is ez a gondolat, s ebben feltétlenül a nagy költő-elődök méltó örököse. Egyik szép versében nyilvánvalóan meg is fogalmazza ezt a vezérlő elvét, melyet oly szépen követ nyomon mások költészetét tanulmányozva:

*Mi dolgoz, tedd! . . . Nem háldért teszem . . .
Önzetlen! . . . Jó szót se várva,
emeljen szenvedélyed szárnya! –*

(A sün)

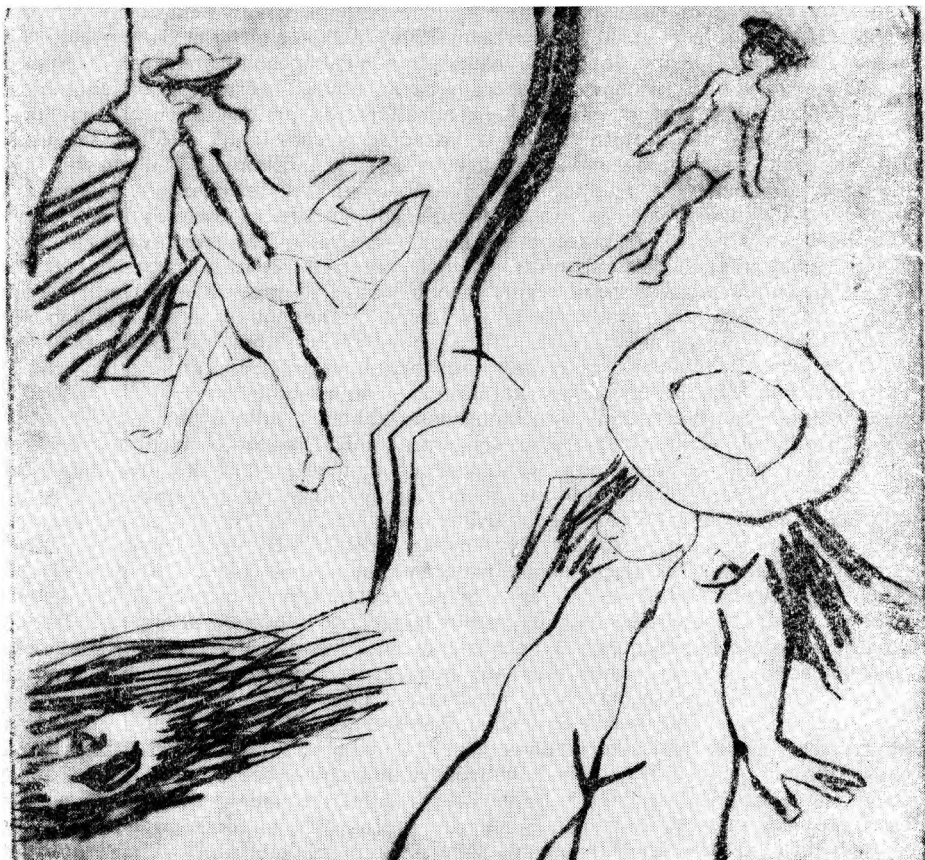
Sok érdekes problémát vetnek fel Takáts Gyula kisebb írásai, megemlékezései is. Ő, aki érezhetően nem „modernkedik”, hanem a modernséget alkotó magatartásnak érzi, amelybe szükség szerint a jó értelemben vett konzervativizmus jegyei is bele tartoznak, természetesen nagy megértést tanúsít például Vikár Béla iránt, s mint a lélek legkisebb rezdülései iránt is érzékeny költő-lélek, felejthetetlen portrét rajzol „az ecset poétájáról”, Egry Józsefről. Kassákban a „kapcsolatteremtés” képességét érzi a leglényegesebbnek (benne magában is ez az egyik legértékesebb, legemberibb vonás, és tanulmányai egy részének is ez az adottsága ad dokumentum-értéket), s talán ezért is tudja megmutatni, hogy a látszólag szervesen álló Kassák-versek miképp alkotnak összefüggő rendszert, szerves egységet. Elemzéseiből sosem hiányzik egy jó értelemben vett pedagógikus szándék sem, s ez természetes, hiszen ő fogalmazta meg *Vallomásában*: „a líra a legszélesebb körben is hasznos lehet, mert a versolvasók ugyanabba az áramkörbe kerülnek, amelyet a költészet sugároz”. Alapjában véve tehát mélyen demokratikus szándék vezetí tollát írás közben, s ez emeli meg az *Út és munka közben* című ciklus kisebb írásait is, melyek a kötet első részéhez hasonlóan elsősorban a hazaszeretet és hűség eszményét igyekeznek ilyen vagy olyan formában újrafogalmazni. (Itt, ebben az összefüggésben érthetjük meg csak igazán, hogy prózai műveinek hősei mért hordoznak valami megfejthetetlen tragikus pátoszt – mint a *Vitorlás a berken* kapitánya – mindaddig, míg őrzik hűségüket, s hogyan válnak menthetetlenül tragikomikussá abban a pillanatban, amikor kiszakadnak közegükből.) Vannak „felfedezései”, mint a Kafka-fordító Neubauer Pál emlékének idézése, vagy Sáfáry László költészetének elemzése, vannak letalalatai, mint például Martyn Ferenc stílári újjdonságaival kapcsolatban való elemzése, s vannak lelkesült vallomásai, mint Weöres *Medúzájáról* írt kritikája. Az utóbbi olvastán érti meg igazán az ember, hogy Takáts Gyulának mindig a lelkesült „rácsodálkozás”, a szeretet és az értékelés az alapállása, a problémákat – melyekre a Medúzával kapcsolatban rámutatott annak idején az irodalomtörténetírás – másodlagosnak érzi. Mint ahogy abban a gesztusban is megmarad izzig-vérgig költőnek, ahogy a kötetekkel kapcsolatban nem a jelenségeket, s nem a mű leglényegesebb összefüggéseit akarja megragadni, hanem azt az érzést fejezi ki, amelyet ő érzett olvasás közben, impresziói válnak az elsődlegessé, az olyan meglátások, hogy ezt a kötetet „öröm volt olvasni”, az elfogulatlan lelkesedés egy jelentősebb teljesítmény láttán, s a hűség nemzedéktársaihoz, kiknek költészetét nagy érzékenységgel és beleéléssel világítja meg (Forgács Antalról, Jékelyről és Vas Istvánról írt miniatűrjeiben).

Persze tévedne, aki azt hinné, hogy Takáts Gyulát hidegen hagyják az elméleti kérdések. Vannak nagyon korszerű és nagyon fontos problémák középpontjáig vágó írásai, melyek nem véletlenül kavartak viharokat megjelenésük idején. A *Sokarcú*

népiség vagy sokarcú szocializmus?-ban ismét megcsodálhatjuk Takáts Gyulának azt a törekvését, hogy az ellentéteket lekerekítve, elsősorban azokat a jelenségeket keresi, s állítja elemzése középpontjába, amelyek összetartoznak, amelyek lehetőségessé teszik a békés eszmecserét, alkotást. A *Hét levél a költészetről* a kötet legegységesebb írása, amely világirodalmi távlatba mutat, nemcsak azzal, hogy a levelek címettje Dél-Amerikából küldözgeti kétkedő kérdéseit, hanem azért is, mert minden idők költészetének és művészetének alapkérdéseire igyekszik általában érvényes választ adni. „Van-e értelme verset írni ma?” – kérdi az ismeretlen, a hét levél különböző aspektusokból, szenvedélyesen érvel a költészet értelme és igazsága mellett. „A költészet a priori fölülte áll a percnél” – ebből a nézőpontból fejti ki aztán Takáts Gyula a költészet és idő, a vers szépsége, a formanyelv megújulása, az érzelmek, a tehetség és munka kapcsolata s a dolgokon túlra való nézés problémáját. Teszi mindezt azzal a könnyed eleganciával s a szépség iránt érzett elfogult rajongással, amely mindegyik tanulmányának – s egész életművének – értelmet és jelentőséget kölcsönöz, s amelyet oly szépen olvaszt képpé a *Mint izmos szárnyak közt*-ben:

*s e burjánzó erő
már úgy szorít körül
hogy birkózó szívem
a torkomig feszül*

*és túl mint a madár
magasban dalba fog
mint izmos szárnyak közt
a pacsirta torok.*

ÖRKÉNY ISTVÁN GROTESZKJEI

Vázlat az *Időrendben c. kötet alapján*

A több évtizedes írói pályára visszatekintő válogatott köteteknek az összegezés igénye mellett mindig van némi pályarajz-igényük is. Örkény István kötetének különösen: az írások az utóbbi évtizedek hazai történelmének lenyomatát hordozzák, megmutatva a szerző hovatarozását, és megmutatva eredeti szemlélet- és kifejezőmódjának történetét is. „Elcsodálkoztam, amikor kézbevettem kezdő koromból megmaradt novelláimat – írja. – Amit már akkor – harminc évvel ezelőtt – elég jól tudtam, azt húsz évvel később, mintha elfelejtettem volna, s csak nagyon lassan, rop-pant fáradságosan tanultam meg újra.” Bátran elfogadhatjuk önitéletét, már azért is, mert egy – nagyon lényeges – vonatkozásban mélyen igaz. A groteszk vonatkozásában. A kötet elsőrendű tanulsága azonban nem a „szorítások és föllélegzések, elbukások és új nekifutások” grafikonja, hanem inkább egy sajátságos, eredeti próza fejlődésrajza. Örkénynek sikerült, ami írítudó íróknak se gyakran megtalálni és kifejleszteni a valóság megismerésének és bemutatásának következetesen egyéni, művészi és társadalmilag különösen korszerű módját. Épp ezt kellene jellemeznünk és minősíteniünk.

A groteszkről elmélkedve Örkény joggal róttá föl, hogy „... minduntalan összetévesztjük mindenfélével, amihez van vagy lehet köze... szinonimaként szerepelnek ezek a szavak: humor, ironia, szatira, groteszk.” Ha az ábrázolásban valami humorosan kicsavartat, szokatlant, meghökkentőt tapasztalunk, leggyorsabban rámondjuk: groteszk. Talán azért, mert a groteszk fogalmához hagyományosan hozzátapadt valami az irreális, irracionális, elképesztő jelentéséből is. Ami hát a tapasztalati valóság megjelenéseinek, viszonyainak rendjétől eltér, ami lehet, hogy művészi, de nem értjük pontosan: az groteszk. Pedig ettől még blöff is lehet. Az említett esztétikai minőségek gyakori összecszerelésének a köztük lévő rokonság az alapja; mindegyik ellentéteket, ellentmondásokat ragad meg, legáltalánosabban: a látszat és valóság divergenciáit. De az azonosság nem meríti ki lényegüket, sőt, azt inkább különbségeik árulják el. A különbségeknek objektív és szubjektív okai vannak: a kiszemelt ellentétek objektív jelentőségétől, emberi-társadalmi minőségétől és az író ezekhez való viszonyától meghatározottak. Az objektív minőség alapvető; az írói temperamentum különfelesége sem vezethet soha pl. egy művészetkedvelő tömeggyilkos humoros vagy akár karikatúrisztikus ábrázolásához, és a legegésebb szerző sem fog abszurdá deformálva megjeleníteni egy gyermekien veszélytelen fonákságot. Az írók viszonya a jelenséghez (a világhoz, amennyiben ez világnézeti kérdés is) mégis különböző, s a neki megfelelőt rántja magához az ábrázolás lehetőségei közül. Az elmúlt évtizedek társadalmi tapasztalatai – tán nincs szükség felsorolásukra – elég okkal tették általánossá a „fekete humort”, amelyben nincs kimélet. Legjobban a szatira, a groteszk, az abszurd ábrázolásmódja felel meg neki. De ezek sem azonosak. Az írói karakter és állásfoglalás szerint a szatira a dühösen támadó, az abszurd a lemondó-reménytelen, a groteszk a maliciózus-keserű magatartáshoz járul. További különbségeik még fontosabbak. Örkény a szatíráról írja, hogy az „abból indul ki, ami a valóságban megvan, és elfogadja ennek érvényességét...”, ám a groteszk „... nem értelmezi a világot, hanem egy új világot *teremt*. Egy megálmodott, képzeletbeli világot, mely emlékeztet ugyan a realitásra – részeelemei sokszor azonosak is vele –, mégis egy másik koordináta-rendszerben létezik.” Mindez az abszurdról is állítható (ezért legtöbbször e kettőt keverjük össze), de ebben a részeelemek kevésbé tartják meg élethű ábrázatukat, messzebb-

ről és elvontabban utalnak a realitásra, ezenfelül lényeges mozzanata az abszurdnak, hogy megadja magát az irracionálisnak. A groteszk ellenben átvilágítja, az irracionális megfajtására tör.

Örkény István idézett jellemzése a groteszkről némi félreértésre adhat (adott is már!) okot, mivel nem fejt ki, hogy a groteszk más koordináta-rendszere és a realitás között milyen viszony van. Így kicsit maga is táplálja a groteszkhez tapadó „hagyományos homályt”, mely évtizedek óta az irrealitás és irracionálizmus gyanújába borította ezt a kifejezőmódot. Szerencsére Örkény művei annál többet tesznek a gyanu eloszlatására. – A különböző koordináta-rendszerek a mozgástényezők viszonyai-ban térnek el. Pl. a sebesség bizonyos mennyiséghatárán túl a távolságok rövidülnek, az időmennyiségek megnőnek. Örkény groteszkjeiben is legtöbbször ilyesmi történik. A „mozgó” elemek ismertek a realitásból, nem jelképesek, köznapian konkrétak. Ezeket az elemeket azonban képtelen összefüggésekbe állítja (eszközei: az irreális, az illogikus, irracionális, a nonszensz), s ezzel kényszerít, legalábbis készlet, hogy az így bemutatott konkrétumok értelmét, azaz általános jelentését keressük. Nem a hagyományos indukció megfontolt lépéseiben, hanem – a képtelenség összerántó, provokatív és intuitív hatására – robbanásszerűen. A józan konkrét jelenségekről, banalitásokról kiderül, mennyi bennük a nem sejtett irracionális, öntudatlan homály és zavar. A nem-reális kapcsolatban a reális elemek jelentésösszetétele megváltozik: ami bennük rejtett tendencia vagy lehetőség, és megszokott viszonyok között fel sem tűnik – így előugrik. „... az empiria rendezetlenségében rejtve maradt belső ellentmondásait... napfényre hozza” – írta Lukács György Karinthy groteszkjeiről, s Örkény kétségkívül ehhez áll legközelebb, bár eljárásaiban teljesen független Karinthytól. A groteszk nem átlátszó, evidens információkat közöl, olyasmit mutat meg, ami nem „egyből” észlelhető, s többnyire épp latenszen mérgez. Ezért kell – tisztelettel – kétségbevonnom Örkénynek azt az állítását, hogy „a groteszk nem értelmezi a világot”. Persze nem közvetlenül, nem a maga megjelenésének zárt terében, de a reálisra való szüntelen utalásával. A kiszemelt jelenség a maga valóságos minőségét kapja meg általa, tehát értelmesebbé teszi a világot; kivált, ha a világban és korban is lényegi jelenségeket ragadja meg. Nem ellentmondás, hogy ez a megvilágosító, reveláló kifejezőmód eszközül felhasználja az ésszerűtlent, a nonszenszt, az elvontan különöset. Bizonyos, hogy a groteszk sok példájában ez az eszköz céllá válik, az író beleszeret ötle-tébe és ennek bizarrságát hajszojja, elfelejtve a kiemelni kívánt – ha ugyan kívánt? – tartalmat. Ilyenkor érezzük, hogy valami irreális álomvilágba kerülünk, melynek érthetetlen és értelmetlen „törvényei” nem vezérelnek megismerés felé, inkább a világ megismerhetetlenségét szuggerálják. Az effajta groteszk a sznobok és dilettánsok öröme, táplálója a groteszk homályosságáról, öncélú borzongásairól szóló babonáknak. Örkénynek ehhez semmi köze. „Nekem a groteszk nem homályt jelent, hanem fényt. Egy sugarat abba a sötétségbe, ahová másként nem tudnék behatolni” – írja. A nem-reális elemek funkcionális értékűek nála, nem a tézis szerepét játsszák. Végeredményben minden jó – tehát eszmeileg és esztétikailag hatályos – szókép és ábrázolási mód: felfejthető. (Már Ady szimbólumai kapcsán kiderült.) Ha a fel-, illetőleg megfajtás többértelmű, de egymásnak nem ellentmondó, az csak többete: szűkebb és tágabb érvennyel, több irányban is tágitja az érthető világ határait. Örkény groteszkjei soha nem sugallják, hogy a világ értelmetlen, nem tehetünk semmit (így abszurd lenne). Inkább azt, hogy az értelmetlenség pusztít, ne hagyjuk lapulni, hozzuk napvilágra!

Már pályakezdő idején remekül értett hozzá. A méltán híres *Tengertánc* a náci-fasiszta tömegőrület végleges parabolája. Az örültek lázadása szimpla példabeszéd is lehetne, ha aztán a téboly hatására nem bújna ki mindenkiből az örült: akikben addig furcsaságként lappangott, akikben sérelmek, kudarcok vérezték az öntudatot, és a rendíthetetlen józanok – mind fogékonyak bizonyulnak. Az értelmetlenség kollektív tobzódásának ideológiája az „Egyedem, begyedem, tengertánc...”, vagyis a szóba formált értelmetlenség. A történet elemeit – sajnos – ismerjük a valóságból, de itt egy olyan konkrét képbe, eseménysorba kerülnek, melyet az elmebaj logikája vezérel. Annál elfogadhatóbb, hogy viszonyuk, összekapcsolódásuk a mindennapi élet kö-

tőanyaga nélkül való. A részlettényeket elvont sűrítettségben, rövidülésben látjuk. Örkeny groteszk-alkotásában ez az eljárás – mutatis mutandis – máig megtalálható. Egyike legfőbb írói leleményének vélem. A *Tengertánc* mestermű volt, s hogy nem véletlen rátalálás, azt a körülötte sorakozó méltó írások igazolják, a *Nagy Amál*, *A nagy küldetés* vagy a *Matematika*, mely különösen jellemző novellája. Csupa reális, triviálisan mindennapi elemből épül, csupán a kifejlő ellentét képtelenül éles, irreálisan feloldhatatlan. De épp ettől tudjuk, hogy nem szó szerint kell értenünk. Olyasmit jelent, hogy a valóságban is képtelen ellentétet termelünk, ha az einsteinek és az épp csak összedni tudó pincérek teljesítményét egymáshoz mérjük, ha őket azonos nagyságrendbe helyezük. S az is igaz, hogy a nagyság és kisszerűség általános viszonyát egy konkrét szituációval látatja.

A háború utáni években elég sokáig realista novellákat írt Örkeny. Kitűnő valóságérzéke, stílusérzékenysége e nemben is teremtett egy sor maradandó művet, legszébbeket a háborús témakörben (*Zsidóhalál*, *Születésnap*, *Idegen föld*). A groteszk a reális írásokban is ott lappang, nem válik rendező formává, de valóságlátásából nem hiányzik. Az élethű ábrázoláson egyre-másra átsejlik, pl. a *Budai bőjt* urémiás nagyapa-alakjában, az *Asszonyok éjszakája* szereplői között kialakuló kapcsolatban, a *Badacsony*-ban a színhely és környezet, meg a történet szörnyű ellentétében. Gyakran okoz groteszk hatást, hogy a szereplők merőben különböző életsíkon mozognak, s értetlenül szemlélik egymást egy láthatatlan, de valóságos falon keresztül, pl. a *Gyerekjáték*, a *Szedülés*, *A párbaj* szereplői. A falról persze fogalmuk sincs, de mind csak a maguk társadalmi tapasztalatait értik. A reális előhaladású történetekben az emberek viszonyai rejtik a groteszket. A *Hódolat Kalkának* ciklus fordulatot jelez: Örkeny újra, igazán tudatosan most vállalja a maga sajátos, groteszk „látomását”, hogy többet és újat mondhasson el a valóságról. A *Niagara Nagykovács*-ban sikerül a személyi kultusz önbecsüléstől megfosztott, szolgává silányított közönségről mélyebb, információgazdagabb ábrázolást adnia, mint irodalmunk más hasonló tárgyú műveinek. Örkeny írói egyénisége ez után a fordulat után bontakozott ki: „mihelyt tettem, siettem vissza a kiindulási ponthoz, az egyedül boldogító groteszkhez.” Bár az olvasók és a kritika nem sokat törődik vele, mi boldogítja az író, kivételes érték mindig abból születik, ha az író olyasmire talál rá, amiben az adott kor kifejezése összekapcsolódik önkifejezési hajlamaival.

Azzal, hogy Örkeny groteszkje szabadon kibontakozott, explicitté lett, kifejezőereje és az ábrázolt világ képe valóban eredetivé, újat mondóvá vált. A mindennapok naturalis közegében rejtve létező, a valóságok deformáló jelenségek „megnevezésére” vállalkozott éles és szuggesztív eszközeivel. (Ugyanez az „élethű” kifejezőmóddal csak gyengébb hatásfokon lehetséges.) Egyik gyakori témája volt pl. az utóbbi évtizedben azoknak a veszélyes, mert mérgező külső-belső konfliktusokat okozó, irracionális emberi magatartásoknak a „felfejtése”, melyeknek gyökere nem a vallásosság, hanem a tények tudomásul-venni-nem-akarása, nem-tudása. A *Fohász*, a *Mikor van a háborúnak vége?*, a *Levelek a kollégiumba*, a *Húsz perccel zárás előtt* ennek a változatait ábrázolja. A *Meddig él egy fa?* – talán legtökéletesebben. Itt a magányos, rákbeteg főszereplőnő halála előtt megvásárol egy életerős, szép hársfát. A fa nem eladó, hisz tulajdonképp senkié, de mit számít ez?! neki az kell, hogy magáénak tudhassa azt, ami él, soká él, tovább, mint az ember, tehát örökké. Örkeny egy konkrét emberi megnyilvánulást ábrázol, mely formájában extrém, tartalmában irracionális. Ez a konkrétum a többi reális elemmel való viszonyában, főképp a tökéletesen köznap, gyermekét váró fiatalasszony mellett – előhívja az általános jelentést: az ember halhatatlanságvágya csak az emberiség továbbélésében teljesülhet, minden más egyéni forma üres illúzió. A *Hanákné-ügyben* az irracionális magatartás közveszélyessége lesz nyilvánvaló. Elnézó derével szemlélnénk a kótyagos vénasszonyt (életünkben így is szoktuk szemlélni), ha esetével az író nem döbrentene rá a kisebbrendűségi komplexumok, a belőlük származó, valóságérzékét veszített „érzékenység”, a maga helyzetét irreálisan látó ember társadalmat deformáló hatására. – Másik nagy témaköre Örkenynek az emberi kisszerűségek, a humanitást sorvasztó pitiánerség szegyenletes kis titkai. Almási Miklós ezeket nevezte „kínos történetek”-nek. Nehéz elképzelni tragi-

komikusabb leleplezését egy szégyenletes intimitásnak, mint ami a *Honvédkórház*-ban mutatkozik. A kötet egyik legremekebb teljesítménye ez a novella. Mitől közérdekű a házassági titkot felfejtő eset? Attól, hogy rengeteg házasság, rengeteg férji magatartás közös lényegét sűríti össze és minősíti egy villanásnyi, különös szituációban. A feleségével komiszkodó férj kabaré-tréfák hőse szokott lenni. Örkeny ennek a banális embertelenségnek a teljes, hátborzongató mélységeibe világít. Ábrázolásában itt is, mint gyakran, van bizonyos ambivalencia, ami a valóság teljességében mozog. Az ember életének ostobaságaiban, értelmetlenségeiben veszélyes önmagára és környezetére –, de szánandó is. Maga is torzul attól, amivel extenzíven torzít. Ennek az ábrázolásnak az információgazdagsága csak a költői képmásokéhoz hasonlítható, Örkeny mégis fokozni tudta, sűríteni – az *egyperces novellákban*. Egyszemélyes műfaja groteszkjének maradéktalan megjelenése: úgyszólván minden redundáns elem lefoszlik itt, s a vegytiszta írói információ marad. Nem kuriózumok ezek az írások, egy korigény érvényesítése van bennük. A második világháború óta az irodalom díszitettsége állandóan csökken; a tendencia a járulékos elemek minimuma felé tart, s valahogy az irodalmi megformáltság lényegét lépteti előtérbe. Ma már nem tekinthetjük – komolyan véve a szót – irodalomnak azt, ha valaki egyszerű tényeket „szépen”, artistikus konvenciókkal ad elő. Persze nem is volt ez irodalom soha, de a közízlés jócskán annak tartotta. Azt meg éppenséggel elvárta az irodalomtól, hogy ábrázolásából a színes részletek, gyönyörködtetést szolgáló elemek ne hiányozzanak. A mai ízlés nemigen tart igényt erre. Az író alkotó gesztusát keresi, amivel újat, még nem ismertet közöl. Örkeny elbúcsúzott a feleségtől; szikárabb és tömörebb kifejezést talált, mint irodalmunkban bárki. Groteszkjeinek eredeti technikája hozzásegítette ehhez, sőt: logikusan juttatta ehhez, de a technika maga is tökéletesedett az egypercesekben. Az *Apróhirdetés* négy és fél sornyi szövege egy ésszerűtlen magatartás ellentmondásait konfrontálja: valaki szóról szóra *ugyanarra* akarja *elcserélni* meglévő lakását. Mit jelent e képzelenség? Azt, hogy a homályos, tisztázatlan elvagyódás – értelmetlen. *Mindent* az fejez ki, hogy a szöveg szintjén egy képzelenséget hoz létre. A *színész halála* szerint Zetelaki Zoltán színművész annak rendje és módja szerint egy délután az utcán meghal. Este „meggyőző erővel” játssza el Lear halálát, „nyíltszini tapsot kapott érte”. Ezerszer hallottuk, hogy a színésznek át kell élnie azt, amit meglevenít, hogy nem viheti a színe önmagát. Így már ez kopott közhely, oda se figyelünk rá. Örkeny e közhely igaz tartalmát egy nonszensz-szöveg ismét revelálja. Az *Egy magyar író dedikációi* minden naturalis kötőanyag nélkül, rövidült összefüggéseivel ad pálya- és jellemképet, sőt társadalomképet. Az elhallgatásoknak és kihagyásoknak nagyobb közlőereje van e szerkezetben, mint a kimondott szavaknak. A *sótartó felé* a tér- és időmennyiségek irreális koordinátaival egy elképesztően kisszerű gesztusba és szituációba a vágyak és képzelet végtelenségét hozza be, meg a pitánerség és a romantikus lendület lehetséges testvériségét is megmutatja. A végsőkig élezett szituáció talán legsűrűbb az *In memoriam dr. K. H. G.*-ben: a német költőkről mit sem tudó német katona lelövi a német költőket ismerő magyar rabot. A tudatlanságot legjobban a tudás provokálja, s a tudás mindig provokál, mert – ő! – tanítani akar. Az erőszak sosem biztos a hatalmában, ha a tudás hatalmával kerül szembe, ezért az értelem ki van szolgáltatva az erőszaknak. Pesszimizmus? Szó sincs róla. Örkeny egy történelmileg konkrét helyzetet teremt, ez vezet a viszonyok általános tisztázásához.

Lehetséges, hogy az egypercesek leleményét Örkeny kimerítette, és újabbakat nem ír. A meglévők jelentőségét ez nem csorbitja. Novellisztikájának, egész írásművészetének meghatározója ma az egypercesekben kicsiszolt, kiérlelt póztalan, koncentrált kifejezőerő.

Örkeny István az értelem tisztaságát és a tényeket tiszteli. Elveti a szűkebb-szélesebb érvényű hazugságokat, önámítást, konvencionálisan megtűrt silányságot. Ezért ír groteszket. Valóban nem találjuk meg nála „... egy határozott eszmerendszer jövőbe néző optimizmusát, pátoszát” – ahogy Szabó B. István megállapította. Ám, aki nem nyugszik bele, hogy értelmetlen, értéktelen és hazug életjelenségek *legyenek* egy életrendben, s aki „egy közösség valóságos sorsélményei”-ről úgy szól, hogy velük eredeti művészi értéket teremt, alighanem a jövőt is szolgálja. Pátosz nélkül – lehet; groteszkjeinek jónízító világosságával – biztosan.

ZENEI KÖNYVEKRŐL

„Sokkal előbb aligha lehetett volna számot vetni zenetörténetünknek a felszabadulástól megtett útjával, de a számvetést tovább halogatni nem lehetett” – írja Ujfalussy József *A magyar zeneszerzés 25 éve* c. kötet előszavában. Ha nem is olyan széleskörű igény nyel, mint Kroó György tette könyvében, de itt az ideje annak, hogy számvetést készítsünk a Zeneműkiadó gondozásában megjelent és a kritika részéről eddig meglehetősen mostohán kezelt, fontosabb művekről. A termés évente mintegy 600 zenemű és 25 könyv. Mennyiségre is tetemes, megérdemelné a fokozottabb hazai sajtóvisszhangot. A hazait hangsúlyozom, mert pl. a Liszt összkiadás első köteteiként 12 000 példányban megjelent és külföldön 11 500 példányban gazdát talált zongora- és orgonaművek kottájának igen elismerő a külföldi kritikája. Fontos, de ugyancsak nem eléggé közismert tevékenysége a Zeneműkiadónak a *Nagypartitúra*-sorozat megjelentetése. Az elmúlt két esztendőben több nagypartitúra jelent meg, mint azelőtt összesen. Kiadásuk célja, egyrészt, hogy a mai magyar zene-kari műveket a zeneértők közönség kezébe adja, másrészt, hogy szerte a világba eljuttatva elősegítse a művek előadását, nemzetközi sikerét. A nagypartitúrák megjelenése örvendetes módon gyorsan történik, általában az új mű bemutatásának időpontjában már a partitúra is kapható. Így történt 1971-ben a Budapesti Zenei Hetek alkalmából bemutatott művek közül Durkó Zsolt: *Iconographiy*, Kadosa Pál: *Dalok*, Nelly Shiacihs *verseire*, Láng István: *Három mondat a Rómeó és Júliából* című alkotásaival.

A zenei tárgyú könyvek közül igen jelentős a két esztendeje folyamatosan megjelenő *Zeneélet* sorozat, amely zenei életünk problémáit veti fel azzal a nem is titkolt szándékkal, hogy vitákra ösztönözzön. A sorozat szerkesztőiben, íróiban él az a hit, hogy „a Zene- és Magyarországi igazságtételének megvalósításának gondolata nemcsak néhány pályatüresztett misz-szionárius rögeszméje”. Mindazok a problémák, amelyek ennek útjában állnak, vagy állni látszanak, megoldhatók, és már az is egy lépés, ha kimondják őket. A sorozat nem minden kötete egyformán izgalmas, de valamilyen vonatkozásban mindegyik figyelemre méltó. Földes Imre: *Harmincasok* c. kötetében tíz zeneszerző, a harmincasok nemzedéke (Bozay Attila, Durkó Zsolt, Kocsár Miklós, Kurtág György, Láng István, Lendvay Kamilló, Papp Lajos, Petrovics Emil, Soproni József és Szokolay Sándor) vall a komponálás műhelytitkairól, arról az útról, melyet a magyar zene Bartókkal és Bartók után megtett ebben a században. A modern zene sokrétű vizsgálatához új oldalról közelít Feuer Mária a zeneszociológia módszereivel megírt könyvében. *Kinek kell a modern zene?* – teszi fel könyvének címében a kérdést, melyre a választ Sándor Jánosnak, a Győri Filharmonikusok karnagyának közreműködésével keresi. Felhasználja azoknak a koncerteknek a tapasztalatait, melyeket Sándor János a győri bérleti közönség részére állított össze a modern és legmodernebb hazai és külföldi szerzők műveiből. Hagyományokat romboló és újító századunkban gyakran tesszük fel a kérdést: *Válságban az opera?* Valóban túlélte, fáradt, korszerűtlen műfaj volna, vagy egyszerűen csak arról van szó, hogy a kor érdeklődése fordult más irányba? Ehhez kapcsolódik Huszár Klára okosan érvelő könyve, mely az *Operarendezés* elveit és szakmai részleteit fejtegetve beszél a sokak által elavultnak bélyegzett műfajról. *A Pécsi Balett története* c. kötet (Dallos Attila munkája) sok jogos vitára adott alkalmat. Az elmarasztalás oka, hogy nem a pécsi balett 10 esztendejének története, hanem „a fiatal művészek magánéletének ponyvaszerű, helyenként el is túlzott kitergetése, olcsó semmisségekkel, pletykákkal pótolja a nagy töprengések között született kultúrpolitikai döntést.” Annál szerencsésebb a Zeneélet-sorozatnak az a kötete, melyben három szerző ritka érdekességű témát dolgoz fel: *Zene és bábszínház* címmel. Korunk bábművészetéről Szilágyi Dezső, Bartók baletzenéinek bábszínházi elemzéséről és Eszterházy Miklós Marionette színházáról Breuer János, a képzőművészetnek a bábjátékban elfoglalt helyéről Passuth Krisztina írt tanulmányt. A Zeneélet sorozat olyan izgalmasan időszerű kérdésekkel is fog-

lalkozik, mint a *Beat*. Bácskai Erika, Makara Péter, Manchin Róbert, Váradai László és Vitányi Iván beat-könyvében riport, zenei elemzés és szociológia keveredik, hatása mégis a legjobb pedagógiai művekkel vetekszik. Külön helyet foglalnak el a Zeneélet-sorozatban Kroó György tanulmánykötetei. A *Zene és műveltség*, valamint a *Vita a zenekritikáról* a rádióban elhangzott előadások szövegét közli, a *Kortárs zeneszerzők között* c. kötetben pedig a Bartók év alkalmából megrendezett kompozíciós verseny nemzetközi bíráló bizottsága tagjainak elemző vitáját olvashatjuk a modern európai zeneművészet sajátosságairól. Kroó legújabb kötete: *A magyar zeneszerzés 25 éve*. Hónapokat szánt kéziratok elemző végigolvasására, hangfelvételek meghallgatására. Szenvedélyesen kutatta, örömmel fedezte fel bennük az új, az érdekes, a jelentős minden nyomát. Munkája nehéz és gyötrelmes lehetett, az olvasmány sem könnyű. Nemcsak azért, mert tudni kell hozzá „zenéül”, ismerni a boncolt műveket, hanem azért is, mert olvasás közben meg-megállunk, töprengünk, vitatkozunk a szerzővel, s még többet önmagunkkal. Szembesítjük mostani magunkat az egykorival, átéljük mindazt az emésztő gondot, amit Kroó is átélt, míg munkája elkészült. Kroó felmérése visszanyúl a gyökerekig, feltárva azt is a magyar zene örökségéből, ami béklyóba kötött, s ami szárnyakat adott. Majd végigjárja a magyar zeneszerzők 25 esztendejének igencsak rögös útját, a felszabadulást követő hőskor hívó, tiszta, világos éveitől a tévutak idején át máig tartó újkoráig. Függetlenségként, mintegy szubjektív reflexióként, a Magyar zeneszerzők műhelyében címmel a rádióban, Kroó György vezetésével lezajlott vita csatlakozik.

A Zeneműkiadó gondozásában napvilágot látott, tudományos igénnyel megírt munkák közül kiemelkedik Vitányi Iván új, terjedelmes könyve: *A zenei élszég*. A kötet címe szimbolikus érvényű. Az a megfogalmazás, hogy az ember az egyetlen élőlény, mely a szépség törvényei szerint is alkot, Marxtól származik. Vitányi ezt fogadja el zeneesztétikai tárgyalásának vezérfonalaként, amikor arra vállalkozik, hogy bemutassa a marxista zeneesztétika fejlődését, kapcsolatait a rokon művészetekkel, más tudományágakkal, különbözőségét egyéb esztétikai nézetektől. A könyv történeti sorrendben próbálja összefoglalni a marxista zeneesztétika legfontosabb kérdéseit. Célja azonban mégsem pusztán a történetírás, hanem egy szisztematikus zeneesztétikai összefoglalás előkészítése. Figyelmet szentel a marxizmust megelőző filozófusok és esztéták (pl. az utópista szocialisták) a zenével kapcsolatos állásfoglalásainak, részletesen foglalkozik Fourier-vel, akinek művei telve vannak zseniális ötletekkel és fantáziaszülte túlzásokkal, de felismerhető benne a wagneri ösztönzészet előképe éppúgy, mint Kodály nevelői programja. Olyan írókat „és elő” az ismeretlenség homályából, mint Theodor Hagen, aki egyaránt tájékozott a zenében és az utópista típusú szocialista irodalomban, és aki a zenei nevelés és a nép felemelkedésének összekapcsolásában szinte Kodály előfutárának tekinthető. A marxizmus klasszikusainak nemcsak közvetlenül a zenére vonatkozó megjegyzéseit tárja elénk a Marxtól Leninig c. fejezetben, hanem mindazokat a más tárgyú fejtegetéseiket, amelyek a zeneesztétika megalapozása szempontjából jelentősek. Vitányi célja azoknak a gondolatoknak összefoglalása, amelyeket a marxizmus művészetszemlélete a szépség törvényeiről kialakított. Ezért foglalkozik a szovjet esztétika fejlődésének első évtizedeivel, elsősorban a 20-as évek legnagyobb alakjával, Lunacsarszkijjal, továbbá Lafargue-val, Mehring-gel, Pléhánov-val. Rendkívül érdekes és új utat jár a könyvnek az a része, melyben a XX. század jelentős kommunista alkotóművészeinek (Gorkijnak, Majakovszkijnak, Aragonnak, József Attilának, Eisensteinnek, Brechtnek) e témával kapcsolatos állásfoglalását ismerteti. A közelebről vett esztétikai irodalomban sem csak a zenetudományi művekre támaszkodik, hanem szól Antonio Gramsciról, Ch. Caudwellről, George Thomsonról és mindenkéltűn korunk esztétikájának legnagyobb alakjáról, Lukács Györgyről. Erre a háttérre igyekszik Vitányi felrajzolni a szorosabb értelemben vett marxista zenetudomány, Javorszkij és Aszafjev, Nejedly és Eisler munkásságát, nálunk Szabolcsi Bence és tanítványainak esztétikai eredményeit. Történeti áttekintésének utolsó fejezetében Vitányi nemcsak időrendben jutott el mondanivalója végéhez, hanem logikailag is. Amint ugyanis a marxizmus, majd a marxista esztétika klasszikusaitól egyre közelebb kerül a zenéhez, egyre távolodik az eredeti kérdésfeltevéstől. Vitányi könyvének elején a művészet legáltalánosabb vonásaival foglalkozik: hogyan teremti az ember az esztétikumot és hogyan szemléli benne önmagát, mi ennek a speciális tevékenységnek speciális szerepe az emberi tudat egyetemes működésében.

Innen kiindulva egyre inkább a művészet, a zene szakkérdései felé fordul. Végül olyan részletproblémákhoz jut el, mint pl. a hangrendszerek, vagy általában a zenei forma belső törvényszerűségei.

Izgalmas olvasmány Pongrácz Zoltán tanulmánya: a *Mai zene – mai hangjeggyírás*. Többretű könyv, amely több célt tűzött ki maga elé. Már a címéből kitűnik, hogy a hangjeggyírás mai problematikája csak egy részét adja a tárgyalt anyagnak. A szerző, aki egyike a jelenlegi magyar muzsika „avantgardistáinak”, és saját stúdiójában alkot elektronikus darabokat, korunk alapvető elméleti koncepcióinak egyikét követi, mikor egész könyvét az információelmélet síkján építi fel. Számára a hangjegy: információk hordozója. Ezért a kötet első részében végigkíséri a hangjeggyírás történetét, kezdve a hinduk, arabok, majd görögök betűkottáírásával. Részletesen tárgyalja a relativ szolmizáció írásmódját, melynek egyik legfejlettebb módszerét az ún. tonic-solfa rendszert Sarah Ann Glover és John Curven dolgozta ki Angliában. Ezt vette át s tette nagyjelentőségű zenepedagógiai módszerének alapjává Kodály Zoltán. A hangjeggyírás történetének vizsgálata alkalmas annak bizonyítására, miként válik a hangjeggyírás egyre több információ kódjává, miként lesznek ezek az információk egyre inkább egyértelműek. E történeti áttekintés után Pongrácz arra a megállapításra jut, hogy a mai zene olyan információk rögzítését kívánja meg, amelyre hagyományos hangjeggyírásunk már nem felel meg. Végigkíséri a XX. századi muzsika útját, a schönbergi dodekafóniától a legfrissebb irányzatokig, hiszen csak akkor válik világossá az új notáció követelmény-rendszere, ha ezeket az új technikákat alaposan ismerjük. Talán legizgalmasabb része a könyvnek „A mai zene kódrendszere” c. fejezet, mely megismerteti az olvasót a jelenlegi hangjeggyírási rendszerekkel, megoldásokkal, az új jelzésekkel és szimbólumokkal: az újfajta információk újfajta kódjaival. Mindezt számos kottapélda és táblázat teszi világossá. A példatár több mű partitúráját közli: Durkó Zsolt, Maros Rudolf, Kurtág György, Ligeti György, Penderecki, Earle Brown és más mai szerzők műveinek kottáján, grafikáján keresztül pillanthatunk be a hangjeggyírás mai „boszorkánykonyhájába”, melynek ismeretében tisztábban látjuk az egyes ábrázolásformák funkcióját, s ezek alapján egymás közti összefüggéseiket is.

A zeneszerzés alapjaival ismerkedhetünk meg Arnold Schönberg *A zeneszerzés alapjai* c. új könyvében. Megírásának gondolata a két nagy Los Angeles-i egyetemen, a zeneszerzés és zenei elemzés tanításával eltöltött évek alatt merült fel Schönbergben. 1937-től megszakításokkal egészen 1948-ig dolgozott a könyvön. Szövegét haláláig négy ízben is átírta, többé-kevésbé teljesen. A munka folyamán speciális példák százaikat komponálta a könyv illusztrálására. Később azután ezek legtöbbször a zeneirodalomból vett példákkal helyettesítette. Könyvének célja Schönberget idézve, hogy „anyagot biztosítson az egyetemek átlagdiákjai számára, akinek a zeneszerzéshez, zenéhez nincs különösebb tehetsége; kiszélesítse az iskolában tanító szakemberek látókörét; bőséges tanulni valót nyújtson a tehetséges zenészek, a leendő komponistának.” A könyv első fele részletesen foglalkozik azokkal a technikai kérdésekkel, melyekkel minden kezdő előbb-utóbb szembekerül. Elsősorban gyakorlati útmutatást kíván nyújtani, ám minden tanácsát és eljárását a mesterek gyakorlatának analizálásával igazolja. A későbbiek folyamán a könyv összekapcsolja az alapvető fogalmakat, szerkezeteket és technikákat, a hagyományos hangszeres formák keretei között, azok megközelítő bonyolultsági sorrendjében. Bár a zeneszerző Schönberg századunk zenéjében új korszakot nyitott, mégis hitte és hirdette, hogy a modern zenéhez a klasszikus formán át vezet az út. Ezt az utat bejáró könyve zenetanítók, előadók, a komponálás-sal próbálkozóak és általában a zenét tanulók számára egyaránt nélkülözhetetlen, és jól egészíti ki a Zeneműkiadó gondozásában az utóbbi években megjelent zeneelméleti könyvek egyre gazdagodó sorát.

VISSZANÉZTEM FÉLUTAMBÓL

„Az ő szava mindig fődte a gondolatát. És volt gondolata és hozzá szava. Élvezet volt hallani szép, szabatos, egyszerűen, tömören fogalmazott mondatait, figyelni finom iróniáját...” Borsos Miklós önéletírásának 251. oldalán olvashatók e sorok művészet-történetírásunk, művészeti irodalmunk nagy alakjáról, Lyka Károlyról. Borsos Lykáról nyújtott jellemzése szándéktalan önjellemzés is; az idézett mondatok a *Visszanézttem félutamból* szerzőjére is maradéktalanul érvényesek, – Borsos szavai is „fődik gondolatait”, az ő prózája is „szép, szabatos, egyszerű és tömör”, az ő könyvében is gyakran megcsillan a „finom irónia”.

Borsos emlékiratának sok erénye közül elsőként talán a művész lelkében elraktározódott gazdag élményanyag szuggesztív megformálásának képessége, a vérbeli írói talentum jelenléte ragadja meg az olvasót. A társadalmi jelenségek árnyalt, érzékeny rajzában (pl. amikor megeleveníti a 10-es évekbeli Nagyszebent, amelynek utcáin, boltjaiban, piacán felváltva hangzott a német, a magyar, a román szó, vagy amikor már-már szociográfiai hitelességű képet ad a két világháború közötti Győr szerzetes-tanáraitól, zenebarát entellektüeljeiről és művelt, dolgoz zsidóságáról) éppúgy remekel, mint amikor családját (órasmester édesapját, tragikus sorsú nővérét) mutatja be gyengéd ecsetvonásokkal, vagy amikor az első ruhátlan női testnek, a szép, fiatal, vöröshajú Daróczi lány meztelen hátának, időmainak megpillantásakor támadt érzelmeit idézi vissza. Az 1928/29. évi – a művész alkotói arculatának kialakulása szempontjából oly nagyjelentőségű – itáliai és dél-franciaországi időzés elbeszélése, a régi mestereknek (Donatello, Masaccio, Mantegna, Botticelli, Leonardo, Giorgione, Rembrandt) és a modern művészet legjobbjainak (Giorgio Morandi, Giacometti, Csáky József) szentelt lapok, s a művész által megismert kiváló (vagy legalábbis neves...) kortársak (Papini, Kokoschka, Manzù, Henry Moore, Lynn Chadwick, Erdei Viktor, Jándi Dávid, Glatz Oszkár, Kodály, Egry, Kassák, Petrovics Elek, Dési Huber, Farkas

István stb.) profiljának néhány éles, biztos kontúrral való megrögzítése ugyancsak emlékezetes részletei a könyvnek.

Az emlékirat lapjain gyakran találkozunk olyan – aforisztikus szűkszavúságú – megállapításokkal, szentenciákkal, reflexiókkal, életelvekkel, amelyek nem csupán igazság-értékük és megfogalmazásuk eleganciája, frappáns volta miatt érdemelnek figyelmet, de azért is, mert belőlük – mint muranói üveglapocskák sokaságából a mozaik-kompozíció – önarckép és ars poetica, egy tiszta, következetes, példamutatóan etikus és mély kultúrájú művész önportréja és alkotói hitvallása kerekedik ki. Hadd idézzünk néhány mondatot e magvas – nem egy esetben az aforizma és maxima francia mestereihez méltó – gondolatokból, az élet és a művészet dolgairól leszűrt ítéletekből: „A művészetnek, ha van földadata, szerepe (márpedig kell, hogy legyen...), akkor csak az lehet, hogy az emberi lélek javára legyen.” – „A lélek lelkesül, mégha árnyékban is van... Ezért lélek.” – „A képekről nem tudni kell, – a képeket látni kell tudni; csak e látni tudás őrtokában nyílik meg a kép igazi értelme, szépsége.” – „A nagy remekművek csak nagyon ritkán nagyok méretükben is... Az igazi nagy művek sohasem elképesztőek.” – „A mestereknek – akikkel találkoztam – egyike sem volt bohém. Mindig a műhelyben láttam őket. Mind szeretett dolgozni.” – „Nem torzítottam sem fiatalkoromban, sem azóta, mert sem igazi, sem ál-schizofrén nem vagyok.” – „Nem voltam alkalmazkodó természet. A »rugalmasság«-ot nem tudom elválasztani a hitleri hadijelentésektől. Az igen és a nem, a kemény beszéd, – ezt értem csak”. – „A hatalom nagy teher, nyomását csak rátermett egyéniség tudja viselni, és csak az tud élni vele.” – „A művész a társadalom legérzékenyebb tagja: szeizmográfja. De éppen, mert a legérzékenyebb, – a legromlandóbb is...”

A kötet a mester tizenkét szobrának („Önarckép”, „Mosoly”, „Tihany leánya”, „Godot-ra várva”, Szabó Lőrinc-portré, „Orpheusz”, „Luna” stb.) és huszonnégy rajzának reprodukcióját is közli. E harminchat munka ugyan csupán ízelítő Borsos szobrászi és grafikus életművéből, de a szerencsés válogatás alkalmas arra, hogy éreztesse a Borsos-oeuvre magas kvalitásait, európai rangját.

A XX. századi magyar festészet, szobrá-

szat, építőművészet jelesei közül többen az írótoltnak is hivatott forgatói voltak; Rippl-Rónai „Emlékezései”, a korán elhunyt Czillich Anna „Napló”-ja, Ferenczy Béni feljegyzései nagybányai és párizsi éveiről, Bernáth Aurél „Így éltünk Pannóniában” és „Utak Pannóniából” című könyvei, Granasztói Pál „Vallomás és búcsú”, „Itthon éltem” című kötetei a magyar memoáriródalom csúcspontjai közé tartoznak.

Borsos Miklós önéletrajza egyenrangú társa az említett emlékiratoknak; a *Visszanézetem életemről* – túlzás nélkül mondhatjuk el róla – az 1971-es év magyar könyvkiadásának egyik legnagyobb eseménye, legörvendetesebb meglepetése volt. Minden elismerés megilleti a Szépirodalmi Könyvkiadót, hogy „Műhely” című sorozatát Borsos Miklós kötetével indította meg.

DÉVÉNYI IVÁN

Ladányi Mihály:

KEDVESEBB HAZÁT

Minden jellemzés egyúttal túlzás is. Minden költő felerősíti természetének, képességének egyes tulajdonságait, s ezek a szándékoltan hangsúlyozott vonások jellemzik személyiségét. Tehát minden kiugró egyéniség végső soron túlzás eredménye. S Ladányi egyéniség, ahogyan egy festő mondaná, karakteres költői arca van. Önmegvalósítása során kialakította jellegzetes lírai fiziognómiáját: e fejlődés folyamán tehetségének némelyik sajátosságát előtérbe állította, így jött létre a karakteres, sajátarcú Ladányi-szerep. A szerep fogalmát nem a köznyelvi, színészi értelemben használom, hanem pszichológiai értelemben. A lélektanban a szerep a személyiségnek a külvilágra adott magatartásbeli válaszát, viselkedési formáját jelenti. A szerep az embert tartalmazza, belőle nő ki, tehát a szerepet nem lehet az egyéniségre úgy ráragasztani, mint bélyeget a borítékra. Persze, lehet nyomatékosítani, sőt túljátszani is. Adynak megvolt az Ady-szerepe, Krúdynak a Krúdy-szerepe, általuk fejezték ki önmagukat, szerepük a jellegük. Ez nem tévesztendő össze a szerepjátszással.

Ladányi költői magatartása olyan vonzóan markáns, hatásos és népszerű, hogy a nála alig fiatalabbakat követésre, utánzásra csábította. Ez a tény a Ladányi-szerep (nevezhetném Ladányi-jelenségnek is) erejét, életrevalóságát mutatja. Több induló, a divat széljárását kémlelő poétajelölt mármár a Ladányi-epigon címet érdemelte ki (pl. Szigeti György), de sok önálló tehetség is felhasználta költői fejlődése érdekében a Ladányi-szabadalmú hormon-injekciókat. Most csak néhány fő vonását tudom érzékeltetni Ladányi lírai természetének. Talán a legfontosabb a látásmód milyensége. A költő a társadalmat, közéletet nem felülről nézi, hanem a kisember szemével. (A kisember sokszor kifogásolt fogalmára szükség van, mert nyilván más egy segédmunkás nézőszöge, mint egy államférfié. Ne tegyünk úgy, mintha semmi különbség nem volna közöttük.) Nem a politikai mértékével vizsgálja a társadalom, a forradalom, a világ kérdéseit, aki végülis az exigenciák figyelembe vételével értékeli, hanem a kisember indulatával. Ezért támadja a kompromisszumot, ezért nem csökkenti igényeit, elveit, eszméit és eszményeit, ezért nem status quo-filozófus. A kisember, akinek a nevében beszél, nála mindig plebejus, munkás, szegénylegény; talpas, mondták volna a kuruckorban. Némi karikírozással azt mondhatom, Ladányi meztlábás moralista. Ez a népi-proletár szemléletmód táplálja elégedetlenségét, harci kedvét.

A beteljesülést nem lelő elégedetlenséget szuggesztív nosztalgia színezi. Nosztalgiajának tartalma: a költő gondolkodásának, vágyainak rokonsága a korai eszkatológikus forradalmárokéval, akik a közeli világforradalomban hittek, a gyors szekularizált világmegváltásban. Visszavágyik ebbe a tetterre kész, harcoss forradalmár-korba, ahol a barikád egyszerűvé tette mind a gyakorlati magatartásbeli, mind az eszmei döntést. (Ezért választotta szimbólumul, példaképül az egyébként voluntarista Guevarát, aki „forradalom-csináló” volt, az elitelő marxista értelemben.) Ez a nosztalgia tartja ében elégedetlenségét, és ez irányítja a jövő felé. Mert elégedetlensége elkötelezett: a haladás motorjául szolgál.

Röviden megemlíthetem, hogy több problematikus elem csökkenti a versek hatékonyságát, pl. gyakran idealizálja a kisember „fröccsös-tepertős” életformáját, pedig belőlük lesznek a gyűlölt kispolgárok; tiszt-

tázatlan és túlonról elvont a gúnnnyal és dühvel támadott „Polgária” képzete; romantikusan mitizálja, misztifikálja az érdek kategóriáját is. A szocializmus szép, de üres utópiává válnék, ha nem venné tekintetbe az egyéni érdekeket. S nem minden egyéni érdek ellentéte a közérdeknek, elvégre a közösség nem emberek feletti platóni idea, fogalom, hanem az emberek és érdekeik összességének a valósága. Szatirikus, groteszk támadásaiban érezni az indulat jogosságát, de célpontjait nem körülhatárolt, tiszta, pontos és egyértelmű dolgokat, jelenségeket, fogalmakat nevez meg, hanem absztrakciókat.

Ha most a Ladányi-szerepet nem belülről nézem, mint eddig, hanem kívülről, elsőként egyszerűsége ragad meg. Verse természetes, mint a meztelen emberi test. Eszköztelenül szép. Kendőzetlenül látszanak a ráncok, a hegek, a görcsök, a csomók, de a felületi foltok mögül kiragyog a célszerűség szépsége, az ökonómia tökéletessége, az eleven organizmus életereje. Nincs rajta a fennköltség szépségflastroma, a díszítések, ékítmények sminkje. Versbeszéde természetes, mint a lélegzetvétel. Nem csinoságra törekszik, hanem arra, hogy találó legyen, szívesen épít poénokra, az ellentétek kihívására. Hasonlatai, képei meglepőek, eszmélkedésre provokálóak. Hangja nyers, groteszk, gúnyos, szatirikus, durva (egy magyar költő sem emlegette pl. versben annyiszor a nemiszerveket, mint ő), nosztalgikus, elégikus, és mindig pontos. Keresettségét legfeljebb csak a nyersség irányában találhatunk. Az őszinteség természetességével és eredetiségével varázsolja költészetté az első pillanatra prózainak vagy éppen triviálisnak látszó mondatait. Már régóta ismerősek Ladányi témái, gesztusai, hangmodulációi, de mégsem válik unalmassá, győzi erővel, ötlettel, találékonyssággal, svádával, lendülettel. Önmagát mondja önismétlés nélkül. A kötet színvonal a egységes (néhány rögtönzészzerű apróságot leszámítva) és magas. Bár úgy érzem, olyan igazán nagy vers nincs benne, mint amilyen a „Blues”, a „Pánsípon”, a „Dobszóló”, a „Zene gitáron”.

Ladányi költészete meghökkentő, kihívó, nyugtalanító, gondolkodásra ajzó, hasznos, nélkülözhetetlen. Erényei mellett eltörpülnek a felhozható vádak esetleges rész-igazságocskáik, hogy olykor anarchizáló, nárcisztikus, illetlen, lumpen-bohém, fenegyerekes

stb. Az adottságokat abszolutizáló leibnítzi apologetikusan optimista észjárás szöges ellentéte az övé. A fonákjukról is látja a dolgokat, és tudja, hogy nem minden úgy van, ahogyan látszik, s főképpen nem úgy, ahogyan lennie kellene. Ez a Ladányi-szerep, a Ladányi-jelenség jelentése, tartalma, értelme, létjogosultsága. Legújabb kötetének versei is ezt erősítik meg, ezt szolgálják tovább.

SIMON ZOÁRD

Kristó Nagy István:

REGÉNYEK, DRÁMÁK, REMÉNYEK

Merész, nagyszabású vállalkozás Kristó Nagy Istváné. Könyvét saját maga szerényen „olvasónapló”-nak keresztelte el, de több ennél ez a testes, a kor európai és amerikai irodalmát áttekintő beszámoló. Már csak terjedelménél fogva is. Hiszen több százra becsülhető azoknak a könyveknek a száma, amelyekről a kitünően képzett szerző munkájában szó esik. S e tényhez mint minőségi többlet járul, hogy igé-nyes elemzése a legkényesebb izlésű szakember számára is bőven nyújthatnak az irodalomról, társadalomról, a kettőnek egymáshoz való viszonyáról szóló elmélkedéshez alapot. – A szerző maga adta műfajmegjelölését egyébként valóban csak bizonyos szempontból tettük jogosan idézőjelbe. A „Regények, drámák, remények” írója nem akar tudományos értelemben vett irodalomtörténeti- vagy kritikai munkát közzétenni. Nyilván nem csak szerénységből, hanem okosságból is mentesíti művét a lábjegyzetek, függelék, tárgymutató felesleges tehertételétől, hogy az az átlagolvasó számára is élvezhető, megközelíthető legyen, s neki is adjon a külföldi irodalom alkotásainak olvasásához kedvet, értékeléséhez indítást.

A műfaji szándék tekintetében Kristó Nagy István Szerb Antal hajdan nagysikerű esszékötetét, a Hétköznapok és csodákat, valamint Németh László tanulmányait tekintti előképének.

Miután végigolvastuk a tizennyolc bő fe-

jezetből, több mint húsz nép, nemzet jelentős alkotásairól szóló „olvasónapló”-t, a zárscso elolvasása után úgy érezzük, hogy nemcsak az irodalom, hanem a filozófia, a társadalmi élet vonatkozásaiban is állásfoglalást kapunk, amely nemcsak pártos, hanem rugalmas s egyéni is. A könyvek által nyújtott élményt elemző apró tanulmányok, elmélkedések egésze maga is *élményt*, irodalmi értelemben vett élményt ad számunkra, s ennél nagyobb dicséret nem érhet egy könyvet, mely témájánál, anyagánál fogva, megmaradhatott volna száraz, „szak”-jellegű dolgozatnak.

Kristó Nagy István műve tehát *nem* a filológia ténynyomozó apparátusával íródott könyv. Ezt kétszeresen is alá kell húznunk, mert lehet, hogy akadnak majd gáncoskodók, akik művén a bizonyítást, az aprólékos boncolgatást, szövegelemzést kérik számon. Lehet, hogy lesznek, akik a szerző válogatásával nem értenek egyet, s egyoldalúságot, önkényességet vetnek szemére. Talán még az is elhangzik majd – mint erre egyszer maga a „Regények, drámák, remények” írója utalt –, hogy a szerző idegen szakma problémáiba ártja magát, hisz eredeti mestersége nem filozopferség. – Annál nagyobb érték, hogy a természettudományos alapképzettségű író olvasottsága, filozófiai, művészettörténeti és társadalomtudományi tájékozottsága birtokában olyan sugallatokat ad, melyek bölcsész szakemberek számára is termékenyítőek lehetnek. – Gondolok itt Kristó Nagy Istvánnak egy olyan feltételezésére, mely szerint az olasz új realizmus előfutára az amerikai Steinbeck és Hemingway korai prózája volt. Kristó nem vesződik az olasz írók és Steinbeck, Hemingway szövegeinek aprólékos egybevetésével, de a megállapítás, mint a jó beleérzés kitűnő példája, azt hiszem, megérdemelné a tüzetes filológiai kutatást, tán bizonyítást is. – Részletesebbek, de itt is csupán a lényeges összefüggéseket felmutatók Kristó Nagynak Faulkner művével kapcsolatos elemzései. A faulkneri életmű eszmei tartalmainak felfejtésénél tömör foglalatát kapjuk a pragmatista, behaviourista s más amerikai filozófiai irányzatoknak, az „aprómunka” végrehajtása hiányzik, de Kristó megállapításai itt is eredetiek, gondolatébresztőek, melyek megérdemelnék a filológiai jellegű és pontosságú kidolgozást.

Ami a válogatást illeti, e sorok írója a

„Regények, drámák, remények” pozitív értékének tartja, hogy a szerző hatalmas körképének festését olyan tájakon kezdi, melyeknek irodalmáról idehaza nem sok szó szokott esni, nevezetesen egy szomszéd népén, az osztrákokén. Hasonlóképp okosnak és indokoltnak tartom, hogy a többi szomszédos „kis nép” irodalmának kiemelkedő alkotásai sem maradnak le a „listáról”, s hogy a divathullámmal és sznob rangsorolással szemben úszva méltó helyre kerül egy olyan életmű, mint pl. a horvát Krležáé. (Hogy Kristó nem a Nobel-díjjal méri egy életmű értékét azt a későbbiekben Pär Lagerkvistről írott sorai is bizonyítják.) – Szerencsésnek, s a magyar olvasó számára útjelző jelentőségűnek érzem, hogy ahol csak erre mód van, a szerző megemlíti a hazai vonatkozásokat, párhuzamokat. Krležával kapcsolatban pl. a Kosztolányival való személyes barátságot, érintkezést, Faulkner életművével kapcsolatban Szabó Dezső expresszionizmusát, az angol nyelvterületen kialakult írói szemlélettel és módszerekkel kapcsolatban Sánta Ferencet, Fejes Endrét, Eliot művét ismertetve Adyt stb. – Az angol irodalomról szólva a sznob értékelésekkel szemben Kristó méltó helyre teszi egy olyan alkotó művét is, aki egy időben nálunk – főként a kékharisnyák körében – rendkívül divatos szerzőnek számított, hogy aztán írásai teljesen a feledés homályába merüljenek. Aldous Huxleyről van szó. Úgy érzem, Kristó Nagy itt is szerencsés kézzel választ, helyes értelmezést adja a „Szép új világ”-nak, s Huxleynek azokat a műveit említi meg, melyek vélhetően maradandóak lesznek, egyszerűsmind találóan jellemzik a tehetséges, számos vonatkozásban úttörő alkotó életművét.

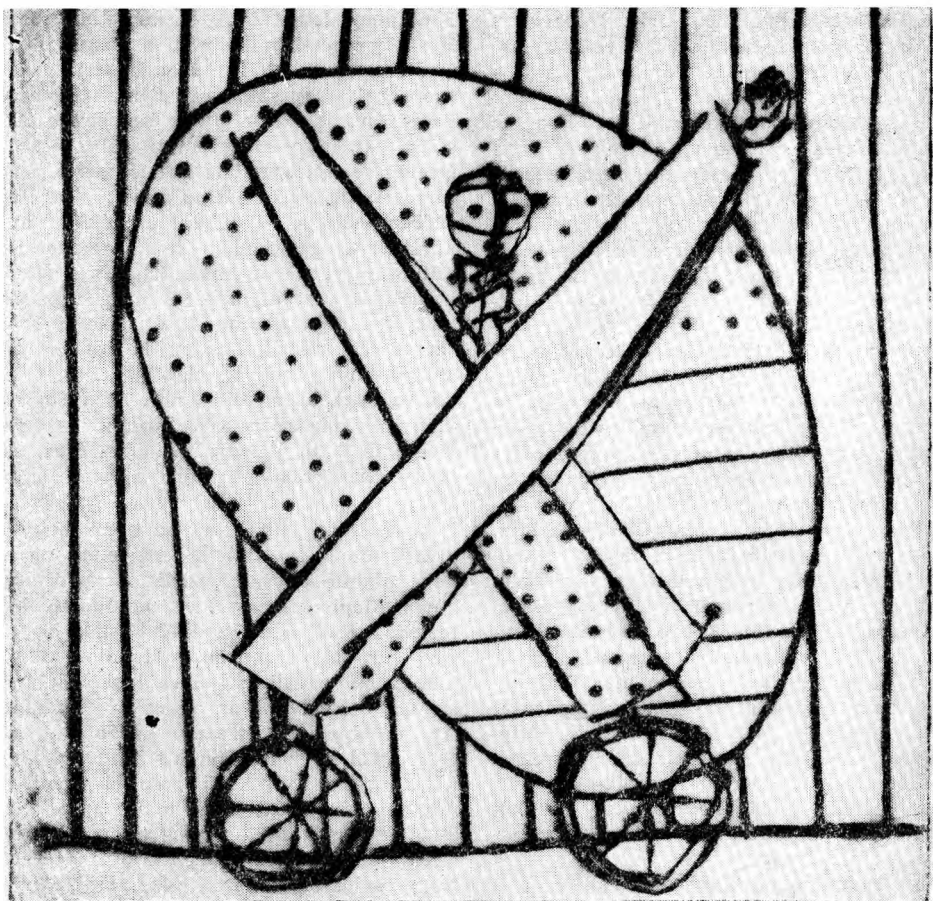
Kristó Nagy tiltakozik az ellen, hogy az olvasó tőle a felsorolt s ismertetett műveknek valamiféle osztályozását, rangsorolását várja. Mégis kis esszéinek, tanulmányainak terjedelméből, hangütéséből látszik, hogy a mai európai és amerikai irodalomból két alkotó műve esik szívéhez legközelebb: a szovjet Solohové s az amerikai Faulkneré. Az utóbbiról a szerző korábban Déry Györggyel együtt külön kis monográfiát is írt, s most a széleskörű irodalmi szemlében mintegy kiegészíti, kibővíti azt a gondolatkört, melyet a faulkneri életművel kapcsolatban szerzőtársával kialakított. – Kristó Nagy hallgatolagos értékelése alapján vé-

ve érthető. Helyesnek tartom azt is, hogy valaki idehaza valóban szívügyének tekintse a nálunk kevésbé ismert amerikai óriás életművének elemzését és értékelését, hisz kivételes tehetségű, humánus álláspontot képviselő, regényeiben éles társadalomkritikát megszólaltató íróról van szó. Mégis, úgy érzem, Kristó Nagy értékelése kiegészítő megjegyzésekre szorul. Szembe kell néznünk ui. azzal a ténnyel, hogy Faulkner egyszer mindenkorra az ingyenc izlésű, magas olvasótechnikával és képzettséggel rendelkező olvasók öröme marad. Vele szemben inkább Solohov művével kapcsolatban lehetne hangsúlyozni azt, amit Kristó Nagy Sean O'Casey művének elemzésekor az írói teljesítmény grandiozitásának „normá”-jaként megszab, hogy – úgymond – „egyszerre elégíti ki a legrafináltabb izlésű ité-

szek s az olvasó tömegek igényeit”. Vagyis, hogy az utóbbi „demokratikusabb”, Faulkner exkluzív körök számára készült, bonyolult stílusú s ezért nehezen olvasható – bár vitán felül hatalmas tehetségre valló – műveinél.

Vitatkozunk bár Kristó Nagy István könyvének egyes részleteivel, nem kétséges, hogy összefoglalásra, áttekintésre törő munkája szakember és köznapis olvasó számára egyaránt érték. Szemléletének nagyvonalúságát kritizálni szándékának teljes félreértése lenne. A „Regények, drámák, emlények”-kel a marxista kritika- és esszéírás számos új, bátor szempontot felvető, a szakemberek számára ösztönzést nyújtó írással gazdagodott. A szerző részéről várjuk az új kérdéseket, problémákat felvető folytatást. (*Magvető*)

NÉMETH TIBOR GYÖRGY

**A
PÉCSI
KÉPZŐ-
MŰVÉSZET
KISTÜKRE
13**

**DÉL-DUNÁNTÚLI
KÉPZŐMŰVÉSZEK
I. KIÁLLÍTÁSA
1965. JANUÁR
A SZÉKESFEHÉRVÁRI
CSÓK KÉPTÁR
KIÁLLÍTÓ TERMÉBEN**

Kiállítási plakát.

„Baranya, Tolna, Somogy megye és Baja város képzőművész munkacsoportjainak vezetői, megvitattuk a Szövetség Vidéki Bizottságának javaslatát, mely szerint a vidéki munkacsoportok megszűnnek s a Szövetség létrehoz több megyét magábanfoglaló, regionális vidéki szervezeteket.

E javaslattal egyetértünk s közös véleményünket a következőkben foglaljuk össze:

Fenti megyék képzőművészei szövetségi problémáinak intézésére a Szövetség vezetősége (Választmánya) alakítson egy adminisztratív is megerősített szervezetet Pécsen, mint a Szövetség Dél-dunántúli Csoportja. E Csoport vezetője (titkára) a Szövetség vezetőségének (titkárságának) teljes jogú tagja legyen.

A Csoport feladata: a Szövetség képvisellete a Dél-Dunántúlon, kiállítások, zsűrizések szervezése, a művészek képvisellete a megbízások, pályázatok odaitélésénél, a Szövetség tagságának bővítésére javaslat tétel a dél-dunántúli művészek köréből.

E Szövetségi Csoport létrehozásával azt reméljük, hogy a vidéken élő képzőművészeket a fővárosiakkal egyenjogúaknak tekintik, a decentralizálás itt is az élethez való közelebb jutást, a Szövetség vezetősége és az egyes művészek szorosabb kapcsolatát jelenti majd.”

(Határozati javaslat a Dél-dunántúli Területi Szervezet alakulását előkészítő ülésről.)

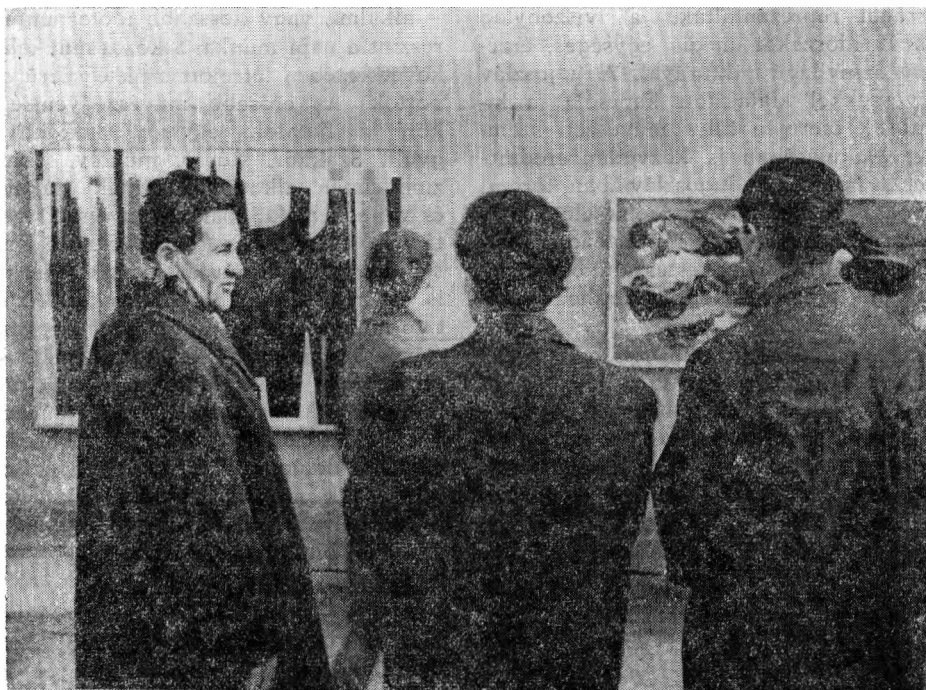
A Magyar Képzőművészek Szövetsége 1964-ben megszüntette a megyei munkacsoportokat, ezzel egyidejűleg feloszlott a Vidéki Bizottság is. A központi intézkedés az ország képzőművészetét hat egységre osztotta, közöttük területünk a Szövetség „Dél-Dunántúli Szervezete” címet és működési hatáskört kapta. A Pécs központtal létrejött szervezet Baranya, Somogy, Tolna és Zala megye művészeit tömöríti, mindmáig.

A területi szervezetek megalakulása országosan – de városokban különösen – mélyreható változásokat eredményezett. Míg korábban a Munkacsoport tagsága széleskörű volt és szigorú feltételekhez egyáltalán nem kötődött, addig a területi szervezetbe már csak a Szövetség, vagy a Művészeti Alap tagjai kérhették felvételüket. Ez a szigorítás nemcsak létszámcsökkentést jelentett, hanem egyidejűleg a szakmai színvonal biztosítását is, az ország képzőművészetének nivellálódását, budapesti és vidéken élő művészek egymáshoz közelebb jutását. A területi szervezetek vezetőiből alakult Területi Bizottság a Szövetségben más szakmai bizottságokkal egyenlő jogokat kapott. A megfelelő érdekképviselő eredményeként az országos központban megnőtt a dél-dunántúliak tekintélye: Martyn Ferenc helyet kapott a választmányban, több művésznünk pedig ezidőtől nyert felvételt a Szövetség, vagy a Művészeti Alap tagjai sorába.

A Dél-dunántúli Szervezet eddigi munkásságában talán a legfontosabb tényező hazai és külföldi kapcsolatainak a kiépítése volt. A hazai kitekintés a megye határainak dél-dunántúli régióvá történt szélesítésével magától kínálkozott. A kiállítások hatókörébe azonnal bekapcsolódott Tolna megye, pontosabban Szekszárd városa, és Somogyban Kaposvár, amellyel a kapcsolat ugyan már rég tartott, de most rendszeressé vált. A két évenként szervezett „területi kiállítások” végig vándoroltak a Dél-Dunántúl nagyvárosain, s emellett kisebb csoportos, vagy egyéni kamarakiállítások formájában ismerkedtek egymással a terület mű-

vészei, művészbárái. A Szervezet megalakulásakor a Dél-Dunántúlon kétségtelenül Pécs képzőművészete volt a legerőteljesebb, akár szervezeti hagyományait, akár itt élő művészeinek egyéni eredményeit tekintjük. A területi hatáskör bővülésével vezető szerepe megmaradt, de tartalmában változott. A szomszédos megyék képzőművészeti élete ugyanis ez időben határozottabb fejlődésnek indult: fiatal művészek telepedtek le, kerestek végleges otthont Kaposvárott, Zalaegerszegen. A helyi tanácsok műtermes lakásokkal, művésztelepek létrehozásával segítették meggyökeresedésüket. A szervezeti formában és kiállítás-cserékkel létrejött kapcsolat a viszonyítás, a kölcsönös művészi egymásrahatás lehetőségét teremtette meg, amely mindenképpen hasznossá vált művészeink számára is. A Szövetség Dél-dunántúli Szervezete keretében Pécs képzőművészeti arculata gazdagabbá vált. A korábban csaknem egyedüli festészeti profil mellett egyre jelentősebb szerephez jutott a szobrászat, a faldiszító műfajok: textil, zománc, farostintarzia, mozaik. A „képzőművészet” elnevezés ma már gyűjtőfogalom, az alkalmazott művészet legkülönbözőbb változatait magába foglalhatja. Maguk a művészek is szívesen kalandoznak más műfaji területre, s ez a pécsiek körében egészen természetes: a festő zománccfalat készít, faliszőnyeget tervez, az építész táblaképet fest, vagy művészi fotót alkot.

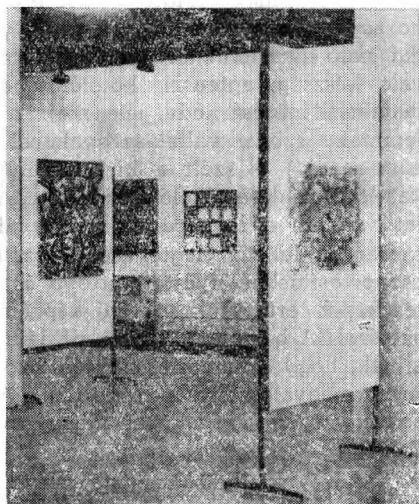
Ez a műfaji gazdagság a szomszédos Szlavóniával kialakított kapcsolatban is gyümölcsöző volt és számos cserekiállításban realizálódott az elmúlt évek során. 1966-ban területünk képzőművészetét Eszéken festészeti és grafikai anyag mutatta be, majd 1969-ben iparművészeink textil és kerámia művei arattak osztatlan elismerést sajátos népi formakincsükkel, a baranyai szöttesek és a pécsi kerámia hagyományaira épülő felfogásukkal. A szlavón művészek csoportjának pécsi bemutatkozásait 1970-ben jugoszláv részről a pécsi születésű Zlatko Prica gyűjteményes kiállítása követte. A művek alkotójuk mintegy tizenöt éves mun-

Dél-dunántúli Területi Kiállítás. Pécs, 1966. április.

*Pécs-baranyai képzőművészek
kiállításának megnyitója.
Budapest, Magyar Nemzeti Galéria.
1969. május.*

*A Pécsi Műhely kiállítása
a Miskolci Galériában,
1970. május–június.*

kasságát reprezentálták, a viszonylag hosszú időszakot mégis egységes, érzékeny színvilágú piktúrával. A jugoszláv művészekkel kialakított kapcsolat a kiállítások cseréjén túl a művészeti szemlélet alakulásában is közvetlen eredményeket hozott. A Jugoszláviában történt látogatások során művészeink előtt kitárult az a mediterrán táj, a tenger szépsége, s az új élmény festészetükben tüze- sebb, tisztább színek kompozíciójához vezetett.

Képzőművészeink munkásságában az elmúlt évek során országos jelentőségű esemény volt a Magyar Nemzeti Galériában 1969-ben megrendezett bemutató kiállítás. E szereplés annak a sorozatnak volt része, amelyben korábban Hódmezővásárhely, Szolnok, Szeged képzőművészeit láthatta a főváros közönsége. Budapest szívesen fogadta Pécs-Baranya alkotóit s a szűkebb szakma érdeklődve vizsgálta a bemutatott anyag sajátos, helyi jellemzőit: „Mindannak, amit Hódmezővásárhelyhez és az Alföldre kapcsolunk gondolatban, legtisztább ellenpontja Pécs és Baranya. Ha amott a művek képzőművészeti nyelvünk népi struktúrája, indulati fűtöttség, földtől nyert erő szól hozzánk, akkor itt a folyton újuló világgal való harmóniakeresés, vállalkozásra való készség, anteuszi kötelék helyett dédaluszi merész kedv, jelenkorunk értelemmel s szívvel vállalása gyakorol vonzást reánk” – szöveg a kiállítás igényes katalógusának értékelő bevezetője. A tárlat valójában a legkörültekintőbb válogatásban, a lehető legteljesebb személyi csoportosításban nyújtott átfogó és hiteles képet területünk sokrétű képzőművészetéről. A bemutató kitűnő példája volt annak, hogy a helyes és mértéktartó irányok megválasztása a csoportos kiállítások egységének érdekében mennyire fontos.

A közös kiállítások mögé nézve, úgy tűnik, az alkotó munka nálunk az egyes művészek műtermében realizálódik s a kollektivitás sajátos módon jut érvényre. Művészeink kisebb közösségekre tagozódtak, amelyek részint önálló társulások

– alkalmi, vagy hosszabb időtartamra – részint a napi munka, a közös munkahely következtében létrejött szükségszerű csoportok. Az erősebb művészegyeniségek köré a fiatalok egy-egy kollektívája gyűlt. Szakkör, stúdió, műhely, szimpozium címen alkotó-közösségek alakultak és vannak alakulóban. A művészeti oktatás és izlésnevelés fontos bázisai városunkban azok a művészek, akik tanárként is érvényesítik alkotó tudásukat. Az oktató munka mellett e közösségek egymáshoz való viszonyát nyilvánvalóan közvetlenebb s a mindennapi gyakorlati feladatokat túl a művészi alkotásra is kihat. Kerámiaművészeink közül négyen a Pécsi Porcelángyárban dolgoznak. Stílusuk, egyéni formálódásuk minden bizonnyal sokat nyert a kollektív munkálkodással együttjáró kritikus bírálatból, tanácsokból.

A közös munkálkodás igényével jött létre 1962-ben a Doktor Sándor Művelődési Ház keretében egy kisebb alkotóműhely, Lantos Ferenc vezetésével. Először „Képzőművészeti Stúdió” néven szerepeltek, de maguk is érezték, hogy törekvéseik nem egészen felelnek meg a hagyományos értelmezésű „képzőművészet” fogalmának. Nem fedte műfaji és tartalmi kísérleteiket az 1970. évi kiállításon használt „iparművészeti” jelzés sem, így újabban a leginkább találó „Pécsi Műhely” elnevezést vették fel. Munkásságuk fő területe az alkalmazott művészet, amelynek új, közösségi formáit kívánják megteremteni. Ehhez olyan eszközöket keresnek, amelyek szín- és formavilágukkal a mai ember természetes és mesterségesen alkotott környezetének részévé válhatnak, akár építő, akár csupán dekoratív, díszítő feladattal. A műhely egyik legnagyobb erénye ez a gyakorlati célt kereső közös munkálkodás. Nem akar művészkedni, inkább a mesteremberek középkori értelmezésű műhelyének pontos, szabatos munkájával szeretne részt venni kora társadalmának egyik legjellemzőbb tevékenységében: az építkezésben, a környezet emberibbé, szebbé formálásában.